

مجموعه یحیی بن سعدالدین مورخ ۷۴۴ق

(طرح معرفی دستنویس‌های نفیس فارسی در کتابخانه)

آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) - ۲)

جواد بشری

مقدمه

از مجموعه‌های بسیار نفیس و کهنه‌ای که به تازگی نصیب کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی (ره) شده، نسخه‌ای است به شماره ۱۶۵۱۹ که هنوز در فهرس آن کتابخانه وارد نشده^۱ و به لطف جناب استاد دکتر سید محمود مرعشی، عکس آن در اختیارم قرار گرفت تا مطلبی جزئی‌نگر در توصیف آن قلمی کنم. اهمیت محتویات مجموعه مزبور به وجود رساله‌هایی نادر و نویافته از حسام‌الدین حسن خویی، چند رساله/بخش به عربی در ادب، و نیز ادعیه کهن شیعی با اسنادی احتمالاً از عامه، و همچنین ساختار ظاهری کل دستنویس از منظر «مجموعه» سازی در آسیای صغیر در قرن هشتم است که شایسته توجه می‌نماید.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

---

۱. تصویر رقم کاتب این مجموعه (پایان بخش «الف» از مقاله حاضر)، در صفحه داخلی جلد/آستر شماره ۶۰-۶۱ از مجله میراث شهاب (تابستان-پاییز ۱۳۸۹) منتشر شده است.

توصیف ظاهری دستنویس

تمامی رساله‌های این نسخه در ۷۴۴ق و احتمالاً در فاصله زمانی کوتاهی به دست «یحیی بن حاج سعدالدین» به خط یکدستی که نوعی نسخ از شیوه رومی (آسیای صغیر و حتی آناتولی) است و با عناوینی به ثلث، روی کاغذ نخودی‌رنگ و در قطع خشتی (۲۲×۲۴/۵ سانتیمتر) کتابت شده است. فرسودگی، لبه‌های برگ اول و آخر نسخه را آسیب زده است. همچنین رطوبت به گوشه بالای اوراق سرایت کرده، اما به متن نقصی وارد نشده است. چنانکه گفته شد، خط نسخه نوعی نسخ تحریری است که عناصری از تعلیق دارد و درعناوین، به خطی جلی و با قلمی درشت‌تر، به ثلث تمایل یافته است. کاتب احتمالاً خود ادیب (شاید مؤدب) و آشنا به عربیت بوده و خط او در دسته‌بندی / رویکرد دیگری، خطی عالمانه و یا منشیانه (و نه کاتبانه و عاری از دقت) محسوب می‌شود. اوراق نسخه، پابرجا / رکابه ندارد، اما علی‌الظاهر افتادگی‌ای بدان راه نیافته است. این نسخه گرانقدر سال‌ها در مناطق خلافت / امپراطوری عثمانی قرار داشته و گویا از طریق بلاد غربی ایران به کتابخانه مرعشی انتقال یافته است. نوع اشعاری که در لابلای اوراق به عنوان یادداشت‌های پشت‌نسخه‌ای در ادوار مختلف کتابت شده نیز این مطلب را تأیید می‌کند. یادداشت تملک ابوبکر بن رستم شروانی هم - که دانشوری نسخه‌باز و دارای مجموعه‌ای نفیس از نسخه‌های خطی بوده و گویا در همان بلاد (آذربایجان یا اران) می‌زیسته - مؤید نظر ماست. در یادداشت تملک او می‌خوانیم: «الله حسبی. من کُتِبَ ابی بکر بن رستم بن احمد الشروانی». این یادداشت، در برگ ۴۲ نیز تکرار شده است.^۱

۱. یادداشت تملک این شروانی، به خطوط اواخر قرن یازدهم هجری می‌ماند که با قلم نازک فلزی و با مرکب پرمایه و محو‌ناشدنی کتابت شده است. او باید از مجموعه‌داران این قرن باشد که نسخه‌های نفیسی در کتابخانه شخصی خود داشته است. یکی از مهم‌ترین نسخه‌هایی که یادداشت ملکیت او بر آن دیده می‌شود، نسخه شماره ۴۴۳۳ arabe کتابخانه ملی پاریس است که احتمالاً در قرن ششم هجری کتابت شده و مجموعه‌ای از اشعار و رسائل و مکتوبات مسعود بن نامدار، رحمته

شاید از صاحب‌منصبان دیوانی در گنجه و شروان و بیلقان است و همان است که با مشخصات زیر در روسیه چاپ عکسی شده:

مجموعه قصص و رسائل و اشعار، تألیف مسعود بن نامدار، النسخة المصورة للمخطوطة الوحيدة، وضع فهارسها و قدّم لها ولف بیلیس، مسکو، سلسلة آثار الآداب الشرقية، ۱۹۷۰ (رؤیت).

درباره این نسخه منحصر به فرد که به حوزه آذربایجان و اژان تعلق دارد و تملک بسیاری، از جمله یکی همین ابوبکر بن رستم ما بر آن هست، نیز رک: مسائل پارسیه، ج ۳، صص ۳۶-۳۷ (قضاوت مرحوم قزوینی راجع به این اثر، در نوع خود جالب توجه است). همچنین نسخه بسیار نفیس و کهن تاریخ مدینه اصبهان، مورخ ۵۹۱ق، محفوظ در کتابخانه عارف حکمت مدینه به شماره ۴۹- تاریخ، از نفایس کتابخانه او بوده است (کتابخانه‌های عراق و عربستان سعودی، ص ۵۴۵). نسخه شماره ۱۴۳۸سنا که المرصع فی الإباء و الامهات و الابناء و البنات و الاذواء و الذوات نام دارد و در ۶۵۸ق به دست کاتبی اندلسی کتابت شده، تملک او را بر خود داراست (فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مجلس سنا، ج ۲، ص ۲۵۵). نسخه منحصر به فرد دیوان ضیاءالدین پارسی / خجندی از سده هفتم و هشتم هجری محفوظ در کتابخانه سلطنتی را که بسیار ارزنده است، این ابوبکر مالک بوده است (فهرست دیوان‌های خطی کتابخانه سلطنتی، صص ۷۳۰-۷۳۲). نسخه کهن مجموعه‌ای در کتابخانه ملی پاریس به شماره SP۱۴۰۵ از قرن هفتم که همان است که عباس اقبال در تصحیح حدایق السحر رشید و طواط از آن استفاده کرده (حدایق السحر، صص سی-عج)، تملک ابوبکر را بر خود دارد (گزارش سفر پاریس، ص ۲۸۰). دستنویس الوافی فی الفروع شماره ۱۱۸۹۵ مرعشی که مورخ ۷۵۵ق است، در ملکیت او بوده است (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ج ۳۰، صص ۱۷۵-۱۷۶). نسخه اثری از فیروزآبادی موسوم به الغرر المثلثة و الدرر المبیثة مورخ ۷۷۳ق به خط شاگرد مؤلف که اینک به شماره ۳۱۴ در کتابخانه ملک نگهداری می‌شود (فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۱، ص ۳۸۵)، یادداشت تملک او را دارد. نسخه‌ای از سلاح المؤمن غرناطی، مورخ ۸۰۵ق که به شماره ۱۴۰۶ در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نگهداری می‌شود، تملکی از او را دارد که نشان می‌دهد نام پدر جد (جد بزرگ) او محمود است (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی، ج ۴، صص ۱۸۱-۱۸۳)؛ مطلبی که در نسخه ملک شماره ۳۱۴ نیز دیده می‌شود. نسخه کتاب طرح التثريب فی شرح التثريب موجود در کتابخانه دانشگاه لس آنجلس امریکا به شماره A۲۹۴ از سده هشتم و نهم هجری، زمانی در تملک او بوده است (فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه لس آنجلس، ۲۸۷) نیز نسخه التحصیل بهمینار، کتابت شده در سده هشتم و نهم هجری، محفوظ در

للہ کتابخانہ واتیکان رم به شماره ۱۴۱۱ که عکسی از آن به شماره ۱۲۲۵ در مرکز احیاء میراث اسلامی در قم نگهداری می‌شود، از متملکات او بوده است (فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، صص ۴۹-۵۰). نسخه‌ای ۸۴ برگه از سروده‌های فتّاحی نیشابوری در کتابخانہ دانشگاه شهر آن آربر در میشیگان امریکا نگهداری می‌شود که مورخ ۸۶۸ق است (کتابخانہ دانشگاه شهر آن آربر، صص ۱۱۴-۱۱۵) و احتمالاً در تکمیل «اسراریات» شاعر به ما کمک می‌کند (در این باره رک: قلندریه در تاریخ، ص ۴۸۵، که در آنجا می‌خوانیم: «با اینکه از آثار سبیک (فتّاحی / فتّاحی) نیشابوری نسخه‌های بسیار در جهان وجود دارد، از دیوان اسراری او تاکنون بیش از یک نسخه نیافت‌ام و اساس کار من همان یک نسخه است [نسخه ۱۶۲ ادب فارسی در دارالکتب قاهره، مورخ ۸۷۹ق]»؛ این نسخه نیز از کتابخانہ شروانی بوده است. نسخه بسیار نادر، کهن و ارزنده دیوان سلامه بن جندل، شاعر عهد جاهلی عرب در کتابخانہ سلطنتی (کاخ گلستان فعلی) به شماره ردیف ۱۳۰ و شماره دفتر ۲۲۱۶ که تملک ابن خلکان را نیز بر خود دارد، زمانی در کتابخانہ او بوده است. درباره تاریخ کتابت این نسخه، در فهرست سلطنتی مطلبی جز این نیامده که «صفحات این نسخه قدیمی فرسوده و کهنه می‌باشد» (فهرست کتب ادبی عرفانی خطی کاخ گلستان، صص ۳۶۸-۳۶۹). اما می‌دانیم که این دیوان در جهان عرب بسیار حائز اهمیت است و نسخه‌های بسیار کمی از آن باقی مانده که آن‌ها نیز بسیار کهن است (در این باره رک: مطلبی که لوئیس شیخو با عنوان «دیوان سلامه بن جندل السعدی» در مجله المشرق (سال ۱۳، شماره ۳، اذار ۱۹۱۰م) درباره تحقیقی که خود پیش از کشف و نیز انتشار برگزیده و ترجمه این دیوان در فرانسه به تصحیح کلمنت هوارت در سال ۱۸۹۹م انجام داده بود، منتشر کرد و در آنجا از نادر بودن نسخه‌های این دیوان در جهان سخن گفت. تصحیح او بر اساس نسخه‌های ایاصوفیا و اسکندریه که کراچوفسکی وی را بدان رهنمون شده بود انجام شد، ولی سرعتی که در پیشی گرفتن بر هوارت فرانسوی داشت، صحت و دقت کار او را زیر سؤال برد. چاپ بهتری از این دیوان را دکتر فخرالدین قباوه در ۱۳۸۷ق / ۱۹۶۸م به دست داد و آن را بر اساس نسخه‌هایی به خط ابن بوّاب و یک نسخه کهن دیگر از قرن ششم هجری تصحیح کرد (رک: دیوان سلامه بن جندل، صص ۲۰-۳۲). اما در تصحیح او نیز گزارشی از نسخه طهران دیده نمی‌شود. برای نسخه‌های کهنی از این دیوان که اغلب به خط ابن بوّاب کتابت شده، رک: اقدم المخطوطات العربیة فی مکتبات العالم، صص ۱۶۱-۱۶۲). نسخه ارزنده و منحصر به فرد سفینه‌ای شعری از عصر شاه شجاع شیرازی که در ۸۴۹ق کتابت شده و اینک در کتابخانہ سلطنتی (کاخ گلستان) به شماره ۲۷۱۵ نگهداری می‌شود (فهرست ناتمام تعدادی از کتب کتابخانہ سلطنتی، صص ۵۸۷-۵۹۰)،

نسخه کلاً ۹۷ برگ قدیمی دارد که با کسر دو برگ آخر آن که شامل مطالب پشت نسخه‌ای است. همان ۹۵ (البته به تعبیر درست‌تر، ۹۶ برگ) باید باشد که ابوبکر شروانی در آغاز و انجام نسخه به صورت «خمسة و تسعون ورقاً» نوشته است.

از کتابخانه ابوبکر بن رستم بوده است. مالکیت او بر نسخه معارج النبوة فی مدارج الفتوة کتابخانه دانشکده الهیات مشهد به شماره ۷۱۵ (از مجموعه نفیس مرحوم عبدالحمید مولوی، منتقل شده به آن کتابخانه) بر اساس فهرست آن کتابخانه مسجل است (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، ج ۱، ص ۵۶۲). همچنین تملک او بر روی نسخه‌ای از المعجم فیما استعجم، کتابت شده در قرن نهم احتمالاً در روم شرقی (ترکیه) (به دلیل وجود تملک دیگری روی نسخه متعلق به «مختار احمد المدرس بدمرسته ایاصوفیه» که البته دلیل احتمالی و نه چندان قطعی است) و نیز نسخه‌ای از طراز الحلة و شفاء العلة کتابت شده در همان قرن (این نسخه هم احتمالاً زیسته در طرابلس و آسیای صغیر، به دلیل وجود چند تملک بر روی آن از دو طرابلسی و یک افندی) دیده می‌شود که این هر دو نسخه، اینک به شماره‌های ۹۱ و ۲۴ در کتابخانه مدرسه نمازی خوی، جزو موقوفات شیخ الاسلام خویی بر آن مدرسه محفوظ است (باغ ارغوان، کتابخانه وقفی شیخ الاسلام خویی (۲)، صص ۷۹ و ۹۱). دو نسخه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نیز به شماره‌های ۲۲۹- مشکوة (رساله‌ای بسیار کهن به فارسی در درمان اسب از عهد سنجر سلجوقی، که در فاصله ۸۸۴ق تا ۹۰۱ق در بلاد غربی ایران - ترکیه - کتابت شده) (فهرست کتابخانه اهدائی آقای سید محمد مشکوة به کتابخانه دانشگاه تهران، صص ۲۲۱ و ۲۰۹۴) (نسخه‌ای نفیس و منقش از دیوان امیرشاهی سیزواری مورخ ۹۷۰ق) (فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۳، صص ۳۰۷۱)، تملک او را بر اوراق خود دارد. نسخه تحفة الاحرار جامی در کتابخانه سلطنتی را زمانی او مالک بوده است (فهرست ناتمام تعدادی از کتب کتابخانه سلطنتی، صص ۳۰۸-۳۰۹؛ ضبط «شروانی» در این منبع به صورت «شرفلا»؛ ثبت شده که گویا اشکالی مطبعی باشد). مهم‌ترین نسخه‌ای که در کنار تملک ابوبکر، تاریخ حدودی این ملکیت را نشان می‌دهد نسخه شماره ۷۸ کتابخانه وقفی مجتبی مینوی در تهران است که نسخه‌ای مجموعه‌ای مورخ ۱۰۹۳ق است و در کنار یادداشت ابوبکر، تاریخ ۱۱۰۳ق نیز برای آن دیده می‌شود (فهرستواره کتابخانه مینوی، ص ۴۶). با این حساب نسخه مجموعه‌ای حاضر در کتابخانه مرعشی، از منظر تاریخیچه دستنویس و اینکه در اختیار چه کسانی بوده، از اقبالی برخوردار بوده و آن اینکه یکی از کتابشناسان بزرگ قرن یازدهم و دوازدهم، آن را از نابودی حفظ و در مجموعه خود حفاظت کرده است.

از دیگر مالکانِ نسخه که در آغازِ آن یادداشتی زده‌اند، می‌توان به شخصی اشاره کرد که به خطِ نستعلیق متوسط، در حاشیهٔ برگ عنوان و روی وصالی آن نوشته است: «استصحابه الفقیر ابراهیم روزنامه‌چۀ...؟».

نسخه احتمالاً به خطِ ابوبکر بن رستم، با همان قلم ریز، به ظرافت شماره برگ خورده است که در ذکر محتویاتِ مجموعه، به همان‌ها ارجاع خواهیم داد. اشعار و پراکنده‌هایی نیز در این اوراق احتمالاً به خطِ خودِ یحیی بن سعدالدین هست که بررسی ویژه‌ای نیاز دارد:

-۳۴: مطالبی دربارهٔ القابِ افراد و دعا‌های مناسبی که برای هر یک می‌توان به کار برد.

-۴۲: غزلی از شاعری با تخلصِ «یوسف» و با عناوین و نام کامل زیر که غزلی از سعدی را اقتفا کرده است: «الإمام الهمام الفاضل الكامل المحقق المدقق ملک العاشقین افتخار السالکین رئیس الشعرا عمدة الأدبا شیخ یوسف القیرشهری فی مجابات شیخ سعدی نورالله قبرهما...»:

عشق‌بازی ما جوانان راست، نایذ پیر را

عاقلی هرگز نسازد این چنین تدبیر را...

یوسفا چون عمر خود را صرف کردی در هوا

کی بخواهی، بازفرما، عذر این تقصیر را؟»

مطلبی اخلاقی-فلسفی که گویا از اخلاقِ ناصری باشد، و چند بیت عربی و سپس چند مولودنامه (یادداشت تولد) مربوط به این افراد: یوسف در هنگام طلوع شمس سه‌شنبه ۲۵ رجب ۷۵۹ق؛ احمد در ثلثِ اخیر از شبِ شنبه ۹ رمضان ۷۶۳ق؛ هبة‌الله بن عیسی بن محمد در ۱۷ شعبان (?) ۷۷۰ و اندی؛ فضل‌الله بن عیسی بن محمد در یومِ جمعه ۲۰ ذی‌القعدة ۷۸۰ق؛ محمد بن عیسی بن محمد الفراعاجی در شبِ شنبه ۱۶ شوال ۷۸۲ق؛ عبیدالله بن عیسی بن محمد در ۲۴ ربیع‌الاول ۷۸۵ق؛ عبدالکریم بن عیسی در روز سه‌شنبه ۲۰ محرم ۷۸۸ق؛ عبدالرحیم بن احمد بن یحیی در اولِ لیلِ پنجشنبه ۱۹ جمیدی الاخر ۷۹۸ق.

۱. این جملهٔ دعایی (که برای هر دو شاعر به کار رفته است)، نشانگرِ درگذشتِ یوسفِ قیرشهری در زمانِ نگارشِ غزل او در این صفحات (شاید همان نیمهٔ قرن هشتم هجری) است.

۷۵- پ: ابیاتی به فارسی و یک مورد به عربی که دو فقره‌اش عنوان‌هایی دارد «حضرت خداوندگار می‌فرماید...» و «مولانا شمس‌الدین التبریزی...».

۷۶- اشعار و ابیات بسیار که برخی عنوان دارد و مهم است، مانند رباعی‌ای از «خواجه هارون ... ابن صاحب‌دیوان» (فرزند مقتول شمس‌الدین صاحب‌دیوان جوینی^۱)، غزلی از نظام‌الدین ابن نقیب قونوی (رک: بعد از این، مدخل «و») که برای فقیهی موسوم به خواجه سیواسی ارسال شده و در ترسیم احوال ابن نقیب قونوی -زیسته در قرن هفتم هجری- اهمیت دارد، شعری عربی از شمس‌الدین معزی، فقره‌ای از «معارف سلطان‌العلماء» (=بهاء ولد، پدر مولانا) و نیز نقلی از امام صادق علیه السلام در تقسیم‌بندی آیات قرآن («کتاب الله بُنی علی أربعة: العبارة و الإشارة و اللطایف و الحقایق...») (رک: تصویر شماره ۱).

۷۶- پ: ابیات و منثوراتی به فارسی و بعضاً عربی بیشتر از سنایی و مولانا.

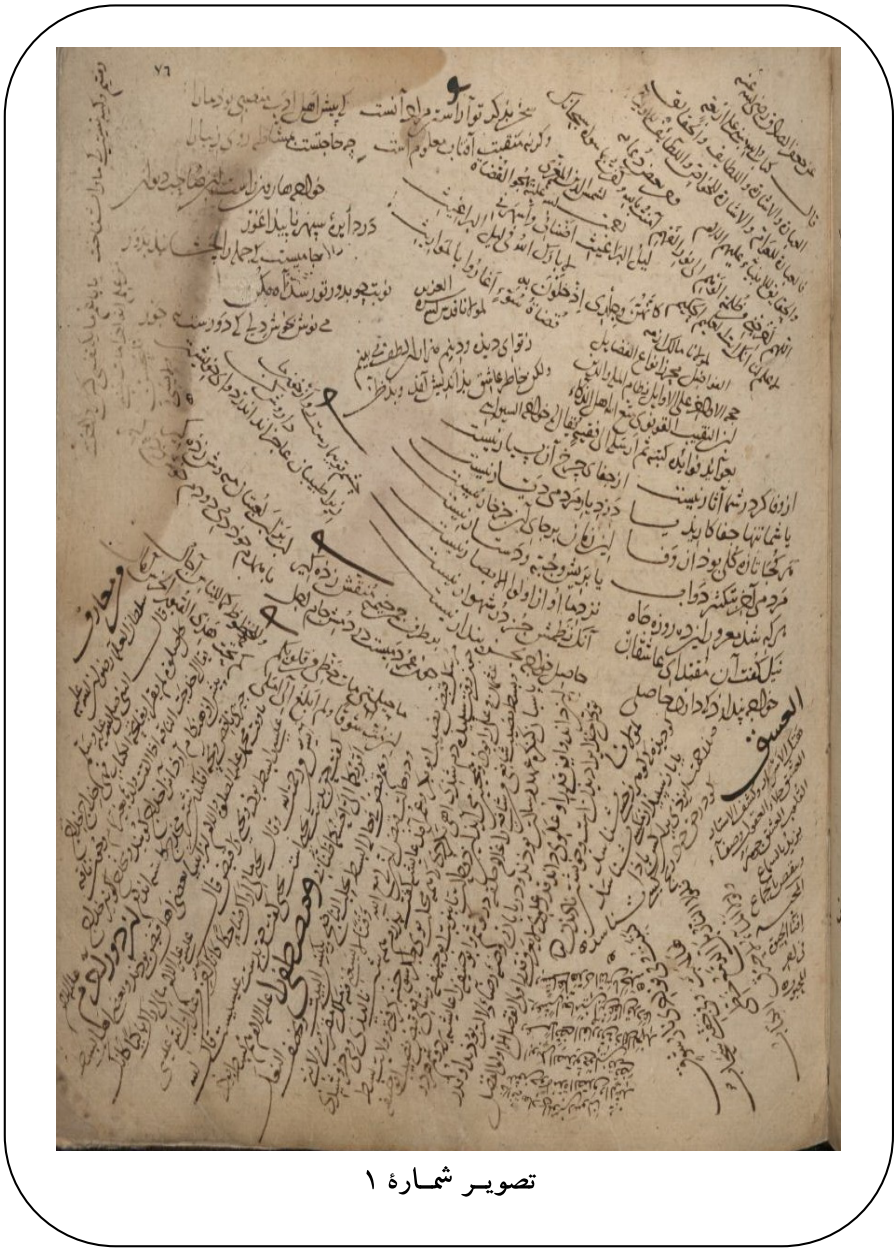
۷۷- ر تا نیمه برگ ۷۷ پ: «التقاط من کتاب الفریدة فی الأمثال و الآداب لشمس المعالی قابوس بن وشمگیر...» که فقراتی از کتاب مزبور را که به عربی است، آورده است.

۷۷- پ: فهرست ماه‌های رومی و یونانی و نیز رباعی‌ای به فارسی و خطبة النکاح.

۱. عجالتاً گفته شود که نسختی از دیوانی با تخلص «هارون» که در دانشگاه تهران میکروفیلم دارد و به حدس مرحوم دکتر ریاحی، دیوان او تلقی شده است، از شاعری شاید از سده یازدهم به بعد است که در کابل بوده و می‌توان او را هارون کابلی نامید و هیچ ارتباطی با هارون بن خواجه شمس‌الدین صاحب‌دیوان ندارد.

۲. متن این غزل در اینجا به تمامی نقل می‌شود:

از جفای چرخ آن بسیار نیست	از وفا گر در شما آثار نیست
در دیار مردمی دیار نیست	یا شما تنها جفاکاری نذیا
این زمان بر جای آن جز خار نیست	هر کجا تازه گلی بود از وفا
یا بریش و جبه و دستار نیست	مردمی آخر بتکثیر دواب
نزد ما او از اولوالابصار نیست	هر که شد مغرور این ده روزه جاه
آنک نظمش جز در شهوار نیست:	نیک گفت آن مقتدای عاشقان
حاصل خواجه بجز پندار نیست»	«خواجه پندارذ که دارد حاصلی

تصویر شماره ۱

۷۸ر: دعاء قرآن به عربی، نقل ایباتی فارسی از «معارف سلطان العلماء کاشف الدقایق و الحقایق بهاء الملة و الحق و الدین»، ثبت تعداد ابیات مثنوی معنوی، تاریخ ولادت و انتقال (=درگذشت) بهای ولد، مولانا جلال الدین و نیز فرزندش بهاء الدین، و مقداری بیت و نثر فارسی و عربی (رک: تصویر شماره ۲).

در اوراق ۹۶ر، ۹۷ر و ۹۷پ نیز مطالبی اغلب به نثر (بیشتر شامل حکایات) به خط کهنی جز به قلم و مرکب اصلی کتاب مجموعه به فارسی نوشته شده که به نظر می‌رسد از آن کسی باشد که چند مولودنامه را در برگ ۴۲ر (از هبة الله بن عیسی تا عبدالکریم بن عیسی) نوشته بود. این موارد با مرکب کم طاققت کتابت شده که سریع‌تر از سایر بخش‌ها، فرسوده و کمرنگ گشته و قابلیت قرائت را از دست داده است.

تصویر شماره ۲

رساله‌ها و بخش‌های اصلی مجموعه

الف) القوائد الوترية (۱-۹): مجموعه بیست و نه قصیده غرّای عربی است در مدح حضرت نبوی ﷺ که آن را واعظ و شاعر شافعی مذهب بغدادی، ابن رشید (۶۶۲ق) سروده و به «وتریات» یا همان «القوائد الوترية» مشهور شده و سراینده‌اش را نیز به «وتری» منسوب کرده است. این قصاید، پس از بُرده بوسیوی، شاید یکی از مشهورترین مدایح نبوی در ادب عربی به شمار آید که آن را مکرّر استقبال و تخمیس کرده‌اند و برخی از آن‌ها چاپ شده است.^۱ نسخه ما، پس از نسختی از این قصاید که در مجموعه ابوالمجد تبریزی، مورخ ۷۲۲ق آمده (سفینه تبریز، ص ۵۷؛ البته نسخه مزبور، هم ملخص و هم ناقص است و از قافیه "ق" شروع می‌شود)، کهن‌ترین دستنویس اثر در ایران است. پیش از آغاز قصاید، دیباچه‌ای به نثر از خود شاعر هست که کیفیت سرودن و ابتکاری که در الزام حروف معجم در آغاز مصاریع (علاوه بر حرف روی پایانی) در نظر داشته، توضیح داده شده است.

آغاز: «بسملة، ربّ تمّ بفضلک و کرمک. قال الشيخ الإمام الفقيه العالم الفاضل مجدالدین ابو عبدالله محمد بن ابی بکر بن الرشید الواعظ البغدادی عفا الله عنه و عن والديه و عن جميع المسلمين امين رب العالمين، الحمد لله الذي فضل بعض النبيين على بعض و رفع بعضهم فوق بعض درجات فأتى آدم الصفة و ابرهيم الخلة...» (۱-پ).

انجام:

«...يميناً ربّی ان قلبی یحبّه و ذاک رجایی فی الممات و فی الحیا

۱. صورت کامل نام ابن رشید، در آغاز دیباچه شاعر بر قصاید، در نسخه ما به این صورت آمده است: «مجدالدین ابو عبدالله محمد بن ابی بکر بن الرشید الواعظ البغدادی».
۲. درباره این قصاید و سراینده آن (که در ثبت دقیق نام او، اختلافاتی در منابع به چشم می‌آید)، رک: معجم المؤلفین، ج ۹، ص ۱۱۴؛ الاعلام، ج ۷، ص ۲۹؛ هدیة العارفین، ج ۲، ستون ۱۲۷؛ معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، صص ۲۴۹۱-۲۴۹۲ (بیشتر این منابع، تخمیس این قصاید را از او دانسته‌اند!)؛ فهرستواره دستنویست‌های ایران، ج ۱۰، ص ۹۸۶ (که علاوه بر سفینه تبریز، نسختی دیگر در کتابخانه مرعشی نیز از آن معرفی کرده است جز نسخه حاضر است)؛ Geschichte der arabischen litteratur, sup ۱, p. ۴۴۱-۴۴۲.

و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه أجمعین و سلم علیه. [رقم: ۱] تَمَّتِ القصيدة [كذا] الوترية بعون الله و حسن توفيقه في أواسط من شعبان من شهور سنة أربعة و أربعين و سبعمائة علی یدی العبد الحقیر المذنب المحتاج إلی رحمة ربّه، یحیی بن الحاج سعیدالدین غفرالله لهما و لجميع المؤمنین و الحمدلله أوّلاً و آخر[اً] و ظاهراً و باطناً» (۹ر).

ب) قواعد الرسایل و فوائد الفضایل (۹پ-۲۶پ): رساله‌ای در آداب ترسّل و نگارش منشیانه، از حسام‌الدین حسن بن عبدالمؤمن خویی، ادیب و منشی مشهور و پرکار سده هفتم هجری در بلاد شمال غرب ایران که نسخه‌های آثارش تا عصر تیموری به وفور خوانده و تکثیر می‌شده است. پیش از این دو نسخه کهن از این کتاب شناسایی شده بود که یکی ناقص و مورّخ ۷۰۹ق و دیگری کامل و به نسخ معرّب سده نهم هجری است (فهرستواره دستنویست‌های ایران، ج ۸، ص ۳۰۵). در تصحیح عرضه‌شده از این متن که نام آن قواعد الرسایل و فراید الفضایل نهاده شده (مجموعه آثار حسام‌الدین خویی، ص ۲۲۶)، از هر دو نسخه موجود استفاده شده است. در نسخه کهنه ما، در نام اثر به جای «فراید»، «فوائد» ثبت شده است (۹پ، سطر آخر، در دیباچه)، با این توضیح که کلمه «فراید» با علامت «نخ» (نسخه‌بدل) زیر کلمه «فوائد» به همان خط اصلی افزوده گشته است. توضیح دیگری که نیازمند ذکر آنیم اینکه مصحح متن چاپی، آغاز و انجام رساله را به اشتباه بر هم زده است و در آغاز، یک یادداشت اضافه پشت نسخه‌ای را که در نسخه مورّخ ۷۰۹ق وجود داشته (همان، صص ۲۲۳-۲۲۴) در متن قرار داده و آن‌گاه متن اثر را با سرآغاز «بهترین مقال حمد آفریدگار ذوالجلال است که...» به دنبال آن آورده است، حال آنکه یادداشت اضافه مزبور هیچ‌گونه ارتباطی با متن ندارد و حداکثر می‌توانست در پای صفحه یا جایی دیگر ثبت شود. مصحح متن چاپی، در پایان کتاب نیز چند بیت افزوده شده توسط کاتب نسخه کتابخانه ملک را به دنبال آخرین سطور رساله، در متن آورده است و تردید کرده که «آیا از مستنسخ است یا از مؤلف؟» (همان، صص ۲۹۳-۲۹۴). در نسخه مرعشی، آغاز کتاب مطابق با آغاز متن چاپی (سوی از اشتباهی که مصحح در ثبت آن یادداشت اضافه در آغاز متن چاپی مرتکب شده) است، اما انجام آن در بخش «ختم الکتاب»، اندکی مختصرتر است، به این صورت:

۱. بخش حاضر تنها بخشی از نسخه است که رقمی تفصیلی‌تر دارد و در آن، کاتب نام خود را ثبت کرده است.

ختم الكتاب. بعون الهی و تأیید ایزدی اتمام این مختصر کی با صغر حجم
اکثر قواعد رسایل و ضوابط فن کتاب [کذا] را شامل است و با سلاست
الفاظ عذوبت معانی و لطافت صنعت را جامع، وقتی اتفاق افتاد کی ...^۱ و
سبعمائه. [رقم کاتب:] و الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً» (۲۶پ).

ج) [ابیات عربی و فارسی دعایی برای سرآغاز نامه‌ها] (۲۷-۲۸پ): رساله‌ای
کوتاه، پرفایده و نویافته از حسام‌الدین خویی در دو بخش اصلی:
بخش نخست با عنوان «الدعوات الّتی تُکتَبُ فی اوایل الرسایل علی الحروف
المعجمة»، سروده‌های عربی دوبیتی مناسب برای آغاز رساله‌هاست که اغلب آن‌ها با
«سلام الله ما...» آغاز می‌شود. سراینده مجموعه احتمالاً خود حسام خویی است.
بخش نخست شامل بیست و نه بیت عربی است که به ترتیب حروف تهجی از الف تا
یاء (قبل از یاء نیز قافیة «لا/ لام الف» قرار گرفته است) چیده شده است.
و اما بخش دوم با عنوان «وله، القسمیات الثلاثیة ایضاً مرتبة علی الحروف المعجم»،
اشعار سه بیتی فارسی است که با «بدان خدای که...» آغاز می‌شود و مضمون سوگند
دارد. این سروده‌ها هم به احتمال قریب به یقین از خود حسام‌الدین است، چنانکه در
آغاز این بخش بدان تصریح شده است. ترتیب چینش این بخش نیز همان نظم
معجمی / الفبایی است. از ابتدا و انتهای این بخش، برای نمونه مقداری نقل می‌شود:

[الف]

بذات خدای کی بی سعی صیقل لطفش سپهر آینه‌گون را نبوده است صفا
که بی حضور شریف نیافته‌ست رهی حلاوتی ز حیوة و طراوتی ز بقا
ز رنج حرقت و اومید خدمت شب و روز نشسته‌ام مترصد میان خوف و رجا

[ی]

بذات خدای کی اوصاف ذات پاکش هست حکیم و حافظ و بینا، سمیع و عالم و حی
کی عشق خدمت درگاه آسمان قدرت به جان بنده بیامیخت همچو آب به می
حکایت سخن شوق گفتنم تا چند؟ حدیث انده هجران نوشتنم تا کی؟

۱. پاک شده است در اصل نسخه.

محرر رقم این قصیده غرّا مطرّر عَلم این جریده عذرا
 حسن که اوست به حُسن کلام تام شده کدام تام و چه حُسن این کمینه شعرا
 به نظم نادر و طرز غریب و رسم عجیب نمودگی ز فنون عروض کرد انشا
 عروض چیست؟ ترازی شعر تا دانی صحیح شعر ز فاسد بدو شود پیدا...
 در انتهای قصیده، حسام‌الدین دوباره ذکر شمس‌الدین عمر شیرازی را آورده و
 گفته که غرض از ساختن این قصیده، تقرّب به درگاه او بوده است:

نظام نظم چو اینجا کشید وقت آمد که صد زبان شوم اندر ثنای مولانا
 امام اهل هدی سیدی که خاطر او بکرد جمله امواتِ علم را احیا
 بزرگ خطّه شیراز، شمس ملّت و دین که شمس پیش ضمیر منیر اوست سُها
 عمر که سیرت صدیق دارد و فاروق چو صدرِ ثالث و حیدر به علم و حلم و حیا
 رفیع همت و رتبت، بلند قدر و محل محیط نور ولایت، مقرر قرب و ولا...
 حسام‌الدین پس از اتمام قصیده، بلافاصله به سراغ «بجور العروض» رفته و در
 ذیل هشت دایره، ابیات آن را بر اساس عروض عربی خلیل بن احمد شرح داده است؛
 البته با توضیحاتی مربوط به وضع برخی محور توسط «پارسایان» (=پارسیان). در
 انتهای رساله دو بخش اضافی دیده می‌شود که یکی عنوان «فصل، در بیان فرایند
 عروض و فرق میان عروضی و ذوقی» دارد و در آن او از یکی از استادان خود
 «امیرعلاءالدین یحیی، قدوة ادبای قونیه» مطلبی را که وی از ملک‌الشعراء روم
 «بهاء‌الدین قانعی» (طوسی؛ صاحب سلجوقنامه مفقود و نیز کلیله و دمنه منظوم
 موجود که ذکرش در تاریخ ابن بی بی و مناقب العارفين افلاکی هست) درباره ایراد
 وزنی متنّبی شنیده بوده، نقل می‌کند. در بخش اضافه دیگر، حسام‌الدین توضیحی
 راجع به وزن رباعی می‌دهد و در آن مطلبی به نقل مستقیم از «عروض پاریسی»
 ادیب صابر (ترمذی)^۱ می‌آورد که گویا در منابع دیگر نیز کم و بیش نقل شده است.

۱. در این باره به مقاله ممتع بهروز ایمانی در شماره پیشین همین نشریه مراجعه شود با این مشخصات:
 «عروض منظوم تاج‌الدین علی بن صابر ترمذی (سده ۶ق)»، بهروز ایمانی، فصلنامه میراث شهاب،
 شماره ۶۳-۶۴، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۲۵۹-۲۸۴.

آغاز: «بسمله، ربِّ تَمَّ بالخير-

الحمد لله الذي أحيانا
بعدد الأنفاس لا أحيانا
شرفنا مرتبة و شأننا
أزال عتًا فضله ما شأننا

چنين گوید ناثر این نقود و ناظم این عقود، الحسن بن عبدالمؤمن بن علی الخوی
أحسن الله خاتمه کی چون قصیده تازی که موسومست به روض ربيع در علم بدیع
کی پیش ازین انشاء کرده بود، به محلّ مطالعة نظر مبارکِ موقف عالمی، ملک المشایخ،
کاشف الحقایق و الدقایق، مظهر اللطایف، قطب المحققین، مرشد الواصلین، مهبط انوار
اليقين، قدوة المحدثين و المفسرين، شمس الملة و الحق و الدين، شرف الاسلام و المسلمین،
ناصر الملوك و السلاطين، ابی الیمن عمر بن محمد الشیرازی یدیم الله برکات ایامه و
بسط علی اهل الفضل مواید انعامه رسید، از آنجا کی محاسن اخلاق ایشان است،
تشریف تحسین ارزانی داشته فرمودند کی این در یتیم و گوهر ثمین را قرینی باید و
این نهال نازنین بی همال کی از قریحه دهر دوربین را ید ناید (?) چه صاحب علم بیان
را از معرفت اوزان ناگزیر باشد و این هر دو فن از تتمه فضایل شاعر و دبیر تواند
بود. چاکر مخلص چون از الحاح این اقتراح مخلص نیافت، با قلب استعداد از میامن
این همت استمداد کرده مختصری در فن عروض چنانک مشتمل اکثر بحور
پارسیانست علی سبیل التعجیل تحریر لازم دانست و قصیده ای کی حاوی مقدمات و
ضوابط علم عروضست به وجهی که طالب راغب را مفید باشد مصدر گردانید و به
دعا و ثنا [ی] سیدی معظم یدیم الله ظلّه به ختم کرد و مجموع را معیار الاشعار
الشمسیة نام نهاد تا چون ذکر جمیل و صیت شایع آن حضرت کی در بلاد و دیار
سایرست بر دست احباب و اصحاب دایر باشد. حق سبحانه و تعالی سایه سعادت
ایشان را بر سر کافه عزیزان و درویشان دایم داراد؛

بقاؤک فینا نعمة الله عندنا فنحن بأوفی شکرها نستدیمها

و هذه مقدمة العروض:

محرر رقم این قصیده غرّا مطرّر علم این جریده عذرا...

انجام: «... و جزو اول که مفتعلن است شاید که مفعولن آید و جزو آخرین که مفعولن است شاید که مفتعلن افتد اما غالب آنست که تقطیع کرده شد. اگر رباعی چند را تقطیع کنند روشن شود. و السلام علیکم اولاً و آخراً» (۳۴ر).^۱

هـ) قصیده «روایع الافکار فی بدایع الاشعار» (۳۴پ—۳۶ر): از حسام‌الدین حسن خویی که قصیده‌ای بدیعیه است و نویافته محسوب می‌شود. ساختنی قصاید بدیعیه تقریباً از سده ششم هجری در ادب فارسی مرسوم شد و قوامی مطرزی گنجه‌ای و رشید و طواط از سده ششم، در آن طبع‌آزمایی کردند و قصیده‌قوامی به طور ویژه مورد اقبال و استقبال قرار گرفت و از آن نسخه‌ها برداشتند. در قرن هفتم هجری، این قصیده نویافته حسام‌الدین حسن، در کنار قصیده‌مصنوع سید ذوالفقار شروانی، هر دو از قرن هفتم هجری، می‌توانست الگویی برای سلمان ساوجی، فضل‌الله قزوینی و گروهی دیگر در سده هشتم در این راستا به شمار آید. نسخه حاضر علی‌الظاهر منحصر به فرد و یگانه است^۲ و شایسته است بر همین اساس تصحیح شود.

۱. قصیده حسام‌الدین بر اساس این نسخه و نیز نسخه محمودشاه نقیب تصحیح و با این مشخصات منتشر شد:

قصیده در علم عروض، سروده حسام‌الدین حسن خویی، به کوشش محسن ذاکرالحسینی، متون ایرانی، به کوشش جواد بشری، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰، دفتر یکم، صص ۲۴۱-۲۶۳ (چاپ عکسی تمامی رساله، در انتهای تصحیح مزبور آمده است).

۲. احتمالی هست و آن اینکه نسخه شماره ۵۰۸۵ کتابخانه ملک، بخش ۴۵ که در متن و حاشیه برگ‌های ۴۶ و ۴۷ کتابت شده و در فهرست آنجا «صنایع بدیعی» یا «قصیده مصنوع» نام گرفته، نسخه دیگری از همین قصیده باشد (فهرستواره دستنوشته‌های ایران، ج ۷، ص ۱۹۲)؛ باید دیده و مقایسه شود. اثر دیگری از حسام خویی که شایسته نشر است، مجموعه‌ای از نامه‌های الگو برای منشیان است که کنزاللطائف نام دارد؛ سه نسخه از آن تاکنون در ایران شناسایی شده (فهرستواره دستنوشته‌های ایران، ج ۸، ص ۸۳۲) و نسخه اقدام آن مورخ ۸۲۲ق در کتابخانه مسجد اعظم قم به شماره ۲۹۶۰/۳ نگهداری می‌شود (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، ص ۶۰۳؛ صد نسخه نفیس، ص ۱۱۲). پس از بررسی صحت انتساب اثر به حسام خویی (زیرا فقط نسخه کتابخانه ملک این انتساب را تأیید می‌کند و نسخه مسجد اعظم و مرعشی، نام مؤلف ندارد)،

ممدوح شاعر در این قصیده، رکن‌الدین قلج ارسلان بن کیخسرو سلجوقی است که در ۶۹۰ق بر قسطنطنیه در آناتولی تاخت و مظفرالدین یولق ارسلان، از حاکمان آل‌چویان را که ممدوح حسام‌الدین نیز بود، از میان برداشت.

آغاز: «بسمله، ربِّ أعین علی اتمامه. روابیع الافکار فی بدایع الاشعار فی مدح السلطان رکن‌الدین قلج ارسلان بن کیخسرو، من مقاله ملک الکلام حسام‌الدین حسن بن عبدالمؤمن الخوی رحمته الله»:

الترصیع

ای جهان را به دولت تو قرار   وی زمان را به خدمت تو مدار

الترصیع مع التنجیس

مهترانه سرای و درگه تُست   مه ترانه سرای درگه بار

تنجیس تام

چرخ را چرخ تو به چرخ آرد   تیر را تیر تو دهد زنهار...»

لله تصحیح آن ضروری است. استطراداً از یک نسخه کهن دیگر از نصیب الفتیان حسام خویی که در کتابخانه خصوصی شریعتی کاشانی در قم نگهداری می‌شود و احتمالاً در قرن هفتم و هشتم هجری کتابت شده، اطلاع داده می‌شود. این نسخه را جناب شریعتی در فهرستی که از نویافته‌های کتابخانه خود منتشر کردند، نام برده‌اند (کتابخانه شهید محمدحسین شریعتی و تازه یافته‌های خطی آن، ص ۱۰۰). بنابر مراجعه حضوری و رؤیت اصل دستنویس نزد ایشان، کهنگی دستنویس تأیید شد، اما وضع نسخه بسیار نامناسب و دچار فرسودگی بسیار است و حتی قابلیت عکسبرداری نیز ندارد. آخرین نکته‌ای که درباره آثار حسام خویی گفتنی به نظر می‌رسد، نشر تحفه حسام (نعت منظوم ترکی به فارسی) در ایران است که از آن مطلع شدم، اما هنوز به نظر نرسیده است. مشخصات تصحیح مزبور از این قرار است:

تحفه حسام، تألیف حسام خویی، تصحیح و مقدمه: دکتر ح. م. صدیق-پرویز شاه‌مرسی، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۹.

از قرار معلوم، این منظومه پیش از این در جمهوری آذربایجان نیز منتشر شده بوده است. عجیب است که عباس زاده، از یافتن نسخه این اثر اظهار ناامیدی کرده (مجموعه آثار حسام‌الدین خویی، ص ۲۵)، حال آنکه دستنویسی از آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه به شماره ۸۵۸۴ (بخش ۶ مجموعه) موجود است (فهرستواره دستنویست‌های ایران، ج ۲، صص ۹۲۵-۹۲۶).

انجام: «... حسن المقطع

تا رود ساقه را مقدّم پیش   تا بُوَدَ قلب را یمین و یسار
 بر یمنت نشسته قلبِ ظفر   بر یسارت کشیده فتح قطار
 مان از ایام پادشاهی شاذ   باش از تاج و تخت برخوردار
 یمن از انقلاب دور فلک   فارغ از اختلاف لیل و نهار

[رقم:] تَمَّتِ القَصِيدَةُ بِعَوْنِ اللَّهِ وَ حَسَنِ تَوْفِيقِهِ، وَ السَّلَامِ» (۳۶ر).

(و منشآت نظام‌الدین محمد بن نقیب (۳۶پ- ۴۱پ): منشآت و نامه‌های شخصی است به نام نظام‌الدین محمد بن نقیب (بر اساس جمله نخست نامه‌ها) که در قرن هفتم می‌زیسته و به گروهی از معاریف این قرن که در همان بلاد شمال غربی ایران بوده‌اند، نامه نگاشته است. پیش از این، غزلی از او در خطاب به خواجه سیواسی نقل شد؛ و اینک عناوین نامه‌های این بخش:

-أصدر هذا الى جناب قطب‌الدین الشیرازی تغمّده الله بغفرانه و أسكنه في مجوحة جنانه.

-دیگر بخدمت مولانا ملک المشایخ بهاء‌الحق و الدین نوشته شد بقونیه.

-این نامه در جواب محدومی دلبند اتفاق افتاد.

-این مکتوب [به] مرحوم نصیر / نصرالدین نبشته است.

-دیگر به صدر کبیر تاج‌الدین طغرابی نوشته شد بعد از واقعه بالتو^۱ و تفرق

امرای سلطنت جمعهم الله تعالی.

-ایضا الی امیر شرف‌الدین عثمان.

-وله ایضا.

-این رقعہ در طلب قدری عنبر تحریر یافت (برای درمان زکام خود خواسته است).

-وله ایضا الی بعض الاخوان.

-لغیره فی الجواب.

-جواب آخر.

۱. درباره شورش بالتو، از امرای مغول که در ۶۹۶ق به قتل آمد، علاوه بر تاریخ مغول اقبال، نیز

رک: تاریخ آل سلجوق در آناتولی، ص ۱۱۲.

همان نسخه مورخ ۷۳۷ق است که در کتابخانه ملی تبریز به شماره ۳۶۸۷ نگهداری می‌شود و پیش از این، تنها نسخه موجود از این کتاب در ایران به شمار می‌رفت. سایر نسخه‌های اثر در ترکیه (یک دستنویس، به خط مؤلف تشخیص داده شده است) و نیز پاریس نگهداری می‌شود که می‌رودود سیدیونسی در تصحیح خود، منتشر شده به سال ۱۳۴۹، از نسخه تبریز و نسخه‌های ترکیه بهره گرفته است (روضه الکتاب، سیدیونسی، صص سی و شش-چهل و چهار). چاپ دیگر این کتاب توسط انجمن تاریخ ترک در ترکیه به تصحیح علی سویم در سال ۱۹۷۲م (تقریباً همزمان با نشر تصحیح سیدیونسی در ایران) منتشر شد که در آن از همه نسخه‌ها جز نسخه تبریز استفاده شده است (روضه الکتاب، سویم، صص ۷۳-۷۲). جمع‌بندی نهایی اینکه از این اثر، پیش از این حدود پنج نسخه می‌شناختیم (معجم التاریخ التراث الاسلامی، ص ۱۲۸؛ فهرستواره دستنویست‌های ایران، ج ۵، ص ۱۰۶۹) که نسخه مرعشی را باید بدان‌ها افزود؛ نسخه‌ای که از نظر قدمت، در جایگاه ماقبل آخر قرار دارد، اما از آنجا که به دست کاتبی عربی‌دان کتابت شده، ارزش خاص خود را داراست.

آغاز: «بسمله، ربّ أعن علی إتمامه و به نستعین- حمد و سپاس و شکر بی‌قیاس خداوندی را [نسخه بدل با علامت «نخ»: خدای را] که اعداد امداد فیض فضل او درباره عالمیان از تنگنای احصا و مضیق شمار بیرون است...».

انجام: «... و در سرای دنیا دینار او موجب سرور و در ظلمت قبور کردار او سبب نور آن خداوند شود، و سلّم و الله أعلم» (۶۴ر).

ح) نزهة الکتاب و تحفة الاحباب (۶۴پ- ۷۵پ): از حسام‌الدین حسن خویی که نسخه‌های فراوانی دارد (فهرستواره دستنویست‌های ایران، ج ۱۰، ص ۶۵۶) و احتمالاً نخستین نگارش برجای مانده او بوده و همان است که مصحح مجموعه آثار خویی، با استفاده از چهار نسخه کهن تر اثر، آن را تصحیح کرده است (مجموعه آثار حسام‌الدین خویی، صص ۳۴، ۱۵۵-۲۱۹). نسخه نویافته حاضر، دومین نسخه کهن اثر در این ردیف محسوب می‌شود و از این نظر شایسته توجه است.

آغاز: «بسمله، حسب العبد مولاه- الحمد لله الذی تفضّل علی عباده بواهب الأنعام...».

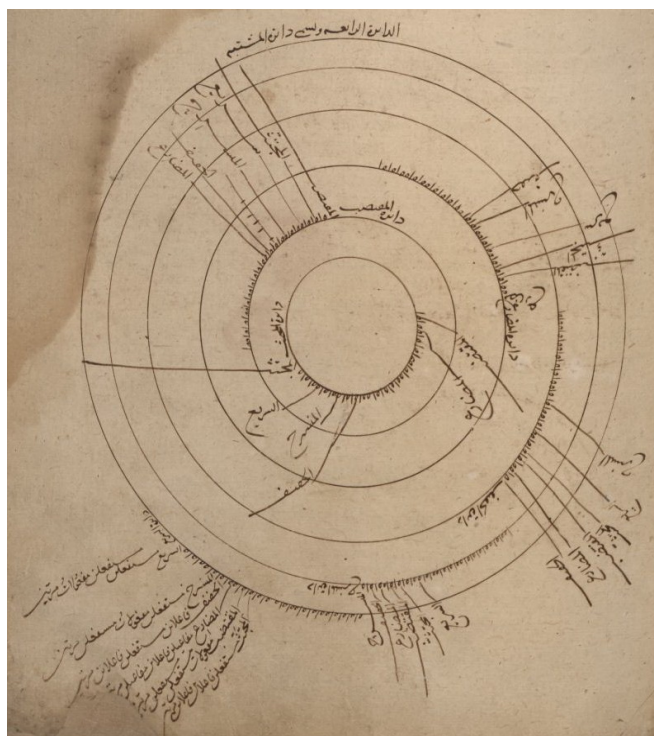
انجام: «... ترجمه:

تا گرد قطب گردد بر روی چرخ فرقد عیش تو باذ دایم، اقبال تو مخلص
[رقم:] تمت کتابة نزهة الكتاب» (۷۵پ).

ط) القسطاس فی العروض (۷۸پ- ۸۵پ): این بخش که در عنوان، نامی توسط کاتب برایش ثبت نشده، رساله مشهور زمخشری در عروض عربی است که القسطاس / القسطاس المستقیم نام دارد و دارای نسخه های متعددی در کتابخانه های ایران و جهان است که البته همه آن ها قدیمی نیستند و نسخه مرعشی را باید یکی از نادرترین و کهن ترین نسخه های اثر پس از دستنویس های ترکیه به شمار آورد. این رساله تاکنون دو بار تحقیق و منتشر شده است: یکی با عنوان القسطاس المستقیم فی علم العروض به سال ۱۹۶۹ در بغداد به تحقیق و با حواشی بهیجة باقر الحسینی و با مقدمه کمال ابراهیم و صفاء خلوصی توسط مکتبة الأندلس؛ و دیگری با نام القسطاس فی علم العروض، به تصحیح دکتر فخرالدین قباوه، چاپ نخست در حلب، به سال ۱۹۷۵ (تجدید طبع در بیروت، مکتبة المعارف، الطبعة الثانية المجددة، ۱۹۸۹) که کار درخور توجهی است، اما مثلاً در همین تحقیق اخیر، مصحح از دو نسخه بهره برده که نسخه تاریخ دار و گویا کهن ترش، مورخ ۸۷۱ق است (القسطاس فی علم العروض، صص ۴-۵). در یک منظر کلی، دستنویس های این رساله عبارت است همان ده نسخه ای که قباوه بدان ها اشاره کرده (همان، ص ۳)، چند نسخه دیگر در ترکیه که یکی مورخ ۶۵۵ق، یکی مورخ ۷۴۰ق و یکی هم از ۷۷۷ق است (معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ص ۳۶۰۴) و نیز نسخه هایی در کتابخانه مجلس در ایران به شماره ۳۵۷۸ بخش ۲، مورخ ۱۱۳۶ق و کتابخانه ملک به شماره ۷۹۳ بخش ۲ از سده دوازدهم هجری (فهرستواره دستنویس های ایران، ج ۸، ص ۱۸۸).^۲

۱. متن چاپی (ص ۲۱۶) حدود دو صفحه ای بیش از این نسخه دارد.

۲. درباره این رساله نیز رک: کشف الظنون، ج ۲، ستون ۱۳۲۶؛ الاعلام، ج ۷، ص ۱۷۸ (با قید اینکه در آن زمان خطی بوده و چاپ نشده بوده است)؛ تاریخ الادب العربی (بروکلمان)، المجلد الثالث، الجزء الخامس، ص ۲۲۹؛ الدراسات اللغویة و اللغویة عند الزمخشری، ص ۹۴؛ معیار جمالی و مفتاح ابواسحاق، صص ۴۹-۵۰، ۱۵۷ (شمس فخری را در بخش عروض این کتابش، تحت تأثیر نظرات زمخشری در «قسطاس» دانسته اند).

تصویر شماره ۳

دوایر این رساله در انتهای نسخه ما، به دقت و احتمالاً با پرگار رسم شده که از نظر قدمت این گونه تصاویر در دستنویس‌ها، کمیاب و شایسته توجه است (رک: تصویر شماره ۳).

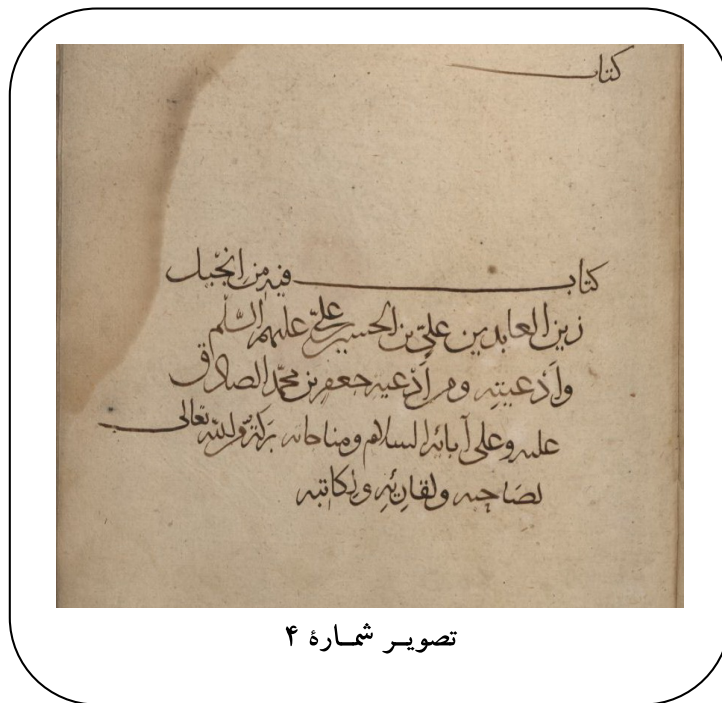
آغاز: «بسمه، ربّ أعن علی إتمامه۔ قال الإمام الزاهد جارالله العلامة فخر خوارزم ابوالقسم محمود بن عمر الزمخشری رحمه الله: أسأل الله الذي عدل موازين قسطه و عاير مكائيل قبضه و بسطه و دعا في كتابه بالويل على المطففين في الكيل...»
انجام: «...مخبون كلّه،

اهل الدنيا، كلّ فيها نقلاً نقلاً، دفناً دفناً

مقطوع كلّه، الثاني و له ضربٌ واحدٌ. [رقم: تمّ الكتاب و الحمد لله وحده] (۸۴پ؛ به اضافه دوایری که در پایان رسم شده و تا برگ ۸۵پ ادامه یافته است).

(ی) [ادعیه شیعی] (۸۶-۹۵پ): چند دعا از ائمه شیعه علیهم السلام است که در برگ عنوان این بخش (۸۶ر) به خط اصلی و با قلم درشت‌تری، چنین توصیف شده است:

«کتابُ فیهِ انجیل زین العابدین علی بن الحسین بن علی علیهم السلام و ادعیته و من ادعیه جعفر بن محمد الصادق علیه و علی آباءه السلام و مناجاته، برکتة من الله تعالی لصاحبه و لقارئه و لکاتبه» (رک: تصویر شماره ۴). در تعلق خط ابن عنوان و نیز بخشی که در پی آن آمده است به کاتب کل مجموعه تردیدی نیست. از نکات برجسته عنوان مذکور، به کار رفتن دعای خاص شیعیان برای ائمه چهارم و ششم علیهم السلام توسط کاتبی احتمالاً سنی است. بخش حاضر که حالتی رساله‌مانند و مجزاً دارد، به دنبال هم و بدون هیچ فاصله‌ای ادعیه‌ای را که در ادامه توصیف خواهیم کرد در خود جای داده است. این بخش با مناجات انجیلیه امام زین‌العابدین آغاز می‌شود و با دعایی بدون عنوان پایان می‌پذیرد. وصف دقیق تری از محتویات این بخش بسیار مهم - که در مطالعات مربوط به ادعیه شیعی اهمیت بسیار دارد - ضروری است:

تصویر شماره ۴

— مناجات انجیلیه امام زین العابدین علیه السلام و یک مناجات دیگر از ایشان (۸۶پ) —
 (۹۱پ): با عنوان صریح «من انجیل زین العابدین علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام» که در آغاز آن مجدداً دیده می‌شود. ابتدای دعا در این نسخه چنین است: «اللهم بذكرک أستفتح مقالی و بشکرک استنجح سؤالی و علیک أتوکل...». طبق دانسته‌های فعلی، این نسخه کهن‌ترین نسخه‌ای است که از این روایت مناجات منسوب به امام سجّاد علیه السلام باقی است و شایسته توجه بسیار. روایتی که مد نظر است و در اینجا نیز با آن مواجهیم، روایت کبرای مناجات است که مجلسی دوم آن را در باب سی و سوم بحار الانوار، به نقل از کتابی موسوم به انیس العابدین،^۱ نگاشته «بعض قدمائنا» نقل کرده است (بحار الانوار، ج ۹۱، صص ۱۵۳-۱۷۳). این مناجات در اصل صحیفه کامله موجود دیده نمی‌شود و روایت کبرای آن را فقط در همین منبع و آن هم به نقل از کتاب انیس العارفین نشان داده‌اند. تحقیقاتی که پس از عصر صفوی و روزگار صاحب شیخ حرّ عاملی نیز به صورت تکمله زدن بر صحیفه مشهور رواج یافت، سرخ تازه‌تری نسبت به دانسته مجلسی دوم به دست نداد تا اینکه نهایتاً آفندی در استدراک‌ی که بر صحیفه موجود نگاشت، آن را بر اساس کتابی عتیق از مؤلفات قدمای شیعه که در اردبیل بدان دست یافته بود، ثبت کرد و آن را همان مناجات انجیلیه‌ای دانست که ابن شهر آشوب، ذیل احوال یحیی بن علی بن محمد حسینی برقی از آن یاد کرده و آورده است که این راوی، این مناجات را از امام صادق روایت کرده است^۲ (الصحیفه الثالثة السجّادیه، نسخه ۸۱۹ط، صص ۱۳۲-۲۰۳؛ همان، نسخه ۱۲۳۶۷، صص ۴۷-۸۴ر).

۱. این اثر را نسخه‌های بسیاری است و ظاهراً هنوز چاپ نشده است، اگر چه در شناسایی ادعیه شیعی در یک دوره حسّاس (دوره انتقال موارث شیعی از تیموری به صفوی) نقش مهمی ایفا می‌کند. برای آگاهی از نسخه‌های متعدد این اثر (کهن‌ترین در ایران، مورخ ۹۶۸ق) رک: فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران، ج ۲، ص ۲۷۷. دانش پژوه، صاحب این کتاب را که شخصی است موسوم به محمد بن محمد طیب، از مردمان سده نهم هجری دانسته (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات، مجموعه امام جمعه کرمان، ص ۷۱)، اما سید محسن امین او را از روزگار صفوی معرفی کرده است (أعیان الشیعه، ج ۹، ص ۳۷۷) که اگر چنین باشد، وی باید زیسته در عهد شاه طهماسب و یا حتی شاه اسماعیل بوده باشد و نه شاه عباس اول.
۲. در این باره، رک: معالم العلماء، ص ۱۶۶.

اما نسخه حاضر، کهن‌ترین منبع این مناجات و روشن‌گر یکی از ابهامات آن نیز هست. زیرا علاوه بر اینکه ما را با مأخذی کهن‌تر از یکی از ادعیه کهن شیعی روبرو می‌کند (دست کم مأخذی از دویست سال پیش‌تر از مأخذ موجود فعلی)، ایرادی را نیز که در روایت مجلسی و افندی در به هم آمیختن این مناجات با یک مناجات دیگر منسوب به امام سجاده علیه السلام دیده می‌شود (که شاید این ایراد در اصل مأخذ ایشان وجود داشته)، برطرف می‌نماید. شرح مطلب چنین است که روایت مرحوم مجلسی و همچنین روایت افندی (که گویا به مأخذی کهن‌تر از انیس العابدین دسترسی داشته) از این مناجات بسیار طولانی است و در اوایل، فقراتی با سرآغاز «اللهم» دارد. اما پس از حدود پنج صفحه متن چایی بچار (در قطع وزیری چاپ‌های جدید مشهور)، ناگهان تمثیدیه‌ای تازه دیده می‌شود با آغاز «الحمد لله خالق امشاج النسم» که بعد از آن، سبک و لحن خطاب‌ها تغییر می‌کند و فقره‌ها نیز اغلب با عبارت «سیدی» شروع می‌گردد. این بخش تازه در واقع، مناجات دیگری بوده که چنانکه گفته شد، یا خود صاحب بچار آن را به اشتباه به پایان انجیلیه پیوند زده و یا صاحب کتاب دعایی انیس العابدین که مأخذ او بوده است. با یافت شدن منبع کهن و نویافته ما، این مشکل نیز برطرف می‌شود و می‌توان درباره آن با قطعیت بیشتری اظهار نظر کرد. زیرا در این نسخه و در انتهای مناجات انجیلیه، یک فقره اضافه و پایان‌دهنده هست که در روایت مجلسی دیده نمی‌شود و فی الواقع در حکم خاتمه مناجات بوده است. این فقره را در اینجا نقل می‌کنیم:

أَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ عَدَدَ مَا صَلَّيْتَ عَلَيْهِ وَأَضْعَافَ ذَلِكَ وَأَنْ تَوْهَّلَنِي لِمَا وَعَدْتَ أَوْلِيَاءَكَ مِنْ كَرَامَتِكَ وَتُوجِبَ لِي مَا أَوْجَبْتَ لِأَهْلِ الْمِبَالَعَةِ فِي طَاعَتِكَ وَتُوفِّقَنِي لِمَرْضَاتِكَ ... [یک کلمه ناخوانا به دلیل رطوبت دیدگی] بِفَوَائِحِ خَيْرَاتِكَ وَتَجْعَلَنِي فِي نَظْمٍ مَنِ اسْتَحَقَّ الرَّفِيعَ الْأَعْلَى مِنْ جَنَاتِكَ يَا ذَا الْفَضْلِ الْعَظِيمِ، اَلْهُيْ أَنْتَ الْمَالِكُ وَأَنَا الْعَبْدُ الْهَالِكُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أُنَبِّئُ وَبِكَ أَسْتَعِينُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِكَ.

پس از اتمام فقره مزبور از مناجات انجیلیه، با قلم درشت تری، عنوان زیر دیده می‌شود: «و من مناجات زین العابدین علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب

علیه و علی آبائه و ابنائه السلم» و بعد از آن بلافاصله فقره تحمیدیۀ مناجات تازه مزبور (همان «الحمد لله خالق امشاج النسم») قرار می‌گیرد (رک: تصویر شماره ۵). با این اوصاف در استقلال این دو مناجات و ایرادی که در مآخذ مربوط به عصر صفوی وجود داشته می‌توان بر اساس این منبع کهن تازه یاب به قطعیت رسید و پژوهش‌های جدیدی را در مورد این دعای مشهور آغاز کرد.^۱

- مناجاتی دیگر از امام سجّاد (۹۱پ) با این عنوان: «کان علی بن الحسین صلوات الله علیه فی جوف اللیل بعدما یهدی کلّ عین یقول فی دعائه: مارت نجوم سمواتک و نامت عیون خلقک و هدأت اصوات عبادک... [الخ]» این مناجات کوتاه در منابع کهن شیعی از قرن چهارم به بعد دیده می‌شود (بحار الانوار، ج ۸۴، ص ۲۳۶ و منابعی که علامه برشمرده است).

۱. محتمل است که اصل شهرت صحیفه سجّادیه به «انجیل آل محمد»، با این مناجات - که البته در خود صحیفه موجود نیامده - پی‌ارتباط نباشد. درباره سایر نسخه‌های این مناجات که البته از نظر تاریخ کتابت، همگی جدید هستند (در پژوهش‌های آینده بایستی برای ترسیم روایات کهن تر این دعا، به همه آن‌ها مراجعه کرد) رک: الذریعة، ج ۲۲، ص ۲۳۹؛ فهرستواره دستنوشته‌های ایران، ج ۱۰، ص ۷ (که البته فقط پنج نسخه معرفی می‌کند، اما بیش از این نسخه دارد. جالب اینجاست که سه نسخه از میان پنج نسخه مزبور به خط یک نفر، در سال ۱۱۲۶ق است) و ج ۶، ص ۱۱۰۱: «یک کتاب و چهار نظر»، صص ۱۳۳-۱۳۴ (که در آن یک ترجمه فارسی از این مناجات متعلق به عصر صفوی معرفی شده که اطلاعاتش در دنیا نیامده است)؛ یادداشت‌هایی بر فهرس نسخ خطی کتابخانه مجلس»، ص ۲۸۷؛ اولین مستدرک صحیفه سجّادیه، ص ۳۹. اشتراک برخی عبارات این دعا با ادعیه‌ای چون المناجاة الالهیات، منسوب به حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام)، بررسی شده است (نهج السعادة، ج ۶، ص ۶۹؛ المناجاة الالهیات، ص ۵۷). درباره مناجات الهیات مزبور، علاوه بر اینکه می‌دانیم یک چاپ ساده دیگر به تصحیح علی اوجی سال‌ها قبل منتشر شده توسط کتابخانه مجلس از روی همان دو نسخه چاپ عکسی فخرالدین نصیری (دو نسخه‌ای که احتمال جعلشان بسیار است و مجال بحثش در اینجا نیست) دارد، باید به نسخه کهنی که گمان می‌رود نصیری نسخه خودش را از روی آن جعل کرده و اینک در فهرس مجلس معرفی شده مراجعه کرد به شماره ۹۱۴۸ (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۲۹/۲، صص ۸۰۶-۸۰۸).

پـمِنَ مَنَاجَاةِ جَعْفَرِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۹۱پ-۹۴پ): که به این صورت گویا در منابع ثبت نشده، اگر چه فقراتی از آن حتّی به عینه با برخی ادعیّه وارد شده در منابع کهن شیعی مانند کتاب دعایی شیخ طوسی (مصباح المتهجّد، ص ۱۵۷، ۳۵۶ و ۳۷۹) دیده می شود. بخشی از آغاز این مناجات چنین است:

الحمد لله شكراً لآلائه و استدعاءً للمزيد من نعمائه حمد من علم أن ما به
فمن ربه و ما به من لآواء فيسوء عمله. اهلئك ندبت إلى مسئلتك و
أمرت بدعائك و ضمنت الإجابة لمن دعاك و لم تخيب من نزع إليك برغبته
و قصدك بحاجته...

- و من ادعيتَه عَلَيْهِ السَّلَامُ في الصبح (۹۴پ-۹۵پ) که شامل دو دعاست که عجالتاً در دو پژوهشی که در گردآوری ادعیّه صادقیه کوشیده است، یافت نشد. سرآغاز دعای نخست چنین است:

اللهمّ بك افلحت و بك انجحت و بك سعدت و بك رشدت و بك اصبحت
و لولاك لم أك شيئاً مذكوراً...

- دعایی با این سرآغاز: «اللهمّ أنت الملك الحقّ و أنت المحمود [دو کلمه اخیر افزوده از تصحیح کاتب در حاشیه] الذی لا إله إلا أنت...» (۹۶پ).

- چند دعای کوتاه دیگر که به صورت پراکنده و غیرراسته، به خط ریزتری احتمالاً متعلّق به جامع مجموعه، در فضای خالی صفحات ۹۵پ و ۹۶پ کتابت شده است. بررسی دقیق و پیگیری صحّت اسناد این ادعیه به ائمه شیعه، تفصیلی و پژوهشی ویژه می طلبد که هرچه زودتر بایستی بدان اقدام کرد.

منابع

١. الاعلام، خيرالدين الزركلى، بيروت، دارالعلم للملايين، الطبعة الثامنة، ١٩٨٩، ج ٧.
٢. أعيان الشيعة، السيد محسن الأمين، حققه و أخرجہ حسن الأمين، بيروت، دارالتعارف للمطبوعات، ١٤٠٣ق، ج ٩.
٣. اقدم المخطوطات العربية في مكتبات العالم المكتوبة منذ صدر الاسلام حتى سنة ٥٠٠هـ، كوركيس عواد، الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الثقافة و الاعلام، ١٩٨٢.
٤. «اولين مستدرک صحيفه سجاديہ»، على صدرايى خويى، ميراث شهاب، سال ١٧، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ١٣٩٠، شماره پيايى، ٦٣-٦٤، صص ٢٣-٥٢.
٥. «باغ ارغوان، كتابخانه و قفى شيخ الاسلام خويى (٢)»، على صدرايى خويى، وقف ميراث جاويدان، سال هجدهم، شماره ٧٠، تابستان ١٣٨٩، صص ٦٧-٩٢.
٦. مجار الانوار، العلامة المجلسى، بيروت، دار إحياء التراث العربى، الطبعة الثالثة المصححة، ١٤٠٣ق.
٧. تاريخ آل سلجوق در آناتولى، از مؤلفى ناشناخته زنده در ٧٦٥هـق، مقدمه، تصحيح و تعليقات نادره جلالى، تهران، ميراث مكتوب، چاپ اول، ١٣٧٧.
٨. تاريخ الادب العربى، كارل بروكلمان، نقله إلى العربية الدكتور السيد يعقوب بكر-الدكتور رمضان عبدالنواب، الإشراف على الترجمة العربية ا.د. محمود فهمى حجازى، قم، مؤسسة دارالكتاب الاسلامى، الطبعة الثانية، ١٤٢٩ق / ٢٠٠٨م، المجلد الثالث.
٩. حدايق السحر فى دقايق الشعر، رشيدالدين محمد عمرى كاتب بلخى معروف بوطواط، بتصحيح و اهتمام عباس اقبال، كتابخانه سنابى- كتابخانه طهورى، بهمن ماه ١٣٦٢.
١٠. الدراسات التّحوية و اللّغوية عند الزمخشري، الدكتور فاضل صالح السامرائى، مطبعة الإرشاد، بغداد، ١٣٨٩ق / ١٩٧٠م.
١١. ديوان سلامة بن جندل، صنعة محمد بن الحسن الأحول، تحقيق الدكتور فخرالدين قباوة، بيروت، دارالكتب العلمية، الطبعة الثانية، ١٤٠٧ق / ١٩٨٧م.

۱۲. روضة الكتاب و حديقة الالباب، ابوبکر بن الزکی المتطبب القنوی الملقب بالصدر، به تصحیح و تحشیه میروودود سیدیونسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، فروردین ۱۳۴۹.
۱۳. روضة الكتاب و حديقة الالباب، ابوبکر بن الزکی المتطبب القنوی الملقب بالصدر، با مقدمه و تصحیحات و حواشی علی سویم، آنقره، انجمن تاریخ ترک، ۱۹۷۲.
۱۴. سفینه تبریز، گردآوری و به خط ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی، تاریخ کتابت ۳-۷۲۱ قمری، چاپ عکسی از روی نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۱۵. الصحیفة الثالثة السجّادية، میرزا عبدالله افندی اصفهانی، نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۸۱۹ طباطبایی؛ همان، نسخه خطی شماره ۱۲۳۶۷ (این نسخه زمانی نیز در تملک حاجی میرزا حسین نوری، صاحب صحیفه رابعه بوده است).
۱۶. «صد نسخه نفیس»، علی خلیلی، پیام حوزه (نشریه شورای عالی حوزه علمیه قم)، سال هشتم، شماره سوم، پاییز ۱۳۸۰، شماره پیاپی ۳۱، صص ۱۱۲-۱۰۶.
۱۷. فهرست دیوانهای خطی کتابخانه سلطنتی، بدری آتابای، اردیبهشت ماه ۲۵۳۵، ج ۲.
۱۸. فهرست کتابخانه اهدائی آقای سید محمد مشکوة به کتابخانه دانشگاه تهران، محمدتقی دانش پزوه، دانشگاه تهران، ۱۳۳۵، جلد ۶ (ج ۳، بخش ۴).
۱۹. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، محمدتقی دانش پزوه، دانشگاه تهران، ۱۳۴۰، ج ۱۳.
۲۰. فهرست کتابهای خطی کتابخانه مجلس سنا، محمدتقی دانش پزوه - بهاءالدین علمی انواری، تهران، ج ۲.
۲۱. فهرست کتابهای خطی کتابخانه ملی ملک، زیر نظر و تألیف ایرج افشار و محمدتقی دانش پزوه، با همکاری محمدباقر حجّتی و احمد منزوی، تهران، ۱۳۶۱، ج ۱ (چاپ دیگری از جلد اول).

۲۲. فهرست کتب ادبی- عرفانی خطی کاخ گلستان، بدری آتابای، [تهران]، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۵۶ (تاریخ مقدمه- چاپ جدیدتر است).
۲۳. فهرست ناقم تعدادی از کتب کتابخانه سلطنتی، باهتمام شادروان دکتر مهدی بیانی، بی تا، بی جا.
۲۴. فهرست نسخه‌های خطی دانشگاه لس آنجلس، محمدتقی دانش‌پژوه، نشریه نسخه‌های خطی، زیر نظر محمدتقی دانش‌پژوه- اسماعیل حاکمی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۳، دفتر یازده و دوازده، صص ۱-۷۷۲.
۲۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، سید محمود مرعشی، با همکاری گروه فهرست‌نگاران کتابخانه، قم، کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۰، ج ۳۰.
۲۶. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات، مجموعه امام جمعه کرمان، محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، مهرماه ۱۳۴۴، بجای شماره اول سال سیزدهم مجله دانشکده ادبیات.
۲۷. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد، محمود فاضل، مشهد، ۱۳۵۵، ج ۱.
۲۸. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی نجفی مرعشی، سید احمد حسینی، زیر نظر سید محمود مرعشی، قم، بی تا، ج ۴.
۲۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، سید محمد حسین حکیم، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰، ج ۲/۲۹.
۳۰. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، رضا استادی، قم، کتابخانه مسجد اعظم قم، چاپ اول، بهار ۱۳۶۵.
۳۱. فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی، سید جعفر حسینی اشکوری- سید صادق حسینی اشکوری، زیر نظر سید احمد حسینی اشکوری، قم، چاپ اول، ۱۳۸۲، ج ۴.

۳۲. فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا)، به کوشش مصطفی درایتی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۹، ۱۲ ج.
۳۳. فهرستواره کتابخانه مینوی و کتابخانه مرکزی پژوهشگاه، محمدتقی دانش‌پژوه-ایرج افشار، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ نخست، زمستان ۱۳۷۴.
۳۴. القسطاس فی علم العروض، صنعة جارالله الزمخشري، تحقیق الدكتور فخرالدین قباوه، بیروت، مکتبه المعارف، الطبعة الثانية المجددة، ۱۴۱۰هـ / ۱۹۸۹م.
۳۵. قلندریه در تاریخ، دگردیسی‌های یک ایدئولوژی، محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن، چاپ اول، ۱۳۸۶.
۳۶. «کتابخانه دانشگاه شهر آن آربر»، محمدتقی دانش‌پژوه، نشریه نسخه‌های خطی، انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، دفتر دهم، ۱۳۵۸، صص ۶۵-۲۲۱.
۳۷. «کتابخانه شهید محمدحسین شریعتی و تازه یافته‌های خطی آن»، احمد شریعتی، آینه پژوهش، سال ۱۶، شماره ۶، بهمن و اسفند ۱۳۸۴، شماره پیاپی ۹۶، صص ۹۷-۱۰۳.
۳۸. کتابخانه‌های عراق و عربستان سعودی، محمدتقی دانش‌پژوه، نشریه نسخه‌های خطی، دانشگاه تهران، دفتر پنجم، ۱۳۴۶، صص ۴۰۵-۵۸۳.
۳۹. كشف الظنون عن أسامی الكتب و الفنون، حاجی خلیفه، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۲ق، ج ۲ (افست از چاپ استانبول).
۴۰. «گزارش سفر پاریس»، محمدتقی دانش‌پژوه، نشریه کتابداری، شماره ۹، صص ۲۴۲-۳۴۳.
۴۱. مجموعه آثار حسام‌الدین خویی، حسام‌الدین حسن بن عبدالمؤمن خوی، مقدمه، تصحیح و تحقیق صغری عباس‌زاده، تهران، میراث مکتوب، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۴۲. «مجموعه لطافت و منظومه ظرافت (جنگ محمودشاه نقیب)»، جواد بشری، نسخه‌پژوهی، به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، چاپ اول، پاییز ۱۳۸۵، صص ۵۲۳-۵۹۸.
۴۳. مسائل پاریسیه، یادداشت‌های علامه محمد قزوینی، به کوشش ایرج افشار و علی محمد هنر، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، چاپ اول، ۱۳۹۰، ج ۳.
۴۴. مصباح المتهدد، للشیخ أبي جعفر محمد بن الحسن بن علی بن الحسن الطوسی، بیروت، مؤسسه فقه الشیعه، الطبعة الأولى، ۱۴۱۱ق.

٤٥. معالم العلماء في فهرست كتب الشيعة و أسماء المصنفين منهم قديماً و حديثاً، الحافظ الشهيد محمد بن علي بن شهر آشوب المازندراني، النجف، المطبعة الحيدرية، الطبعة الثانية، ١٣٨٠ق.
٤٦. معجم التاريخ التراث الاسلامي في مكتبات العالم، علي رضا قره بلوط-احمد طوران قره بلوط، تركيا، دارالعقبة/ قيصري، [الطبعة الاولى]، بي تا، ٦ج.
٤٧. معجم المؤلفين، تراجم مصنفى الكتب العربية، عمر رضا كحالة، بيروت، دار إحياء التراث العربي، ج ٩.
٤٨. معيار جمالى و مفتاح ابواسحاقى (علم عروض، علم قوافى، علم بدايع الصنائع)، شمس الدين محمد بن فخرالدين سعيد فخرى اصفهاني، تحقيق و تصحيح دكتور يحيى كاردگر، تهران، كتابخانه، موزه و مركز اسناد مجلس شوراى اسلامى، چاپ اول، ١٣٨٩.
٤٩. المناجاة الالهية، سيد ضياء الدين فضل الله بن علي راوندى (م ٥٧٢ق)، تحقيق سعيدرضا علي عسكرى، ميراث حديث شيعه، به كوشش مهدي مهريزى-علي صدرابى خويى، قم، مركز تحقيقات دارالحديث، ١٣٧٨، دفتر دوم، صص ٥٢-٨٨.
٥٠. نهج السعادة في مستدرک نهج البلاغة، محمداقر المحمودى، بيروت، مؤسسة التضامن الفكرى، ج ٦.
٥١. هدية العارفين أسماء المؤلفين و آثار المصنفين، اسماعيل باشا البغدادي، استانبول، طبع بعناية وكالة المعارف الجليلية في مطبعتها البهية، ج ٢ (افست مكتبة الإسلامية و الجعفرى، الطبعة الثالثة، ١٣٨٧ق).
٥٢. «يادداشت هايى بر فهرس نسخ خطى كتابخانه مجلس»، ابوالفضل حافظيان، جُنگ انجمن فهرست نگاران نسخه هاي خطى، به كوشش محسن صادقى، قم، مجمع ذخائر اسلامى، ١٣٩٠، دفتر سوم، صص ٢٤٢-٣٠٠.
٥٣. «يك كتاب و چهار نظر»، محمد بركت، عبدالله غفرانى، مجيد غلامى جليسه، سيد محمد حسين حكيم، سفينه، شماره ٨، پاييز ١٣٨٤، صص ١١٥-١٣٩.

٥٤. *Geschichte der arabischen litteratur*, Prof. Dr C. Brockelmann,

Leiden, E. J. Brill, ١٩٣٧, erster supplementband

کتابخانہ بزرگ آیت اللہ العظمیٰ مرعشی نجفی رحمۃ اللہ علیہ منتشر کرده است:

نُجُومُ الْمُنَاقِبِ لِجَطَائِبِ

لِلْعَلَمَةِ
شَيْخِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدَ بْنِ حُسَيْنِ
(من ابتداء القرن السابع الهجري)

تَحْقِيقُ
السَّيِّدِ مَهْدِيِّ الرَّجَائِي

الجزء الثاني

نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی

ابوالفضل حافظیان بابل

مقدمه

تاکنون پنج جلد از نسخه‌های عکسی کتابخانه حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته به چاپ رسیده که در آن نسخه‌های شماره ۱ تا ۲۰۰۰ به تفصیل معرفی شده است. در شماره‌های پیشین میراث شهاب معرفی نسخه‌های عکسی از شماره ۲۰۰۱ تا ۲۱۰۰ را ملاحظه فرمودید. اینک معرفی نسخه‌های شماره ۲۱۰۱ به بعد تقدیم می‌شود.

بسم

(۲۱۰۱) مجموعه

تکرار تصویر شماره ۱۱۹۷ است با همان خصوصیات شامل:

۱. الاختصاص (حدیث - عربی)
منسوب به: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
۲. الفصول المختارة من العیون و المحاسن (کلام - عربی)
از: شریف مرتضی علم الهدی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
این نسخه همراه با «الحکایات» است.

بسم

مجموعه (۲۱۰۲)

تکرار تصویر شماره ۱۱۹۷ است با همان خصوصیات، شامل:

۱. الاختصاص (حدیث - عربی)
- منسوب به: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
۲. الفصول المختارة من العيون و المحاسن (کلام - عربی)
- از: شریف مرتضی علم الهدی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)

مجموعه (۲۱۰۳)

تکرار تصویر شماره ۲۰۹۸ است با همان خصوصیات، شامل:

۱. اوائل المقالات في المذاهب المختارات (کلام - عربی)
- از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
۲. تصحيح الاعتقاد (عقاید - عربی)
- از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
۳. نزهة الناظر و تنبيه الخاطر
- از: حسین بن محمد بن حسن بن نصر حلوانی (قرن ۵ق)

مجموعه (۲۱۰۴)

۱. اجوبة المسائل السروية (ص ۱-۳۲) (عقاید - عربی)
- از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
- به شماره ۱۳۱۳ رجوع شود.
۲. اجوبة المسائل العکبرية (۵۸-۳۲) (عقاید - عربی)
- از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
- به شماره ۱۸۳۸ رجوع شود. این نسخه گویا منتخب رساله مذکور است.
- آغاز: بسملة. الحمد لله الذي يؤيد بالتوفيق من يتم هداه و يخذل من عند عن سبيله.
- انجام: خلاف في عبارة الأصل ما قدمناه. تَمَّتْ الْمَسَائِلُ الْعَكْبَرِيَّةُ.

۳. اجوبة المسائل الرازية (۵۸-۷۷)
(عربی)
از: سید مرتضی علم‌الهدی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
به شماره ۱۳۱۳ رجوع شود.
نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، عناوین شنگرف، در حاشیه تصحیح شده است.
۱۷۷ صفحه، ۱۷ سطری.
نسخه اصل: کتابخانه آستان قدس رضوی، شماره ۲۴۲۷ تا ۲۴۲۹.

بصحة

(۲۱۰۵) مجموعه

تصویر سه رساله از سه نسخه مختلف است:

۱. التواریخ الشرعية = مسار الشيعة
(تاریخ - عربی)
از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
به شماره ۱۶۷۴ رجوع شود.
نستعلیق، عباسعلی بن محمدعلی طهرانی، ۱۶ محرم ۱۲۶۰، حواشی و رکابه دارد.
۲۵ صفحه، ۱۵ سطری.
نسخه اصل: کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، شماره ۶۷-د.
فهرست دانشکده ادبیات ۴۲۳.

۲. تصحیح الاعتقاد
(عقاید - عربی)
از: شیخ مفید محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
به شماره ۱۳۷۴ رجوع شود.
نسخ، بدون نام کاتب، پنجشنبه ۶ ذی قعدة ۱۳۰۱، در حاشیه تصحیح شده و
حواشی دارد از جمله با امضای «اب م غفرالله عنه» رکابه نویسی شده است.
۷۱ صفحه، ۱۶ سطری.
نسخه اصل: کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران، شماره ۱۸۱-ج.
منابع: الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد ۷۴.

۳. النکت الاعتقادیة
(کلام - عربی)
گویا از: فخرالمحققین محمد بن حسن حلی (۷۷۱ق)

تکرار تصویر شماره ۱۶۵۹ است با همان خصوصیات.

۴. النکت الاعتقادية

تکرار تصویر قبل است.

بصحة

(۲۱۰۶) مجموعه

۱. اوائل المقالات في المذاهب المختارات (کلام - عربي)

از: شيخ مفيد محمد بن نعمان عكبري بغدادی (۴۱۳ق)

به شماره ۱۶۴۹ رجوع شود. این نسخه همراه با زیادات و حکایات است.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، در حاشیه تصحیح شده و حواشی دارد

با امضای «المحرره» و «محمدحسن بن علی اليزدی الكثنوی عفی عنه»،

رکابه دارد، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان ثبت شده همراه با تملکی در

۱۲۵۹ق با مهری به سجع «ظنی بری حسن».

۱۳۳ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه دانشگاه تهران، شماره ۷۰۵۸.

فهرست دانشگاه تهران ۱۶/۴۴۰.

۲. المسح على الخفين (ص ۱-۳) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسوى بغدادی (۴۳۶ق)

چاپ شده در رسائل الشریف المرتضی (ج ۳، صص ۱۸۱-۱۸۵).

منابع: التراث العربي ۵/۷۳؛ الذريعة ۲۰/۳۹۳.

آغاز: بسمله. مسئله املاء سيد الشریف المرتضی ذی‌المجدین رضی الله عنه فی

شعبان سنة خمس عشرة و اربعمائة فی دارابيه الطاهر نصرالله وجهه بباب المحول جواباً

عن مسئله وردت من خراسان قال: الشيعة الامامية تنكر المسح على الخفين و تبذع

فاعله و تخطئه و خالف فقهاء العامة في ذلك.

انجام: فی جملتها الانام المعصوم و قوله حجة لا يجوز العدول عنه.

۳. نکاح المتعة (۳-۵) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسوى بغدادی (۴۳۶ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۵۲/۱۸.

آغاز: مسئله خرجت فی محرم سنة سبع و عشرين و اربعمائه قال الشريف المرتضى رضی الله عنه استدلل بعضهم على نكاح المتعة بأثمه نكاح لا يصح دخول الطلاق فيه. انجام: و ما يفسد به هذا القياس كثير و في هذا القدر كفاية.

۴. القبول في النكاح و البيع (۷-۵) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (۴۳۶ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۵۲/۱۸.

آغاز: مسئله خرجت فی محرم سنة سبع و عشرين و اربعمائه. قال الشريف المرتضى رض عند الشافعي ان الرجل اذا قال لغيره بعني كذا فقال بعتك كان ذلك ايجاباً و قبولاً و انعقد البيع.

انجام: و مع هذا فلم يغن ذلك عن لفظ الايجاب الصريح.

۵. مسألة في الطلاق (۸-۷) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (۴۳۶ق)

آغاز: مسئله خرجت فی شهر ربيع الآخر سنة سبع و عشرين و اربعمائه قال رض ان اعتمد بعض اصحابنا في ان الطلاق بلفظ واحد لا تقع منه واحدة. انجام: من أن يكون قوله أنت طالق الذي لم يكن به مبدعا واقعا.

۶. اجوبة المسائل الرمليات (۸-۱۶) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (۴۳۶ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۵۳/۱۸.

آغاز: مسئله من المسائل الرمليات. قال اذا كان الطلاق لاتقع بالمرأة الا وهى طاهر في طهر. انجام: يخصصه بما يخرج منه ولد البنت و الا فالاطلاق يقتضى ما تقدم ذكره.

۷. اجوبة المسائل الواسطيات (۱۶-۱۹) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (۴۳۶ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۵۳/۱۸.

آغاز: المسئلة الخامسة من المسائل الواسطيات هل يجوز للمؤمن ان يزوج ابنته الناصب أو الغالی أو فيهما ما يخرج عن حدّ النكاح الى السفاح.

انجام: المسئلة الثانية عشر من الواسطيات هل يجوز للمستمع بالامرأة... اباحة نكاح غيره لها و لست شرطا في نكاحه هو ايها.

٨. اجوبة مسائل متفرقة (١٩-٢١) (فقه - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (٤٣٦ق)

شامل: معنى قول القايل هذا نجس العين و هذا نجس الحكم؛ بئر سقطت فيها نجاسة و غار ماؤها حتى لم يبق منه فيها شىء.

آغاز: مسئلة سئل رضى الله عنه عن معنى قول القايل هذا نجس العين و هذا نجس الحكم و ماهو نجس العين و ماهو نجس الحكم... فأجاب بان قال الأعيان لا تكون نجسة لأنها عبارة عن الأجسام.

انجام: هذا يقتضى غسل البئر بعد نزع مائها و هذا لا يقوله محصل.

٩. تفسير آية ﴿لا تدركه الأبصار﴾ = نفى الرؤية (٢١-٢٤) (كلام - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (٤٣٦ق)

آغاز: مسئلة من كلام المرتضى رضى الله عنه في الرؤية من جملة كتاب العمدة اعلم ان اصحابنا لما استدلوا على نفى الرؤية بالأبصار عن الله تعالى بقوله لا تدركه الأبصار الآية و بينوا أنه تعالى.

انجام: انما كان مدحا بشروط معروفة على نحو ما ذكرناه و هذا التلخيص في هذا الموضوع اولى و احسم للشبهه مما تقدم ذكره.

١٠. تفسير آية ﴿وجوه يومئذ ناضرة﴾ (٢٤-٢٥) (تفسير، كلام - عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (٤٣٦ق)

آغاز: مسئلة من الكتاب ايضا اعلم ان اصحابنا قد اعتمدوا في ابطال ما ظننه اصحاب الرؤية في قوله تعالى وجوه يومئذ ناضرة الآية على وجوه معروفة.

انجام: و الجواب الذى ذكرناه لا يفتقر الى محذوف لأن الى فيه اسم يتعلق به الرؤية فلا يحتاج الى تقدير.

١١. مسائل متفرقة (٢٥-٣٧) (عربي)

از: شريف مرتضى على بن حسين موسى بغدادى (٤٣٦ق)

از جمله: فی المنافع؛ مسألة دربارہ فعل قبیح در صفر ۴۲۷؛ مسألة دربارہ کون الجسم بالفاعل در ربیع الاول ۴۲۷؛ مسألة النظر فی طریق معرفة الله و...
آغاز: مسألة من الكتاب ایضا. اعلم ان المنافع التي عرض الله الاحیاء لها ثلاث،
منفعة تفضّل و منفعة عوض و منفعة ثواب.

انجام: الكلام فی وجوبه لما ذكرناه من تعلقه بما لا يمكن الكلام فی هذا الموضع والله اعلم.
۱۲. اجوبة المسائل المصرية (۳۷-۴۷) (عربی)

از: شریف مرتضی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
منابع: فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۵۳/۱۸.
آغاز: مسائل ما وجدت من المسائل الواردة من النیل و جوابها سوی ما شدّ منها.
المسئلة السادسة قول تمامة ان حشرات الأرض و البراغیث حوادث لا محدث لها.

انجام: مکلفین متابین فی حالة واحدة و الكلام فی الجنّ یجرى هذا المجرى.
۱۳. رساله فی غیبة الحجّة (۴۷-۵۲) (عقاید - عربی)

از: شریف مرتضی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
به شماره ۱۴۹۷/۱۲ رجوع شود.
آغاز: بسم الله. الحمد لله حمد مرتبط للنعم مستدفع للنقم.

انجام: و هذه جملة مقنعة فی الكلام فی هذه المسئلة و الله المستعان و به التوفیق.
۱۴. ردّ کلام المجرّرة و المشبهة (۵۲-۶۸) (کلام - عربی)
آغاز: مسألة من كلام قاضی القضاة عبدالجبار بن احمد فی أنّ المجرّرة و المشبهة لا
یکنهم الاستدلال علی النبوة ذكرت أنّ المجرّرة قد اجترأت فی وقتنا هذا علی الزام
اشیاء کان سلفهم ینعون من التزامها.

انجام: لم یکن اجماع المسلمین اولی بالصحة ممّا أجمع علیه غیرهم من طریق الرأی
و دخول الشبهة، تمّت المسئلة.

۱۵. اجوبة مسائل متفرقة (۶۸-۹۰) (عربی)

از: شریف مرتضی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
از جمله سؤالی دربارہ اجسام و جواهر و اعراض؛ تاء در ذات قدیم؛ العصمة؛
صفت فاعل؛ اقسام اعراض و...

آغاز: مسئله سئل عنها المرتضى رضى الله عنه فقل ما يقال لمن يدعى عند اقامة الدليل على حدوث الجسم و الجواهر و العرض شيئاً ليس بجسم و لاجوهر و لا عرض احدث الله الاشياء منه.

انجام: ای هو عاص مخالف الله تعالى كما ان ذاك بهذه الحال، تمت المسائل. نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از روی نسخه خزانه غرویه که نسخه‌ای قدیمی و صحیح بوده، رکابه نویسی شده و در حاشیه تصحیحاتی دارد. ۹۰ صفحه، ۱۷ سطری.

بصری

(۲۱۰۷) مجموعه

۱. هدایة الأسماء فی بیان کتب العلماء (ص ۱-۱۳) (فهرست - عربی)
از: ملا حسن بن علی یزدی کثنوی (۱۲۹۷ق)
به شماره ۱۶۱۵ رجوع شود.
۲. اوائل المقالات فی المذاهب المختارات (۱۴-۱۴۶) (کلام - عربی)
از: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
به شماره ۱۶۴۹ رجوع شود، این نسخه همراه با زیادات و حکایات است.
۳. الوجیزة (۱۴۹-۲۰۱) (رجال - عربی)
از: علامه ملا محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (۱۱۱۰ق)
به شماره ۱۳۹۱/۳ رجوع شود.
۴. فواید پراکنده (۲۰۲-۲۰۷) (فارسی و عربی)
از جمله روایاتی در باب آیات متشابه، وجه تشبیه صلوات نبینا و آله بصلوة ابراهیم و آله، ثمره لعن المخالفین، حدوث الاجسام و النفوس، مسئله الطینه، قوس و قزح، علم الله تعالی و... .
۵. الأخبار الخمسة = مسلسل الحديث بالإباء بسبعة و عشرين رواه (۲۰۸-۲۱۱) (حدیث - عربی)
از: سید صدرالدین علی خان مدنی دشتکی شیرازی (۱۱۲۰ق)

مؤلف در این رساله کوتاه پنج حدیث نقل و شرح می‌کند که در سند آنها ۲۷ تن از اجداد وی قرار دارند. انجام تألیف در ربیع الثانی ۱۱۰۹ بوده است.

منابع: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث ۹۳/۲.

آغاز: بسمله. الحمد لله الذی اکمل بنبیه احمد نظام‌الدین و شرح بوصیه علی صدرالدین.

انجام: هذا اکثر ما اتفق لنا روايته من الأحادیث المسلسلة بالآباء انتهى و الحمد لله... و الله یهدی الحق و هو یهدی السبیل.

نستعلیق و نسخ، حسن بن علی یزدی کتبی یزدی (مؤلف رساله یکم)، رساله یکم در ربیع‌الاول ۱۲۶۰، رساله آخر در شعبان ۱۲۶۸، در حاشیه تصحیح شده و حواشی از کاتب دارد به خصوص رساله یکم تصحیحات و حواشی بسیاری از مؤلف دارد، در چند جای نسخه مهر کاتب به سجع «ظنی بری حسن» و یادداشت تملک وی در ۱۲۶۰ق و در آخر نسخه چند فایده از کتبی درباره ریاض الجنان فارسی و کاشفی سبزواری و انوار العقول و چند تاریخ فوت دیده می‌شود.

۲۱۴ صفحه، ۱۹ و ۱۵ و ۱۸ و ۲۰ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۷۰۵۸.

فهرست دانشگاه تهران ۱۶/۴۴۰-۴۴۱.

بسم

(۲۰۱۸)

تکرار شماره ۲۰۹۵ است با همان خصوصیات شامل تصویر دو نسخه از:

الاعتقادات (عقاید - عربی)

از: شیخ صدوق محمد بن علی بن حسین ابن بابویه قمی (۳۸۱ق)

بسم

(۲۰۱۹)

تکرار شماره ۲۰۹۵ است با همان خصوصیات شامل تصویر دو نسخه از:

الاعتقادات (عقاید - عربی)

از: شیخ صدوق محمد بن علی بن حسین ابن بابویه قمی (۳۸۱ق)

بسم

مجموعه (۲۱۱۰)

این تصویر از نسخه شماره ۱۸۷۹ کتابخانه مدرسه فیضیه قم اخذ شده و پیش از این به شماره‌های ۱۱۹۴ و ۱۱۹۵ گذشت (یک نسخه به دو شماره تقسیم شده بود) و در اینجا به صورت کامل آمده است، شامل:

۱. فرق الشیعة
از: ابو محمد حسن بن موسی نوبختی (۳۱۰ق)
۲. الاعلام فيما اتفقت عليه الامامية من الأحكام مما اجمعت العامة علی خلافه
(فقه - عربی)
- از: شیخ مفید محمد بن محمد بن نعمان عکبری بغدادی (۴۱۳ق)
۳. کتاب الزهد
از: حسین بن سعید بن حماد اهوازی (قرن ۲ق)
۴. تزویج علی عَلَيْهِ السَّلَامُ بنته من عمر
(عقاید، تاریخ - عربی)
- از: سید مرتضی علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)
۵. جامع الأحادیث النبویة = جامع الحديث
(حدیث - عربی)
- از: ابو محمد جعفر بن احمد بن علی قمی رازی (قرن ۴ق)
۶. العروس
(حدیث - عربی)
- از: ابو محمد جعفر بن احمد بن علی قمی رازی (قرن ۴ق)
- نستعلیق، ابوتراب بن عبدالله، ۱۳۴۰ق در عراق.
۲۹۶ صفحه، ۱۶ سطری.
- نسخه اصل: کتابخانه مدرسه فیضیه قم، شماره ۱۸۷۹.
- فهرست مدرسه فیضیه، استادی ۱۴۳/۲.

مجموعه (۲۱۱۱)

۱. النکت الاعتقادیة (ص ۲-۴)
(کلام - عربی)
- گویا از: فخرالمحققین محمد بن حسن حلی (۷۷۱ق)
به شماره ۱۶۵۸ رجوع شود.
- نسخه حاضر بخشی از انتهای کتاب را در بر دارد.

آغاز افتاده: و تعمیمه بعمامته و رکوبه ناقته و امثال ذلك فان قيل من الامام
بعد علی علیه السلام.

انجام: برابر با نسخه شماره ۱۶۵۸.

۲. ازاحة العلة في معرفة القبلة (۵-۱۴) (عربی)

از: ابوالفضل شاذان بن جبرئیل قمی (قرن ۶ق)

به شماره ۱۴۴۰ رجوع شود. در آغاز برابراند.

نسخ، محمد بن جاسم بن حسن، غره محرم ۱۰۷۶؛ رکابه دارد.

۱۶ صفحه، ۱۹ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۶۹۶۶.

فهرست دانشگاه تهران ۱۶/۴۱۳-۴۱۴.

بصحي

(۲۱۱۲) مجموعه

تکرار تصویر شماره ۱۱۳۰ است با همان خصوصیات، شامل:

۱. جواز السجود علی التربة الحسينية اذا شويت بالنار (فقه - عربی)

از: محقق کرکی علی بن عبدالعالی (۹۴۰ق)

۲. الخیارية = الخیار فی البیع (فقه - عربی)

از: محقق کرکی علی بن عبدالعالی (۹۴۰ق)

۳. تياسر القبلة (فقه - عربی)

از: محقق حلی جعفر بن حسن (۶۷۶ق)

۴. خلاصة الايجاز فی المتعة (فقه - عربی)

از: محقق کرکی علی بن عبدالعالی (۹۴۰ق)

۵. العدالة = الكبائر (فقه - عربی)

از: محقق کرکی علی بن عبدالعالی (۹۴۰ق)

۶. النجمية (عقاید - عربی)

از: محقق کرکی علی بن عبدالعالی (۹۴۰ق)

بصحي

(۲۱۱۳) المعرفة بالنورانية و الروحانية

(امامت - فارسی)

از: مولوی نبی بخش بن ضیاءالدین مبارکپوری (۱۳۶۷ق)

مولی نبی بخش از علمای شیعی هند، متولد ۱۲۹۵ق و متوفای ۱۳۶۷ق در مشهد، دارای تألیفات متعدد.

شرح حال و اسامی آثارش در مطلع انوار (ص ۶۷۲-۶۷۳) آمده است. کتاب حاضر در موضوع امام شناسی از دیدگاه صفات نوری و روحی امام است با استناد به آیات و روایات. این کتاب در سه جلد تنظیم شده و نسخه حاضر جلد اول کتاب را در بر دارد و جلد دوم آن در مخزن کتابهای چاپی کتابخانه حاضر موجود است.

در مقدمه تصویر حاضر شرح حال مؤلف به قلم نوه وی (مهدی کرمانی) درج شده است همراه با چند تقریظ از علمای شیعه بر کتاب و تصویر مؤلف.

آغاز: بسمله. قال الله سبحانه و تعالی ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلّموا تسلیما. اللهم صلّ وسلّم و بارک علی محمد و آل محمد. انجام: و ذلك فضل الله یؤتیه من یشاء و الله ذوالفضل العظیم.

نسخ و نستعلیق، بی‌کا، ۱۳۵۶ق، همراه با مقدمه نوه مؤلف (مهدی کرمانی) و تقریظهایی از علما و تصویر مؤلف.

۲۱۳+۴۱ صفحه، ۱۷ سطری.

بصحة

(۲۱۱۴) ترویج الأرواح

(پزشکی - عربی)

از: حکیم‌الدین محمود بن سعدالدین تبریزی

کتاب طبّی مفصلی است در یک مقدمه شامل ۱۵ مسلک و بیست قول و خاتمه و هر قول شامل سه تعلیم است مگر القول العشرین که در چهار تعلیم است. عناوین اقوال بیست گانه:

القول الاول: فی احوال الدماغ	القول الخامس: فی احوال اللسان
القول الثاني: فی احوال العين	القول السادس: فی احوال الحلق
القول الثالث: فی احوال الاذن	و المرى و القصبة الهوائية
القول الرابع: فی احوال الانف	القول السابع: فی احوال الرية و الصدر

القول الثامن: في احوال القلب و التديين	القول الخامس عشر: في احوال المفاصل
القول التاسع: في احوال المعدة القول العاشر: في احوال الكبد	القول السادس عشر: في احوال الحميات و فساد الهواء
القول الحادى عشر: في احوال الطحال و المرارة	القول السابع عشر: في احوال البثور و الاورام
القول الثانى عشر: في احوال الامعاء و المقعدة و انواع الاسهال	القول الثامن عشر: في احوال القروح و الجراحات و الصدمة و الكسر
القول الثالث عشر: في احوال الكلية و المثانة	القول التاسع عشر: في احوال الزينة
القول الرابع عشر: في احوال اعضاء التناسل	القول العشرين: في احوال السموم المشروبة و اللسوع و العضوض.

منابع: الذريعة ۱۷۰/۴؛ مخطوطات الطب في المتحف العراقي ۶۵-۶۶.

آغاز: بسملة. الصداع وجع في عضو من اعضاء الرأس و هذا التعريف غير جامع و مانع اقول و الصحيح.

نستعليق، بی‌کا، بی‌تا، رکابه دارد، یادداشت‌هایی در اول نسخه از سده ۱۴ق

دیده می‌شود.

۹۴۹ صفحه، ۲۱ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی، قم، شماره ۶/۴۳.

بصحة

(۲۱۱۵) مجموعه

۱. التنبیهاة على معانى السبع العلويات (برگ ۲-۱۵۱) (مدایح - عربی)

از: محمد بن حسن بن ابی‌الرضا راوندی (قرن ۸ق)

شرح مشهوری است بر «القوائد السبع العلويات» ابن ابی‌الحدید معتزلی (۶۵۵ق)

در مدح امیرالمؤمنین امام علی عليه السلام.

منابع: الذريعة ۴۵۰/۴؛ التراث العربی ۱۳۵/۲.

آغاز: بسمله. بواجب الوجود استعین و بارشاده سبیل الحق استتین و اصلی علی النبی و آلہ الطیبین الطاہرین الذین ہم حبل اللہ المتین... و بعد فان القصاید السبع العلویات نظم الشیخ.

انجام: اجاد و احسن فی کلمًا قالہ عظیم اللہ ثوابہ و حشرہ مع ائمتہ...

۲. وصیة النبی ﷺ لعلی ؑ (۱۵۲-۱۷۷) (حدیث - عربی)
به شماره ۱۳۷۵ رجوع شود.

آغاز: بسمله. وصیة النبی صلوات اللہ و سلامہ علیہ اوصا بہا لعلی ابن ابی طالب ؑ. حدتہ الشیخ حسن ابن احمد ابن یوسف قال حدتہ حماد قال حدتہ عبداللہ الواسطی قال حدتہ وهب العلاف قال حدتہ الملک ابن زید ابن حماد قال قال الامام جعفر ابن محمد الصادق ؑ عن ابيه عن جدہ علی بن ابی طالب قال دعانی رسول اللہ ﷺ و قال: یا علی انت منی بمنزلة هارون من موسی ؑ غیر ان لا نبی بعدی و ائی اوصیک وصیة.

انجام: فان حزب اللہ هم الغالبون. یا علی احفظ هذه الوصیة كما حفظتها عن جبرائیل و الحمد لله رب العالمین...

۳. خطبة البيان (۱۷۸-۱۸۷) (حدیث - عربی)
منسوب به امام علی ؑ

مقاله ای درباره این خطبه در مجله علوم حدیث به چاپ رسیده است.
منابع: دایرة المعارف تشیع ۱۷۳/۷-۱۷۴.

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة... اما بعد فهذه الخطبة التي تسمّا بخطبة البيان من كلام علی ابن ابی طالب ؑ قال ؑ: انا الذي عنده مفاتيح الغيب لا يعلمها بعد محمد غيري.
انجام: انا اظهر كيف اشاء انا عبدالله و ابن عم رسول الله.

۴. الأربعون حديثاً عن الاربعين في فضائل أمير المؤمنين ؑ (۱۸۸-۲۱۸) (حدیث - عربی)

از: شیخ مفید ابو محمد عبدالرحمان بن احمد نیشابوری خزاعی (حدود ۴۷۶ق)
به شماره ۱۰۳۳ رجوع شود.

آغاز: بسمله. اللهم انى احمدك حمداً يفوق حمد الحامدين و اشكرک شكراً يعلو
شكر الشاكرين.

انجام: الحديث الأربعون قال رسول الله ﷺ حبّ عليّ حسنة لا يضرّ معها سيئة
و بغض عليّ سيئة لا ينفع معها حسنة. صدق رسول الله ﷺ. تمت الأحاديث
الأربعون...

۵. مناظرة حلیمة السعدیة مع الحجاج (۲۱۸-۲۲۵) (امامت- عربی)
داستان گفتگوی حجاج ابن یوسف ملعون با حلیمه سعیدی در موضوع امامت و
برتری امیرالمؤمنین علی علیه السلام است.

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة علی محمد و آله الطاهرين أمّا بعد فانّ الله تبارک و
تعالی خلق الخلق بقدرته و اتقن ذلك بحكمته... انّ الحجاج ابن یوسف لما طغى و
تجبرّ و جلس علی بساط الظلم و العدوان أمر بسفک دماء آل الرسول.
انجام: ثلاثاً قال فعند ذلك بهت الحجاج من فصاحتها و حسن جواهبها و أمرها
بألف دينار من الفضة و خلعة قيمتها ألف دينار و جعل لها في كل سنة ألف دينار و
قال لها قولى بعلی مهما شئتى و لكى الجائزة. تمت و الحمد لله وحده.

۶. احاديث نبوی به نقل از مصابيح القلوب (۲۲۵-۲۳۱) (حديث - عربی)
نسخ، بی‌کا، دوشنبه ۲۵ جمادى الاول ۱۰۲۷، رکابه دارد.
۴۶۲ صفحه، ۱۲ سطرى.

نسخه اصل: کتابخانه واتیکان، رم ایتالیا، شماره ۵۸۰.
المخطوطات العربية في مكتبة الفاتيكان، ترجمه اشكوری ۷۷.

بصحة

(۲۱۱۶) مجموعه

این مجموعه بزرگ که در سده‌های هشتم و نهم گردآمده، شامل دهها رساله
کوتاه و بلند در متن و هامش صفحات است و تصویر حاضر از فیلم شماره ۴۶۲ و
۴۶۳ محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تهیه شده و متأسفانه کیفیت آن
نامرغوب و ناقص و دشوارخوان است، به این جهت فهرست عناوین آنرا به نقل از
فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران در اینجا می‌آوریم.

۱. ایجاز البیان فی التفسیر (۱پ-۳۸) (تفسیر - عربی)
از: ابوالقاسم محمود بن ابی‌الحسین
۲. خواص الإیات (۳۸پ-۶۰پ) (عربی)
از: تیمی
۳. مقامات الحریری (۶۱ر-۱۰۰پ) (ادب - عربی)
از: قاسم بن علی حریری (۵۱۶ق)
۴. عقد الجواهر فی انساب الأکابر (۱۰۱پ-۱۰۳) (تاریخ - فارسی)
از: احمد بن ابی‌سعد دواتی مشکانی
تألیف در ۵۶۰ق که تنها دیباچه کتاب در این نسخه آمده است.
۵. از دیوان شعر فارسی سعدی (۱۰۴ در متن و هامش)
۶. جاماسب نامه (۱۰۸ر-۱۲۰ر) (فارسی)
۷. تجرید الاعتقاد (۱۲۱پ - ۱۲۶پ) (کلام - عربی)
از: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)
۸. کلیله و دمنه (۱۲۷پ - ۲۱۰پ) (داستان - فارسی)
از: نصرالله منشی
۹. از دیوان کمال الدین کاشانی (۲۱۰پ - ۲۱۲پ) (شعر - فارسی)
۱۰. التحفه (۲۱۳پ - ۲۳۲پ) (کلام و فقه و اخلاق - عربی)
۱۱. رساله الطیر (۲۳۲ر - ۲۳۵پ) (تصوف - فارسی)
از: نجم‌الدین رازی
۱۲. بند عرفانی فارسی و حدیثی از امام صادق علیه‌السلام (۲۳۵پ - ۲۳۶ر)
۱۳. اسئله ابوزرجمهر از استادش از قسطا بن لوقا (۲۳۶ر-۲۳۷پ)
۱۴. احادیث نبوی به عربی و فارسی (۲۳۶پ - ۲۳۷ر)
۱۵. اسئله و اجوبه فی بیان العقل (۲۳۷ر-۲۴۰ر) (فارسی)
۱۶. از دیوان کمال‌الدین کاشی (۲۴۱پ - ۲۴۲پ) (شعر - فارسی)
۱۷. اخلاق ناصری (۲۴۳ر-۳۱۱ر) (اخلاق - عربی)
از: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)

۱۸. رسالة الملائكة (۳۱۱ پ - ۳۱۲ ر)
 از: شیخ الرئيس حسين بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ ق)
 خطبه‌ای است به عربی.
 ۱۹. ترجمه ونصایای ذهبیه (۳۱۲ پ)
 ۲۰. رسالة النهاية و اللانهاية (۳۱۱ پ - ۳۱۲ ر)
 از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ ق)
 ۲۱. فرخ‌نامه جمالی (۳۱۳ پ - ۳۷۰ ر) (فارسی)
 از: ابوبکر مطهر بن محمد جمالی یزدی (قرن ۶ ق)
 ۲۲. مختصر فی معرفة التقویم = سی فصل (۳۷۲-۳۷۵ ر) (عربی)
 ۲۳. کتابی در منطق مجدول سیاقی گویا: السياقة و البیان (۳۷۵ پ - ۳۸۲ پ) (عربی)
 ۲۴. سیرة الشيخ الكبير ابی عبدالله ابن الحفیف (۳۸۳ ر - ۴۱۰ پ)
 ترجمه کتاب ابوالحسن علی بن محمد دیلمی در ۱۳ باب.
 ۲۵. قصاید و غزل فارسی سعدی (۴۱۰ پ - ۴۱۱ پ)
 ۲۶. رساله عرفانی (۴۱۲ ر) (فارسی)
 از: مجدالدین بغدادی
 پنج سطر آخر رساله در نسخه موجود است.
 ۲۷. رساله عرفانی (۴۱۲ ر - ۴۱۳ ر)
 از: مجدالدین بغدادی
 ۲۸. اسئله و اجوبه شیخ مجدالدین بغدادی با امام فخر رازی (۴۱۳ ر پ) (فارسی)
 ۲۹. نامه‌ای از محمد بلخی به مجدالدین بغدادی (۴۱۴ ر) (فارسی)
 ۳۰. نامه‌ای از مجدالدین بغدادی به شرف‌الدین افتخار المحققین (۴۱۵ ر - ۴۱۶ ر)
 (فارسی)
 ۳۱. رساله عرفانی (۴۱۶ پ - ۴۱۷ پ) (فارسی)
 گویا از: مجدالدین بغدادی
 ۳۲. رساله در جواب قاضی شرف‌الدین (۴۱۸ ر پ) (فارسی)
 از: مجدالدین بغدادی

۳۳. رساله السیر و الطیر (۴۱۸ روپ) (فارسی)
از: مجدالدین بغدادی
۳۴. رساله فی العزلة و الخلوه (۴۱۸ پ - ۴۱۹ ر)
از: مجدالدین بغدادی
۳۵. رساله فی العزلة = وصية السالك للمريد المستعد الناسک (۴۱۹ روپ)
از: مجدالدین بغدادی
۳۶. ابیاتی از دیوان حافظ (۴۱۹ پ) (شعر - فارسی)
۳۷. رساله عرفانی (۴۲۰ روپ) (فارسی)
گویا از: مجدالدین بغدادی
۳۸. رساله فی النجوم (۴۲۰ پ - ۴۲۲ ر) (فارسی)
۳۹. مونس العشاق (۴۲۲ ر - ۴۲۳ پ) (فارسی)
۴۰. السؤالات و الجوابات (۴۲۴ ر) (فارسی)
۴۱. از دیوان کمال کاشانی (۴۲۴ ر - ۴۲۵ ر) (شعر - فارسی)
۴۲. خطبه‌ای از نهج البلاغه (۴۲۵ پ)
۴۳. رساله فی الکلام الشیعی (۴۲۶ ر - ۴۲۸ پ) (عربی)
آغاز: حمدله... ان قیل ما اول ما یجب علی المکلف فقل النظر فی طریق معرفة الله تعالی.
انجام: فیجوز خرق العاده للائمة عليه السلام و الحمد لله وحده.
۴۴. رساله الحسن البصری الی عبدالملک بن مروان (۴۲۸ پ - ۴۳۱ پ) (عربی)
۴۵. از دیوان کمال‌الدین کاشانی (۴۳۱ پ - ۴۳۲ ر) (شعر - فارسی)
- رساله‌های موجود در هامش:
۴۶. خواص القرآن (۱ پ - ۴ ر) (عربی)
۴۷. القصيدة الشاطبية = حرز الامانی و وجه التهانی
از: ابوالقاسم قاسم بن فیره شاطبی (۵۹۰ ق)
۴۸. مشارق الانوار النبویة من صحاح الاخبار المصطفویة (۱۲ ر - ۴۸ ر)
(حدیث - عربی)
- از: حسن بن محمد بن حسن صغانی حنفی (۶۵۰ ق)

۴۹. رثای سلمان ساوجی بر بلقیس سعید و... (۴۹-۵۲ر) (شعر - فارسی)
۵۰. اطواق الذهب (۶۱-۷۴پ) (ادب - عربی)
- از: جارالله محمود بن عمر زحشری (۵۳۸ق)
۵۱. ادلة العیان علی البرهان (۷۴پ - ۹۷پ)
۵۲. العروض (۹۷پ - ۹۹ر)
- از: عثمان بن عمر ابن حاجب
۵۳. تاریخ ابی مسلم مرغزی من شرح شرف‌الدین علی التبیان (۱۰۱پ - ۱۰۲پ) (عربی)
۵۴. شعر فارسی (۱۰۴ر در متن و هامش)
۵۵. مائة کلمه بطلمیوس (۱۰۴پ - ۱۰۸ر)
۵۶. قران کواکب به فارسی (۱۰۶)
۵۷. ابطال احکام النجوم (۱۰۸ر - ۱۱۶ر)
- از: شیخ رئیس حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۵۸. رسالة فی حدّ الجسم (۱۱۶ر - ۱۱۸پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۵۹. آغاز و انجام (۱۲۱پ - ۱۲۶پ)
- از: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)
۶۰. رسالة فی بداية الوجود (۱۲۷پ - ۱۲۸ر) (فلسفه - عربی)
- از: خواجه اصیل‌الدین محمد بن اصیل
۶۱. رسالة فی فضیلة الانسان (۱۲۸ر - ۱۲۹ر) (عربی)
۶۲. اجوبة مسائل متفرقه (۱۲۹ر - ۱۳۰پ)
- از: خواجه اصیل‌الدین مجیب محمد بن اصیل
۶۳. فوائد متفرقه (۱۳۰پ - ۱۳۱ر)
۶۴. ترس از مرگ (۱۳۱پ - ۱۴۰پ) (فارسی)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۶۵. ینبوع الحیة = ترجمه سیزده فصل از سخنان هرمس الهرامسة (۱۳۲پ - ۱۴۰پ)

۶۶. اوصاف الاشراف (۱۴۰-۱۴۷ر) (اخلاق - فارسی)
 از: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)
 ۶۷. معراج نامه (۱۴۷-۱۵۱پ)
 از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
 ۶۸. التحفة الشمسية = رسالة في فضيلة العلم (۱۵۱-۱۵۶پ) (عربی)
 ۶۹. ابطال المثل الافلاطونيه (۱۵۶پ) (فلسفه - عربی)
 ۷۰. بستان القلوب (۱۵۷-۱۶۴پ)
 ۷۱. لغت بهلوی گزیده از لغت نامه اسدی طوسی (۱۶۴-۱۶۶پ)
 ۷۲. وصیت (۱۶۶-۱۶۷ر) (عربی)
 از: امام فخر رازی (۶۶۰ق)
 ۷۳. کتاب رسول الله الى معاذ بن جبل (۱۶۷ر)
 ۷۴. قلمیه (۱۶۷-۱۷۱ر) (فارسی)
 از: عبدالعزیز کاشی
 ۷۵. سیفیه (۱۷۱-۱۷۴ر) (فارسی)
 از: عبدالعزیز کاشی
 ۷۶. شعر عربی جلال الدین شاه شجاع هنگامی که مدرسه‌ای در مکه ساخته (۱۷۴ر)
 ۷۷. مدارج الکمال (۱۷۷-۱۸۵ر) (فارسی)
 از: خواجه افضل الدین کاشی
 ۷۸. کتاب العرض (۱۸۵-۲۰۲ر)
 از: خواجه افضل الدین کاشی
 ۷۹. جامع الحکمة (۲۰۲-۲۱۲ر) (فارسی)
 از: افضل الدین کاشی
 ۸۰. از دیوان کمال الدین کاشی (۲۱۲روپ)
 ۸۱. الفروسية و البيطرة (۲۱۳-۲۴۲پ) (عربی)
 ۸۲. شرح و ترجمه رسالة في القدر ابن سینا با متن (۲۴۳-۲۶۲ر)
 ۸۳. رساله ابن مقفع (ترجمه طوسی) (۲۶۲-۲۷۱پ)

۸۴. خلافت نامه الهی (۲۷۱پ-۲۸۶ر)
۸۵. عهد الشيخ ابی علی ابن سینا (۲۸۶پ)
۸۶. دفع الغم عن الموت (۲۸۸ر)
- از: شیخ الرئيس حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۸۷. رسالة في الحزن (۲۸۸روپ)
۸۸. رسالة في العشق (۲۸۸پ-۲۹۱ر)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۸۹. رسالة الطير (۲۹۱پ-۲۹۲پ)
۹۰. رسالة العروس (۲۹۲پ-۲۹۳پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۹۱. المقال المعهودة في الأخلاق (۲۹۳پ-۲۹۴پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۹۲. الأخلاق (۲۹۴پ-۲۹۸پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۹۳. قوام الأرض في حيزها الذي هي فيه (۲۹۸پ-۳۰۱ر)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۹۴. رسالة في الحكومة في الحجج المثبتين للماضي مبداء زمانيا... (۲۰۱ر-۳۰۲پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
۹۵. دفتر خردنمای و جان افروز (۳۰۳ر-۳۱۱ر)
- از: ابوالفضل یوسف بن علی مستوفی
سخنان خردمندان است در هر بندی مختوم به کلامی از امام علی عليه السلام و شعری
از شاهنامه فردوسی.
۹۶. رسالة في فضيلة امير المؤمنين عليه السلام (۳۱۱پ-۳۱۲پ)
- منسوب به: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)
۹۷. از دیوان عماد فقیه کرمانی (۳۱۲ر-۳۱۳ر)
۹۸. رسالة في تدارك الخطاء الواقع في الطب (۳۱۳پ-۳۲۶پ)
- از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)

۹۹. مسائل حنین (۳۲۷-۳۳۳پ)
 از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
 ۱۰۰. رساله فی الطب (۳۳۳پ-۳۴۳پ)
 از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
 ۱۰۱. رساله الفصول (۳۴۳پ)
 از: حسین بن عبدالله ابن سینا (۴۲۸ق)
 ۱۰۲. الخواص (۳۴۳پ-۳۶۷ر)
 (عربی)
 از: بختیشوع
 ۱۰۳. کتاب من لا یحضره الدواء (۲۶۷-۳۷۱ر)
 (عربی)
 از: ابو عبدالله بدل بن اسحاق
 ۱۰۴. سی فصل (۳۷۲-۳۷۵ر)
 (فارسی)
 از: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲ق)
 ۱۰۵. نزهة العاشقین (۳۷۵پ-۳۸۲پ)
 از: محمد بن محمد بن محمد زنگی بخاری
 ۱۰۶. تتمه مجمع الفصاحتین فی فضائل امیرالمؤمنین (۳۸۳-۳۸۵ر)
 (حدیث - عربی)
 ۱۰۷. وفق الاعداد (۳۸۶پ-۳۹۰پ)
 (عربی)
 ۱۰۸. اعداد الوفق و خواصها (۳۹۰پ-۳۹۵پ)
 (عربی)
 ۱۰۹. خواص اشکال و اوفاق (۳۹۵پ-۴۰۳ر)
 (فارسی)
 ۱۱۰. سوانح (۴۰۳پ-۴۱۱پ)
 از: احمد غزالی
 ۱۱۱. کتاب پاتنجل هندی (۴۱۲-۴۱۹ر)
 ترجمه عربی از: ابوریحان محمد بن احمد بیرونی
 ۱۱۲. از دیوان حافظ (۴۱۹ - ۴۲۳پ)
 (شعر - فارسی)
 ۱۱۳. از دیوان کمال الدین کاشی (۴۲۴-۴۳۱پ)
 ۱۱۴. الفروسیة و البيطرة (۴۳۲-۴۳۳پ)
 (عربی)
 دنباله همان که در ردیف ۸۰ گذشت.

نسخ و نستعلیق، رساله یکم: عبدالعزیز رکن، ۲۰ محرم ۷۵۴، رساله دوم: رجب ۷۵۹، رساله سوم: نیمه جمادی الاولی ۷۵۴، رساله ششم: حسن بن محمود بن محمد، بی تاریخ، رساله هفتم: سه‌شنبه ۲۱ محرم ۷۵۴، رساله هشتم: اسماعیل بن محمود بن فضل‌الله بخاری، ۱۵ جمادی الاولی ۷۵۴، رساله بیستم: آخر رجب ۷۵۴، رساله بیست و یکم: ۷۵۴، رساله بیست و دوم: پنج‌شنبه ۱۷ رمضان ۷۵۳، رساله بیست و چهارم: حسن بن یوسف بن علی استرآبادی سمنانی، سه‌شنبه ۱۵ صفر ۷۵۴، رساله چهل و پنجم: پنج‌شنبه ۷ صفر ۸۱۱، رساله چهل هشتم: دوشنبه ۱۵ جمادی الآخره ۷۵۶، رساله پنجاهم: صفر ۷۵۴، رساله هفتاد و پنجم: چهارشنبه ۱۰ ربیع الاول ۷۵۶ در دزفول، رساله هشتاد و چهارم: ۶ ذیحجه ۷۵۳، رساله هشتاد و پنجم: ۲۲ ذیحجه ۷۵۳، رساله صد و دوم: دوشنبه ۲۲ ربیع الثانی ۷۵۶، رساله صد و نهم: ۷۶۴ق، صفحات مجدول، رساله‌ها در متن و هامش صفحات نگاشته شده، تصویر حاضر ناقص و ناخواناست و قابل استفاده نیست و به ناچار فهرست مجموعه از فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران نقل گردید.

۸۶۶ صفحه، ۳۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه کوپریلی، ترکیه، شماره ۱۵۸۹.

فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران ۱/۴۷۹-۴۸۷؛ فیلم شماره ۴۶۲ و ۴۶۳.

بصحه

(۲۱۱۷) مجموعه

۱. تفسیر سورة الإخلاص (ص ۱-۴) (تفسیر - عربی)
از: شیخ رئیس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
به شماره ۱۰/۱۲۶۰ رجوع شود.
۲. تفسیر سورة الفلق (۴-۶) (تفسیر - عربی)
از: شیخ رئیس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
به شماره ۱۱/۱۲۶۰ رجوع شود.

۳. تفسیر سورة الناس (۶-۷) (تفسیر - عربی)
 از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
 به شماره ۱۲/۱۲۶۰ رجوع شود.
۴. تفسیر آیه النور (۷-۹) (تفسیر - عربی)
 از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
 غیر از آن است که به شماره ۱۱۸۲/۴۵ گذشت.
 منابع: مصنفات ابن سینا ۶۶.
 آغاز: بسمله. قوله تعالى الله نور السموات و الارض ای جمیع اهل السموات و الارضین.
 انجم: فی السموات و فی الارض خارجه عن علمه تعالى فهو بكل شیء محیط.
۵. تفسیر سورة الاعلی (۹-۱۲) (تفسیر - عربی)
 از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
 منابع: مصنفات ابن سینا ۶۶.
 آغاز: بسمله. قوله تعالى سبح اسم ربك الأعلى اعلم ان هذه السورة مشتملة على
 ثلاثة مطالب، المطلب الأول.
 انجم: المعاد ثالثاً و اعلم ان المتأمل في أسرار هذه السورة تنبيه ان الاشتغال بما
 سوى هذه المطالب الثلاثة عبث و ان سعادة الانسان لا تحصل الا بمعرفة هذه المطالب
 الثلاثة و بالله التوفيق.
۶. حی بن یقظان = قصة حی بن یقظان (۱۲-۱۲) (عربی)
 از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)
 منابع: مصنفات ابن سینا ۹۴.
 تنها یک صفحه از ابتدای رساله در این نسخه موجود است.
 آغاز: بسمله. قال الشيخ الرئيس... انه قد تيسرت لي حين مقامي ببلادي برزة
 برفقائي الى بعض.
- انجم افتاده: امثالهم و اذلات حين تلك من غربة و لا محيص لك.
 ۷. الصلاة = اسرار الصلاة (۱۳-۱۷ و ۴۷-۴۸) (عربی)
 از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)

منابع: مصنفات ابن سینا ۱۷۵.

صفحات نسخه جا به جا شده و بخش آغازین رساله در آغاز نسخه آمده است.
آغاز: بسمله. الحمد لله الذي خص الانسان بشرف الخطاب.

انجام: فان الأمر مع الحق في التي يعلم امرى و لا يعرفه غير و الحمد لله رب العالمين.
۸. الملائكة (۱۷-۱۸) (فلسفه - عربی)

از: شیخ الرئيس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)

منابع: مصنفات ابن سینا ۲۲۰-۲۲۱.

آغاز: بسمله. الحمد لله الذي انشأ نوراً محبوباً لآلح فيه جلیة قبلا فلما اشرق فيه استعمل.

۹. آغاز و انجام = تذکره (۱۸-۳۰) (فلسفه - فارسی)

از: خواجه نصیرالدین محمد طوسی (۶۷۲ق)

منابع: فهرستواره کتابهای فارسی ۵۶/۶.

آغاز: بسمله. ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة ائك انت
الوهاب... سپاس آفریده گاری را که آغاز همه ازوست.

انجام: بر مرد خدا حرامست. الدنيا حرام على اهل الآخرة و الآخرة حرام على
اهل الدنيا و هما حرامان على اهل الله.

۱۰. تضعیف المذبح (۳۰-۳۲) (عربی)

از: ملا لطفی مقتول

استاد عبدالحسین حایری توضیح مختصری درباره مسأله ریاضی تضعیف مذبح
در فهرست مجلس (ج ۱۹، ص ۳۶۱-۳۶۲) آورده‌اند. این رساله در عنوان به ملا
لطفی مقتول منسوب شده و در انجامه از افلاطون دانسته شده است؟

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة على نبيه و آله اجمعين. الباب الأول في المقدمات التي
يجب بتصدير الكتاب فيها. المربع سطح يحيط به اضلال اربعة متساوية توازي الخطين.

انجام: و ان خاطبت من هو دونك في المعرفة فابسط كلامك ليلحق في اواخره ما
اعجزه من اوائله. تمت فقر الافلاطونية في الحكم اليونانية.

۱۱. العقل على رأى الحكيم ارسطو (۳۲-۳۵) (فلسفه - عربی)

از: اسکندر افرودیسی

مترجم: اسحاق بن حنین عبادی

منابع: فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۳۱/۷۰۱-۷۰۲.

آغاز: مقالة لاسكندر الافريوديسى في العقل على رأى ارسططاليس الحكيم: العقل عند ارسطو على ثلاثة اضرب احدها العقل الهبولانى و قولى.

۱۲. عدم الخوف من الموت (۳۶-۳۹) (اخلاق - عربی)

از: ابی علی احمد بن محمد بن یعقوب مسکویه رازی (۴۲۱ق)

این رساله که در برخی نسخه‌ها (از جمله نسخه حاضر) به ابن سینا منسوب شده، بخشی از مقاله هفتم کتاب «تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق» مسکویه رازی است.

منابع: فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۳۱/۶۸۴.

آغاز: بسمله... فلما كان اعظم ما يلحق الانسان الخوف من الموت و كان هذا الموت عاماً و هو مع عمومته اشدّ و ابلغ من جميع المخاوف.

انجام: كلما تلك النفس و على هذا ايضاً يشبه بشيء واحد.

۱۳. فضيلة الحكمة و الحكماء = فوائد الحكمة (۳۹) (فلسفه - عربی)

از: حسین بن عبدالله بن سینا (۴۲۸ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۳۲/۱۶۵.

آغاز: بسمله. الحكمة اعزّ على أهلها من الدنيا بما فيها لأنهم بالحكمة عرفوها.

انجام: و ما اشتغلت باكتساب حطامها لا تصدّيت لجمع ثمارها و اكمامها.

۱۴. الدرر المنظم في الاسم الاعظم (۴۰-۴۲) (عربی)

از: جلال‌الدین عبدالرحمان بن ابی بکر سیوطی (۹۱۱ق)

منابع: دليل مخطوطات السيوطى ۹۲-۹۳.

آغاز: بسمله. الحمد لله الذى له الاسماء الحسنى و الصفات العليا و الصلوة و السلام على سيدنا محمد المخصوص بالشفاعة العظمى و على آله.

انجام: من ابن عباس قال الم قسم اقسامه الله و هو من اسماء الله تعالى.

۱۵. الجمع بين رأى الحكيمين افلاطون و ارسطو (۴۲) (فلسفه - عربی)

از: ابونصر محمد بن محمد بن طرخان فارابی (۳۳۹ق)

منابع: فهرست کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۳۱/۶۹۴.

آغاز: بسمله. قال فارابی رحمته الله و من ذلك أيضاً الصور و المثل التي تنسب الى افلاطون انه يثبتها و ان ارسطو على خلاف رأيه فيها.

۱۶. وصايا افلاطون (۴۳-۴۶) (اخلاق - عربی)

از: افلاطون حکیم یونانی (۳۴۷ قبل از میلاد)

آغاز: قال لا تصحبوا الاشرار فائهم يمتون عليكم بالسلامة منهم قال اذا اقبلت الدوله. نستعليق، مصطفی بهجت رئیس الاطباء سلطانی، بی‌تاریخ، از سده ۱۳ق، رکابه دارد.

۴۸ صفحه، ۲۹ سطری.

بصری

مجموعه (۲۱۱۸)

۱. دوازده امام = انشاء الصلوات و التحیات (برگ ۲-۹) (صلواتیه - عربی)

از: خواجه نصیرالدین محمد طوسی (۶۷۲ق)

منابع: فهرست دانشگاه تهران ۱۱۱/۱-۱۱۲.

آغاز: بسمله. اللهم صلّ وسلم و زد و بارک علی النبی الامی العربی الهاشمی القرشی المکی.

۲. مختصر در انساب (۱۰-۳۷) (انساب - فارسی)

از: مؤلفی ناشناخته

نسبنامه امامزادگان و زندگی امامان را بر پایه روایات ضعیف و مجهول در هند گردآورده و در مقدمه گوید: این کتاب به زبان عربی در مسجدالاقصی به خط امام جعفر صادق بود و شیخ الحفاظ آن را به فارسی ترجمه کرده است.

سنج با «بحرالانساب» معرفی شده در فهرستواره کتاب‌های فارسی ۲۰۲۸/۳.

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة و السلام علی خیر خلقه محمد و آله و اولاده و ائمه اثنا عشر علیهم السلام. قال النبی صلی الله علیه و آله کلّ حسب و نسب ینقطع الاّ حسبی و نسبی یعنی بدانید که حسبها.

انجام: روی بدار المرز مازندران نهاوند در توابع شهر آمل در موضع اهلمر رستاق معروف بروشن آباد در تقیه ماندند.

۳. منشور = نسینامه پادشاهان طبرستان = رساله انسانیه (۳۷-۹۶)
(تاریخ و انساب - فارسی)

از: مؤلفی ناشناخته

نسینامه ساختگی پادشاهان طبرستان است همراه با داستان‌هایی از پیوند معنوی و نسبی میان ایرانیان و خاندان حضرت علی علیه السلام.

منابع: فهرست دانشگاه تهران ۶۶۹/۲-۶۷۱؛ فهرستواره کتابهای فارسی ۱۰۸۸/۱-۱۰۸۹.

آغاز: بسمله. شکر و سپاس مر خدایی را تمّت آلائه و عمّت نعمایه که نعمت و عطای فراوان.

انجام: موفور باد قدر پسر از چنان پدر آمین یارب العالمین...

رساله یکم: نسخ معرب، رساله دوم و سوم: نستعلیق، محمدعلی بن خواجه قاسمعلی مازندرانی در ۱۰۷۵ق.

۱۹۸ صفحه، ۱۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه دانشگاه تهران، شماره ۸۷۷.

فهرست دانشگاه تهران ۱۱۲/۱ و ۶۵۵/۲ و ۶۷۱.

بصحه

(۲۱۱۹) مجموعه

تصویر چند برگ ناقص از مجموعه شماره ۱۴۴۷ کتابخانه ظاهریه دمشق است، شامل:

۱. تزویج فاطمه بنت رسول الله بعلی بن ابی طالب (ص ۲-۸)

(حدیث، تاریخ - عربی)

بندی کوتاه در داستان ازدواج حضرت فاطمه علیها السلام با امیرالمؤمنین علیه السلام است و در آخر اخباری در مواعظ و حکم آمده است.

آغاز: الجزء فیه تزویج فاطمه بنت رسول الله صلی علیه وسلم بعلی بن ابی طالب علیها افضل السلام و رضی الله عنهم. عن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام رواة ابی عبدالرحمن المدنی عنه.

۲. وقعة جمل (۸-۱۲) (حدیث، تاریخ - عربی)
 جزء کوچکی است در تاریخ جنگ جمل.
 آغاز: جزو فیہ حدیث وقعة الجمل عن ابی بکر محمد بن یحیی بن العباس الصولی
 روایة الشیخ الامام المحافظ ابی بکر احمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی رضی الله
 عنه اخبرنا بجمع هذا الجزؤ الشیخ الامام...
 انجام: و فی خده الشعری و فی وجهه البدر. آخر الجزو المتعلق بخبر وقعة الجمل.
 ۳. اخبار المصحفین (۱۲-۱۳) (عربی)
 از: حسن بن عبدالله بن سعید عسکری (۳۸۲ق)
 بخش کوتاهی از کتاب در این نسخه آمده است.
 ۴. قاعدة عظيمة في المحبة و ما يتعلق بها (۱۴) (عربی)
 از: احمد بن عبدالحلیم بن عبدالسلام بن تیمیه (۷۲۸ق)
 یک صفحه از آغاز کتاب در این نسخه موجود است.
 آغاز: بسملة الحمد لله نحمده و نستعیه و نستهدیه و نستغفره و نعوذ بالله من شرور انفسنا.
 نسخ، اسماعیل بن موسی بن حمد بن علی بن احمد خابوری، از قرن ۸ق،
 رکابه دارد، در صفحه ۱-۲ خاتمه رساله‌ای ناشناخته دیده می‌شود.
 ۱۴ صفحه، ۲۴ سطری.
 نسخه اصل: کتابخانه ظاهریه، دمشق، شماره ۱۴۴۷.
 فهرس مخطوطات دارالکتب ظاهریه، المجامیع ۳۹۲/۱-۳۹۳.

بسم

(۲۱۲۰) مجموعه

۱. الاسناد المصفی الی آل المصطفی = المشیخة (چاپی) (عربی)
 از: محمد محسن بن علی، شیخ آقا بزرگ طهرانی (۱۳۸۹ق)
 تصویر نسخه چاپی کتاب است (چاپ مطبعة الغری فی النجف ۱۳۵۶ق). مؤلف
 معمولاً در انتهای نسخه چاپی این کتاب، برای درخواست کنندگان اجازه، اجازه
 روایتی به خط خود می‌نوشت و این نسخه نیز حاوی اجازه به خط مؤلف است که
 در ردیف بعدی معرفی می‌شود.

آغاز: بسمله. الحمد لله وفقنا لأخذ معالم ديننا عن العترة الهادية.

۲. اجازه روایت به میرزا فتاح شهیدی تبریزی
از: محمد محسن بن علی، شیخ آقا بزرگ طهرانی (۱۳۸۹ق)
اجازه روایت برای میرزا فتاح شهیدی تبریزی است که در ذیل الاسناد المصفی چاپی، به خط خود در ۱۲ صفر ۱۳۵۹ نوشته است.
۳. اجازه روایت به میرزا فتاح شهیدی تبریزی
از: شیخ عباس بن محمد رضا، محدث قمی (۱۳۵۹ق)
اجازه روایت است که در ذیل اجازه شیخ آقا بزرگ تهرانی در ربیع الاول ۱۳۵۹ نوشته است.

رساله یکم تصویر از نسخه چاپی (مطبعة الغری نجف ۱۳۵۶ق)، ردیف دوم
بخط مجیز در ۱۲ صفر ۱۳۵۹ با مهر مربعی وی «آقا بزرگ»، ردیف سوم
بخط مجیز در ربیع الاول ۱۳۵۹.
۱۰۰ صفحه، ۱۶ سطری.

بصحة

(۲۱۲۱) مجموعه

۱. صد پند = نصایح لقمان (ص ۱-۸)
منسوب به لقمان حکیم
منابع: الدرریة ۲۶/۱۵؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی ۵۱۵/۶.
آغاز: بسمله. حمدله. و الصلوة... این صد پند سودمند دلپسند است که لقمان حکیم پسر خود را وصیت کرده.
۲. نسب ایل قاجار (۲۰-۹)
از: ناشناس
«رساله مختصری است در ذکر نسب ایل جلیل قاجار»
منابع: فهرست نسخه‌های خطی فارسی ۴۳۹۶/۶؛ فهرستواره کتاب‌های فارسی
۱۰۹۴/۲.

آغاز: حمدله. و الصلوة... این رساله مختصر در ذکر نسب ایل جلیل قاجار است. بدانکه قاجارخان پسر سرطاق نویان.
انجام: در دیوانخانه شیراز بر مسند فرمان روایی ایران جلوس نمود، تمت الكتاب.
نستعلیق، بدون نام کاتب، اواخر ربیع‌الثانی ۱۳۰۲.
۲۰ صفحه، ۱۴ سطری.
نسخه اصل: انستیتو نسخه‌های خطی فرهنگستان علوم آذربایجان شوروی، باکو،
۱۳۷۸. B۱۶۰.

بصحة

(۲۱۲۲) شرف النبي ﷺ و معجزاته = دلائل النبوة (تاریخ - فارسی)
از: ابوسعید عبدالملک بن ابوعثمان محمد واعظ خرگوشی (۴۷۰ق)
ترجمه از: محمود بن محمد راوندی (زنده در ۵۸۵ق)
مجموعه‌ای از احادیث درباره سیره پیامبر اکرم ﷺ است در ۵۷ باب (نسخه
پاریس ۶۱ باب دارد):
باب اول: در ظاهر شدن نور رسول ﷺ.
باب دوم: در آفرینش رسول ﷺ.
باب پنجم: آنچه رسول ﷺ بدان مزاح کرده است.
باب دهم: تفضیل رسول ﷺ بر پیغمبران علیهم السلام.
باب پانزدهم: صفت نام و نسب رسول ﷺ.
باب بیستم: صفت فرزندان رسول ﷺ.
باب سی‌ام: صفت معراجهای رسول ﷺ.
باب چهلیم: آنچه آمده است در بیرون آوردن چاه زمزم.
باب پنجاهم: در آمدن رسول ﷺ به مسجد قبا و فضیلت آن.
باب پنجاه و هفتم: در ذکر شفاعت رسول ﷺ.
این کتاب با تصحیح و تحشیه محمد روشن بر اساس سه نسخه شناسایی شده از
آن، بوسیله انتشارات بابک در ۱۳۶۱ش به چاپ رسیده است.

نسخه‌های خطی کتاب:

۱. نسخه کتابخانه اسعد افندی در ترکیه، مورخه ۵۹۹ق.
  ۲. نسخه کتابخانه ملی پاریس (نسخه حاضر)، مورخه ۶۰۸ق.
  ۳. نسخه کتابخانه بایزید ولی در ترکیه، مورخه ۷۵۵ق.
- منابع: فهرستواره کتاب‌های فارسی ۱۷۰۵/۳؛ فهرست میکروفیلم‌های دانشگاه تهران ۱۳۴/۱.

آغاز: بسمله. سپاس و ستایش آفریدگاری راجل جلاله کی دلها خلائق بنور هدایت روشن کرد.

انجام: شفیع باشد روز قیامت چون در عمل آرند و خصم باشد چون ضایع بگذارند. اعاذنا الله بکرمه و رحمته یا ارحم الراحمین. تمام شد کتاب شرف النبی ﷺ.

نسخ، حسین بن محمد بن قاسم حسنی، نیمه اول در ۲۱ جمادی الآخر ۶۰۸، صفحات مجدول، عناوین به خط درشت، رکابه دارد، در آخر نسخه یادداشتی به تاریخ ۱۰ جمادی الآخره ۸۳۱ و ۲۵ محرم ۹۲۴.

۴۵۱ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ملی پاریس.

﴿﴾

(۲۱۲۳) بحر العلوم (چند دانشی - عربی و فارسی)

از: میرزا محمدحسن بن عبدالرسول حسینی زنوزی خویی (۱۲۱۸ق)
تکرار تصویر شماره ۱۴۳۷ است با همان خصوصیات.

﴿﴾

(۲۱۲۴) مجموعه

۱. درّ اللآلی = درر اللآلی (برگ ۱-۸۶) (فقه - فارسی)

از: سید محمد بن احمد حسینی لاهیجانی (بعد از ۱۱۳۰ق)
لاهیجانی از شاگردان علامه مجلسی است که سرپرست گروه استفتائات بوده و دو کتاب شامل سؤال و جوابهای علامه مجلسی تدوین کرده، یکی در سال ۱۱۰۳ق موسوم به درّ اللآلی = درر اللآلی (کتاب حاضر) و دیگری در سال ۱۱۳۰ق موسوم به نظم اللآلی (نک: همین فهرست شماره ۱۸۷۵).

نسخه حاضر یک صفحه از آغاز افتادگی دارد.

آغاز افتاده: انوار الاقبال قبله الملکوتی مشکوة انوار العرفان صدره القدوسی.

انجام: توقع از واردان سفینه نجات آنکه این غریق بحر عصیان را بدعای خیر دستگیری نمایند. والحمد لله اولاً و اخراً و صلی الله علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین.

۲. احکام نوروز (۸۶-۸۸) (فارسی)

باید بخشی از اختیارات ایام علامه مجلسی باشد.

۳. ترجمه حدیث کسوف و خسوف به نقل راوندی از امام صادق علیه السلام (۸۸-۸۹)

(فارسی)

باید بخشی از اختیارات ایام علامه مجلسی باشد.

۴. هدیه الاخوان (۸۹-۱۲۳) (فقه - فارسی)

از: محمدکاظم بن محمدعلی سبزواری

سؤال و جواب‌های فقهی علامه مجلسی است که سبزواری گردآورده و بخشی از آن در این نسخه آمده است.

منابع: کتابشناسی مجلسی ۳۱۵.

آغاز: بسمله. این چند فقره مسائل از کتاب هدیه الاخوان نوشته می‌شود. اول در بیان معنی ایمان و شناختن خدای تعالی.

نستعلیق، علی‌نقی بن میرزا محمد حسنی بارازی، رساله یکم: سلخ

ربیع‌الاول ۱۱۲۷، عناوین و نشانیها سنگرف.

۲۴۶ صفحه، ۲۱ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله، شماره ۶۰۸۷ (فهرست

۹۴/۱۶ که ناقص معرفی شده است).

بسم

(۲۱۲۵) الإبانة (في فقه الناصر الاطروش) (فقه زیدیه - عربی)

جامع و شارح: ابوجعفر محمد بن یعقوب هوسمی (۴۵۵ق)

هوسمی در این کتاب فتاوی‌الناصر للحق حسن بن علی حسینی اطروش

(۳۰۴ق) را بدون استدلال گردآوری و شرح و تفسیر کرده است.

نسخه‌های موجود از این کتاب به سبک خاصی مانند تفسیر کتاب الله (چاپ عکسی کتابخانه مجلس) به صورت متن و حاشیه کتابت شده است.

نسخه‌های خطی متعددی از این کتاب می‌شناسیم از جمله:

۱. مونیخ G1.85 مورخه ۷۱۰ ق.

۲. آمروزیانا E.۲۶۲

۳. کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ش ۲۳۵ مجموعه خوبی که در فهرست مجلس ۳۸۴/۷ به عنوان الناصریات گویا از سیف‌الدین حسن المنصور بالله معرفی شده است. این نسخه از سده هشتم هجری است و کتابخانه مجلس بخشی از آن را چاپ عکسی کرده است.

۴. چستریتی، ش ۳۱۸۸ که در فهرست آربری ۷۶/۳ با عنوان الجامع لمذهب الناصر للحق از سید مرتضی علی بن حسین (۴۳۶ ق) معرفی شده است. نسخه چستریتی از سده هشتم هجری است و تصویر حاضر برگرفته از آنست.

۵. کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ش ۹۱۸۹ فهرست ۳۰۰/۲۳ از سده نهم یا دهم هجری.

۶. دانشگاه تهران، ش ۶۶۲۳ از سده نهم و دهم هجری.

و چند نسخه نیز در کتابخانه‌های ین دارد.

منابع: تاریخ نگارش‌های عربی ۸۲۴/۱؛ اعلام المؤلفین الزیدیه ۳۳۲ و ۱۰۲۳؛ الذریعة ۵۶/۱؛ فهرست مجلس ۳۸۴/۷-۳۸۸؛ فهرست کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله ۳۰۰/۲۳؛ مؤلفات الزیدیه ۳۱/۱؛ فهرست دانشگاه تهران ۳۱۹-۳۱۴/۱۶.

نسخه حاضر از آغاز کتاب تا کتاب السیر باب القول فی صفة الامام را در بر دارد. آغاز متن: بسمله. و الحمد لله رب العالمین و لا عدوان الا علی الظالمین و صلی الله علی محمد خاتم النبیین و علی اهل بیته الطیبین الطاهرین و سلم تسلیماً کثیراً. ذکرتم اسعدکم الله و اتاکم خیر الدارین ما بالمتعلمین من الحاجة الی کتاب جامع لمذهب الناصر للحق علیه السلم الحسن بن علی بن الحسن بن علی بن عمر بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب صلوات الله علیهم اجمعین و فتاواه مفردة عن الحجج و الأدلة

فاجبتکم الی ما التستم متی و جمعت فی کتابی هذا فتاواه و فروعاته ما ذکرها فی کتبه و مسائله اما نصاً و اما تخریجاً علی نصّه و اجتهدت فی ایجازہ و تجنّبت من اطالته و اشرت الی وجوه بعضها علی وجه الاختصار... فأول ما ابتداءً بذکره فی ذلک کتاب الطهارة باب القول فی المیاء. قال الناصر للحق علیه السلم لا يجوز الوضوء الا بالماء.

انجام نسخه: اذا اظهر دعوة الامام فاجابته فرض اذا كان له اليهم حاجة و من اجابه. نسخ یمنی، بدون نام کاتب و بی تاریخ، از سده هشتم یا نهم هجری، متن کتاب به نسخ درشت در وسط صفحات و شرح و حاشیه بر آن در حواشی درج شده، به سبک تفسیر کتاب الله (چاپ عکسی کتابخانه مجلس) کتابت شده است. در اول نسخه توضیحی درباره ناصر اطروش دیده می‌شود. ۸۱۶ صفحه، ۱۱ سطری.

نسخه اصل: چستریتی، دبلین ایرلند جنوبی، شماره ۳۱۸۸. فهرست آربری ۷۶/۳؛ ترجمه عربی فهرست آربری ۱۰۹/۱ که در فهرست به عنوان الجامع لمذهب الناصر للحق به سید مرتضی منسوب شده است.

ما صورتها و مدار جميع هذا الخبر وعلم الشيخ حسن الدين محمد بن ابي بكر
 ابن عمس الاصطاري بالحارثه من ابي الحسن بن ابي عبد الله الرازي
 الحسين بن علي بن محمد بن ابي جعفر بن ابي عبد الله
 المعيش بن زهير الحارثي وصح ذلك في سنة ١٠٤٥ يوم الاربعاء التاسع
 والعشرين من جمادى الاولى سنة تسع وعشرين مائة بالمدينة
 العزيزية بالشك بدستني وكذا احد بن محمد بن عازي بن عبد الله بن
 عفا الله عنهم والحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وآله الطيبين
 تزويج فاطمة الجوزي بروح فاطمة رسول الله صلى الله عليه وسلم وعلى اهل بيته
 عليهم افضل الصلوات ورحمة ربهم اغفر لهم
 عن محمد بن الحسن بن علي بن ابي طالب بن علي بن ابي طالب
 الذي عنده ورواه عبد الرحمن بن محمد بن ابي بصير عن
 ورواه كافي بن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 ورواه ابي القاسم بن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 ورواه ابي القاسم بن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 ابن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 ورواه ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 اذنا ذلك لمع ابو بصير بن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 عليه بعد اذ في سنة تسع مائة من ربيع الثاني سنة ثمان مائة
 محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 بن عبد الله بن محمد بن ابي بصير عن ورواه ابي بصير عن
 سنة اثنى عشر مائة من ربيع الثاني سنة ثمان مائة

تزويج فاطمة عليها السلام مجموعته شماره ۲۱۱۹

وحیه ، فلنحمد الله تبارک وتعالی وأنشکره فی الختام ونصلی
 ونسلم علی نبینا الأکرم وسیدنا الاکرم محمد سید العرب
 والمعجم وعلی آله الطاهین الطیبین المعصومین أئمتنا وسادتنا
 وشققنا صلوات الله علیهم أجمعین من الآن إلی یوم الدین
 حرره الخاطی المسی محمد محسن بن الحاج علی الطهرانی الشهیر بأقا
 بزک بعد فراغه عن توبینه فی ربيع الثاني سنة ۱۳۵۶ .

بسم الله الرحمن الرحیم
 اللهم صل علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم

بسم الله الرحمن الرحیم
 اللهم صل علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم
 علی محمد وعلی آله وصحبه وسلم

الإسناد المصفی إلى آل المصطفى

همراه با اجازة شیخ آقابزرگ تهرانی و محدث قمی

تصویر شماره ۲۱۲۰

اذ رسول جاء بالصلاة والسلام رسيدنا لا حيت نتجنت خلاي بر كسجه بيدك توكفت
 بفرشتا خدای و فرشته ی قادر شانه از خانه کس پر کرد و او را نماند
 ان بیدید و فرشته کوشگر ای ترس از خدای نهالی رسولی فرشته و کمانی و
 تون قابله اولاد نیا و الهوت و بلا ساستد

فَمَنْ لَمْ يَصِلْهُ وَمَنْ كُنَّا بَشَرًا وَنَبِيًّا لَللَّهِ عَلَيْهِ

في الجاهلي والشركاء في البرية شامانين و منابر البرية
 على يد الملائكة المنجيات الي اوجهه تعالى و غفرانه
 الحمد لله الذي اكرم النبي
 قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ان في كتابي
 لم تزل الملائكة تستغفر له ما دام اسمي في ذلك الكتاب
 صدق رسول الله
 و قال عليه الصلاة والسلام ما من مسلم ابتاع صلاة
 الاصاب على الملائكة ما صلى فليقرأ عينه في اللذ
 ايكثر صدق رسول الله

صاحب دارالعلوم دیوبند
 رجب المرجب ۱۳۸۲ھ

شرف النبي ﷺ، تأليف خرگوشی، ترجمه راوندی

تصویر شماره ۲۱۲۲

والنوع بين الوجود والعدم... في قوله تعالى... كتاب الطهارة... باب الطهارة... في قوله تعالى... الخ

كتاب الطهارة في باب الطهارة

الإبانة في فقه ناصر الأطروش، هو سمي

تصوير شماره ٢١٢٥

فوایدی از الفوائد الكاظمیه بیرجندی

عبدالحسین طالعی

مقدمه

الف) زندگینامه خودنوشت مؤلف که در سال ۱۳۴۸ق (چهار سال پیش از رحلت خود) به درخواست مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نوشته و برای ایشان فرستاده است:

بسم الله الرحمن الرحيم و به تقي

سلام من الرحمن نحو جنابكم فان سلامي لا يليق ببابكم

الحمد لله و المنّة. وصل الكتاب الكريم من السيّد المطاع العظيم إلى عبده الاثيم. فحصل له نشاط فوق نشاط كل نعيم. أمرتم عبدكم بكتابة شيء من ترجمته، فبادرت إلى الامتثال مع ضيق المجال للابتلاء باجوبة المسائل الواردة من كل صقع في الحلال و الحرام و دفع الشبهات الحادثة من أهل الضلال مما لا يجوز فيه المطال.

فأقول، و استغفر الله شديد الحال و الكريم المفضل:

العبد الجاني الفاني ولادته كان في قرية من قرى القاين، الواسطة بين كورة القاين و البرجند -معرب برگند- اسمها الجازار، في شهر ربيع الأول من سنة ۱۲۷۶ و ستماني والدي العالم -المرحوم المولى محمدحسن بن المولى أسدالله بن المولى

الحاج عبدالله بن المولى على محمد الشريف العلوى الفاطمى الملقب بأشرف الشرفاء المتوفى في ١١٤٩- باسم جدى الأعلى العلامة الفهامة المولى محمداقصر المعاصر للعلامة المجلسى و الشيخ محمد بن الحسن الحر صاحب الوسائل، و يمكن ان يكون له رحمته الله منهما اجازة، و لكنه لما احرق مكتبة عظيمة اعنى بيت الكتب كان له و نقل الكتب النفيسة المكتوبة بالخطوط الجيدة طائفة التركمانيّة الذين أغاروا على تلك البلاد، لم نطلع على واقع الأمر.

فحصلت العلوم الآلية من الصرف و النحو و المنطق و المعانى عند والدى المرحوم و الأخوين الأكبرين. ثم رحلت إلى المشهد المقدس و قرأت بعض كتب الفقه و الأصول -المعالم و القوانين- على افاضل المشهد المقدس. ثم قرأت كتب المحقق الثالث الشيخ الانصارى على تلاميذه المجاورين، الشيخ محمد تقى البجنوردى و السيّد المعظم الحاج السيّد عبدالصمد التستري، كان قرأ رحمته الله من المطوّل على الشيخ العلامة المحقق الانصارى -من ولد جابر بن عبدالله الانصارى او عبدالله النصارى الشهيد بأحد في قول- إلى آخر زمان الشيخ رحمته الله؛ و المولى الحاج الشيخ على اليزدى و السيّد المرتضى اليزدى.

ثم رحلت إلى النجف الشرف، و قرأت الأصول على الميرزا حبيب الله الرشتى و الفقه على المولى محمد الايروانى و الحاج الآميرزا حسين بن الحاج محمد خليل الطهرانى. و صرت مجازا من جمع من تلامذة الشيخ و غيرهم.

فنقلت إلى سرّ من رأى، و حضرت مجلس دروس مروّج المذهب الذى انتهت اليه رياسة الامامية، و شرعت في تصنيف وثيقة الفقهاء، و كتبت إلى آخر الصوم في مجلدين بالاستدلال التمام، و رسالة *ايضاح الطريق* في المحاكمة بين الطائفة الاخبارية و الفرقة الاصولية من اصحابنا، و رجحت منها ان كل اصولى صحيح اخبارى و كل اخبارى صحيح اصولى عملا، و المستنبط يحتاج اليهما و لكن باصول مقتصد لا بالبسط الذى تداول في زماننا و عند الاخبار و اسانيدھا تسكب الدموع و يحتاج إلى صرف العمر في تصحيح سندھا و دلالتها. فرأى الاستاد آيت الله الشيرازى العلامة الآميرزا محمدحسن رحمته الله مكتوباتى، فحسّنها و قال لى مرغبا لى على التصنيف: اكتب، اكتب، مرّتين او ثلاثا.

و أكملت في هذه البلدة الشريفة فتى الدراية و الرجال عند العلامة الاكمل الحاج أميرزا محمدحسين الطبرسى؛ و كان رحمته الله وقتئذ مشغولا بتصنيف مستدرک الوسائل و أجازنى. و ذلك بعد ما حصلت من الفتن بقدر الحاجة بالتلمذ على الحاج الآميرزا حسين بن الحاج محمدخليل فى النجف. و كان رحمته الله يدرس فيهما فى لىالى شهر رمضان. ثم جئت إلى قاین لزيارة الوالدين و صلة الأرحام و نزلت فى بلدة البرجند و اشتغلت بالتدريس و التصنيف.

فمما جرى على قلمى فى الفقه:

وثيقة الفقهاء.

و رسالة فى صلوة الجمعة، مفصلاً، رجحت فيها الوجوب العينى. و عملى على الجمع بينها و الظهر.

و رسالة فى تزويج البكر، وافقت الكلينى و شركائه فى استقلال الأب و الجد بالولاية و عملى على التشريك.

و رسالة فى إرث الزوجة و الحبوة.

و رسالة فى طلاق زوجة الغائب.

و رسالة فى منجزات المريض و اخترت أئها من الأصل.

و رسالة فى حرمة الترياك و توابعها.

و رسالة فى السير و السلوك.

و فى الكلام و العقائد الخمس و الأخلاق:

كتاب نور المعرفة، مفصلاً (نسخه ٣٤٠٦ كتابخانه آيت الله مرعشى و ٢١٨٦ و ٨٩٩٩ آستان قدس رضوى).

و رسالة بديهة المعرفة، مختصراً (تأليف ١٣٠٠ سامرا، نسخه ٣٤١٤/١ كتابخانه آيت الله مرعشى).

و رسالة ذخيرة المعاد فى الإجازة لأفلاذ الأكباد، مفصل، مشتمل على مطالب مهمة (تأليف ١٣٤٤ق، نسخه ٣٤١٨/٢ كتابخانه آيت الله مرعشى).

و بغية الطالب في الإمام الغائب، فيها ردّ شبهات البائية و البهائية، طبعت (فارسی، نسخه ۳۴۱۳ کتابخانه آیت الله مرعشی).
و رسالة إكفاء المكائد في الردّ على الصوفية، طبعت.

و في الأخبار و المواعظ و المراثي:
الكبريت الأحمر في شرائط المنبر، طبع مكررا و ترجم بلسان الاردوئی الهندی، و طبع أيضا على ما سمعت من الثقافة (تأليف ۱۳۳۰، نسخه ۳۴۱۷/۱ کتابخانه آیت الله مرعشی).

و مفتاح الفردوس.
و كتب ثلاثة في الرجال و الدراية.
و رسالة في ترتيب أخبار تهذيب الشيخ و الكتب الثلاثة الأخر في ما رووه في غير بابها. و انه أمر مهمّ جدّا لما حصلت في الكتب الاستدلالية. و رسالة صاحب الوافية ذهب من البين. و ترتيب السيّد هاشم البحريني قلّت نسخته الاّ عند السيّد العلامة السيّد حسن الكاظمي سلّمه الله تعالى.
و رسالة وقايح الشهور و الأيام.

و في الأدعية:
كتاب فاكهة الذاكرين، طبع، جيّدا (نسخه ۱۲۴۳۳ کتابخانه آستان قدس رضوی).
رسالة الرجبية، في التشويق إلى زيارة المشاهد المشرفة في رجب، و خصوصا مولانا الرضاء عليه السلام، و حاوية لفوائد مهمة و لشرح الزيارة الرجبية (يك بار در سال ۱۳۴۹ق چاپ سنگی شده، از روی همان به اهتمام مرحوم حاج رضا عمادزاده در اصفهان افست شده و بار دیگر به اهتمام نگارنده این سطور همراه با تعليقات مرحوم آیت الله شيخ على نمازی شاهرودی در سال ۱۳۷۹ش در آستانه هفتادمین سالگرد رحلت مؤلف بزرگوار به صورت حروفی چاپ شده است).

و كتبت شيئا في تفسير كلام الله تعالى و اشتغلت منه بالامور الواجبة.

و رساله ایضاح الطریق فیها مهمات الأصول (نسخه ۳۴۱۸/۱ کتابخانه آیت الله مرعشی).

و مختصر فی فنّ القرائة.

و رساله فی الردّ علی رساله الملا شمس الهراتی الرضوی النسب عمری المشرب، المسمی بالصمصام المهدوی فی ردّ خان ملا علی خان الهروی.

والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته. و التمس الدعاء منکم.

کتبه بیمنه الدائرة فی ۵ شهر ذی القعدة الحرام ۱۳۴۸.

حامدا مصليا مسلما داعيا للاخوان و خصوصا لعلمائنا و مشایخنا الاعلام

مستدعیا من المؤمنین خصوصا سیدنا العالم کثر الله أمثاله فی العلماء.^۱

ب) آثار دیگر که در این زندگینامه خودنوشت مختصر یاد نکرده است:

آیات الأحکام، به ترتیب کتابهای فقهی، از طهارت تا دیات، تألیف: شوال

۱۲۹۹، سامراء، نسخه ۳۴۱۴/۲ کتابخانه آیت الله مرعشی.

الإجازة الوجیزة للدرّة الفاخرة العزیزة، متن اجازة به آیت الله مرعشی نجفی در

سال ۱۳۴۱ق که به خط مؤلف در کتاب المسلسلات ج ۱ درج شده و بار دیگر به

کوشش نگارنده این سطور در کتاب عطارد دانش (جشن نامه استاد محقق عزیز الله

عطاردی، ص... چاپ شده است.

أخلاق، فارسی مختصر، تألیف ۱۳۰۰ق سامرا، نسخه ۳۴۱۴/۶ کتابخانه آیت الله مرعشی.

الإعسار، رساله فقهی درباره مردی که نتواند متکفل مخارج همسرش شود یا زنی که

همسرش گم شده باشد، تألیف: رجب ۱۳۵۰، نسخه ۳۴۱۰/۱ کتابخانه آیت الله مرعشی.

تذکرة الطالب فی من رای الإمام الغائب (عربی، نسخه ۳۴۱۷/۲ کتابخانه

آیت الله مرعشی).

جنگ (متفرقات، نسخه ۳۴۱۲ مرعشی).

الدرّة البیضاء فی نبذ من أحوال أصحاب الکساء (عربی، نسخه ۳۴۱۴/۵ کتابخانه

آیت الله مرعشی).

۱. نقل از کتاب المسلسلات فی الإجازات، ج ۲، ص ۱۲ و ۱۳.

- رجال قاین (چاپ شده به اهتمام استاد سید جلال‌الدین محدث ارموی).
- الرجعة فی النکاح (در باب طلاق، نسخه ۳۴۱۰/۲ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- سفینه القماش و مدینه الریاش (جنگ، نسخه ۳۴۰۹ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- شرح نظم الآلی (شرح مختصر بر منظومه نظم الآلی در تجوید، تألیف ۱۲۹۶ ق مشهد، نسخه ۳۴۱۰/۲ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- العوائد القرویه فی شرح الفوائد الغرویه (شرحی بر کتاب عمده المقال استادش سید ابوطالب قائی در رجال و درایه، نسخه ۳۴۰۷/۱ و ۳۴۰۸ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- الفوائد الطوسیه و الدروس الرجالیة (تألیف ۱۳۵۰، نسخه ۳۴۱۶ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- الفوائد الکاظمیة (درباره آن به تفصیل سخن می‌گویم).
- لبّ الخطاب فی ردّ شبهات أهل الكتاب (نسخه ۳۴۱۱ کتابخانه آیت‌الله مرعشی).
- نصح الإستغاثة (در حرمت شراب و افیون و حشیش، نسخه ۱۲۴۴۵ آستان قدس رضوی).
- إزاحة الريبة (در وجوب نماز جمعه، فرزندش شیخ محمدحسین آیتی در کتاب بهارستان / ۳۰۷ از آن یاد کرده است).
- أجوبة المسائل الواردة من الآفاق.
- أجوبة المسائل الواردة من ما وراء النهر (این دو رساله را محقق بیرجندی در شرح حال خودنوشت - که برای علامه میرزا محمدعلی اردوبادی نوشته - یاد کرده است. وقایع الأيام خیابانی، مجلد صیام / ۶۷۲).
- زهر الرياض (تعلیقه‌ای بر ریاض المسائل در فقه. بهارستان / ۳۰۷).
- عين الباصرة (شرحی ناقص بر تبصره علامه حلی، بهارستان / ۳۰۷).
- فصل الخطاب (در اثبات نبوت خاصه، از کتابهای آسمانی دیگر، بهارستان / ۳۰۷).
- دیوان شعر (حدود هزار بیت، بهارستان / ۳۰۷، نمونه‌ای از اشعار فارسی و عربی مؤلف در مقدمه‌التحقیق نگارنده بر رساله رجیبه درج شده است).
- ج) الفوائد الکاظمیة یکی از آثار گرانقدر فقیه محقق مرحوم علامه آیت‌الله شیخ محمدباقر بیرجندی است که تا کنون به چاپ نرسیده است.

علامه محقق میرزا محمدعلی اردوبادی درباره آن می‌نویسد:

الفوائد الکاظمیة فی اثبات حاجة المستنبط إلى الرجال و الدراية، سيما فی باب العلاج و التراجیح و عدم الاكتفاء بالنقل، لكثرة الاشتباه فيه و مراجعة اصول الفن، تاييداً للمحقق القمی فی هامش الغنائم و ردّاً علیه فی جامع الشتات، سماها وجيزة المقال فی شدة الاحتیاج إلى الرجال، و فيه الحاجة إلى الفحص عن الشهرة و الإجماعات المنقولة و عدم الاكتفاء بمجرد النقل لكثرة الاشتباه فيه أيضا كما فی كشف القناع و رسالة صلوة الجمعة للشهید الثاني و غيرها.^۱ شیخ آقابزرگ تهرانی نیز از آن به عنوان وجيزة المقال فی الرجال یاد کرده است.^۲ نسخه خطی آن به شماره ۳۴۱۵ در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی نگاهداری می‌شود. این نسخه به خط میرزا عبد الجواد چهندوکی است که نشان مقابله مؤلف بزرگوار و اضافات و تصحیح‌های فراوان او را دارد. اصل کتاب به دست مؤلف در ماه رجب ۱۳۳۸ در شهر کاظمین به اتمام رسیده و تحریر نسخه در روز ۵ ربیع الثاني (بدون ذکر سال) در مدرسه عتیقه بیرجند انجام شده است. فهرست مختصر و شتاب‌زده ۴۵ فایده آن به شرح زیر است:

تعریف و موضوع درایه (برگ ۱) / عمل به اخبار آحاد (برگ ۶) / نخستین مؤلفان عامه در رجال و درایه (برگ ۱۰) / معنا و شروط اجتهاد (برگ ۱۱) / ضرورت یا عدم ضرورت علم کلام و منطق (برگ ۱۴) / دیدگاه متقدمان در باب اعتبار حدیث (برگ ۱۶) / وجوب فحص از متون اخبار قبل از عمل به قواعد عامه (برگ ۱۸) / اعتبار اخباری که در نظر متأخران صحیح نیست (برگ ۱۸) / حمل برخی از اخبار بر تقیه (برگ ۱۸) / نکاتی در تعادل و تراجیح (برگ ۲۰) / نکته‌ای در علم اصول (برگ ۲۴) / بعضی از مصنفان و تصنیفات در علم رجال و درایه (برگ ۲۴) / مشایخ شیخ طوسی از عامه (برگ ۲۵) / ابن ابی‌جید (برگ ۲۵) / محمد بن سنان (ص ۲۵) / روایات مرسل (برگ ۳۰) / سیدحسین بروجردی و منظومه رجالیه او (برگ ۳۰) / معنای لفظی

۱. وقایع‌الایام ملا علی خیابانی، مجلد صیام / ۶۷۱ نقل از مجموعه رجالی محقق اردو بادی.

۲. الذریعة ۵۴/۲۵.

اجازه (برگ ۳۰) / مؤلفان در علم رجال و درایه در قرن ۱۳ و ۱۴ (برگ ۳۰) /
 حاشیه شیخ محمد بن حسن بر رجال میرزا محمد (برگ ۴۱) / رساله ابن عودی
 جزینی درباره شهید ثانی (برگ ۴۳) درباره ذوالدمعه و کتابسوزی‌ها (برگ ۴۳) /
 مؤلفان رجال عامه و مسانید (برگ ۵۵) / نقدی بر بخاری (برگ ۶۲) / مراد از اصول
 در کتب خاصه و عامه (برگ ۷۳) / ضرورت رجوع به قرائن در استنباط (برگ
 ۷۶) / تصرف ناسخان در کتابها مثل رجال کشی و مناقب ابن شهر آشوب (برگ
 ۸۳) / مراتب اهل حدیث در نظر عامه (برگ ۸۴) / کتاب مجموع الرائق (برگ ۸۵) /
 نکاتی منقول از مجموع الرائق (برگ ۸۷) / نکاتی از کتب عامه درباره اصحاب (برگ
 ۹۲) / درباره نواب اربعه حضرت مهدی علیه السلام (برگ ۹۳) / درباره فقه عامه (برگ
 ۹۳) / تعلیقاتی بر روش میرداماد (برگ ۹۴) / درباره شمار زیادی از عالمان شیعه و
 سنی (برگ ۹۷) / معرفی برخی از عالمان قاین و بیرجند (برگ ۱۱۲) / محمد بن
 اسماعیل بن بزیع (برگ ۱۳۸) / مواردی از اختلافات صحابه با هم (برگ ۱۴۴) /
 ضرورت رجوع به کتب عهدین و صحاح سته برای ابطال اهل کتاب و اهل تسنن
 (برگ ۱۵۰) / مطاعن ائمه اربعه تسنن از زبان دانشمندان آنان (برگ ۱۵۰) / درباره
 فقهای اهل تسنن (برگ ۱۵۹) / آثار قلت رجوع به اخبار و اسانید (برگ ۱۶۰) /
 درباره رساله فقه الرضا (برگ ۱۶۵) / تمییز بعضی از مشترکات (برگ ۱۷۱) / طریق
 وسط میان اخباری‌ها و اصولی‌ها (ص ۱۹۳) / درباره صحیفه سجادیه (برگ ۱۸۲).
 پیوست این مجموعه متن اجازات محدث نوری و علامه سیدحسن صدر کاظمی به
 مؤلف است (برگ ۱۸۷ به بعد).^۱

نگارنده این سطور پیش‌تر دو رساله از آیت‌الله بیرجندی را تحقیق و منتشر کرده است:
 یکی، رساله رجبیه، همراه با تعلیقات آیت‌الله شیخ علی نمازی شاهرودی و مقدمه التحقيق
 مبسوط درباره شرح حال و آثار محقق بیرجندی (تهران: انتشارات ابرون).

۱. این فهرست در زمانی بسیار کوتاه تنظیم شده و نیاز به دقت بیشتر دارد.

دوم، الدرّة الوجیزة که متن اجازه مبسوط و مفصل و پرنکته محقق بیرجندی به مرحوم آیت الله مرعشی نجفی است (ضمن کتاب عطارد دانش، جشن نامه نکوداشت علامه محقق عزیزالله عطاردی، تهران: کتابخانه مجلس، ۱۳۹۰ش، چاپ شده است). اینک با همراهی صدیق مخلص و دانشور جناب ابوالفضل حافظیان - که نسخه عکسی الفوائد الکاظمیه را سخاوتمندانه و بزرگ منشانه در اختیار نگارنده قرار داد- توفیق انتشار پاره‌ای از فوائد این کتاب گرامی که ارتباط بیشتری با کتابشناسی و متعلقات آن دارد، نصیب می‌شود.

بدان امید که مجموعه کامل آثار این بزرگ مرد میدان پژوهش و ایمان و عمل منتشر شود.

بر ناظران پژوهشگر به خوبی پیداست که این فوائد، در ردیف کتاب تفصیلی مستقل و نسخه نهائی جای ندارد، بلکه بیشتر می‌توان آن را نوعی یادداشت اولیه دانست که البته حاوی نکات فراوان است. لذا نایکدستی در اجمال و تفصیل توضیحات را نباید اشکالی در آن دانست.

همچنین گریزهای مختلف به نکات پراکنده در حین مباحث دیگر، یکی از ویژگی‌های نگارشی مؤلف بزرگوار در تمام آثار اوست که برای رعایت امانت به همان صورت نقل شده و خوانندگان گرامی به آن متوجه خواهند شد.

کتاب الفوائد کاظمیہ من البغاث الاخریہ
محمد باقر بن المولیٰ محمد حسن القاسمی علیہ السلام

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي رفع درجات العلماء وجعل لهم على احكام مناء
فهم ورتبه الانبياء ومدادهم افضل من دماء الشهداء بل ورد في
حقهم ان اجر مستنبط العلم ومدون في الكتب كاجر ادم صفي و
الطراى وجه العالم يعادل ثواب ستين سنة بل الطراى ايا به عباد

الطراى وجه العالم يعادل ثواب ستين سنة بل الطراى ايا به عباد
والتصوف والسلوة والسلام على اكرم انجيليه نبي الرحمة وسيفع الاية و

على الله الطيبين الذين يجب علينا لهم الاطاعة والعتقاد لله على معاد
ومخالفهم في الطريقة من الان لان ظهرت الحقيقة وبعد

فهداه الفوائد الكاظمية كتبها الاداء النصح وارجو بها في
الاجرة ولا تكتب بخط غير شئى يترك في القيمة لوزاره

فائدة علم الرجال علم يبحث فيه عن الرواية الحديث صحيح او
سفيها وما يحكمها موضوعه الراوى كنية كاللغة يبحث عن خبر ثباته

فلا يلزم ان لا يكون علما و علم الدرر ايتما يبحث فيه عن احوال السند
الحاكم للغير ومنه قبول او رد وتجليه كذلك وبعبارة اخرى يبحث

في بيان الرواية متنا وسندا لا الراوى فظهر الفرق بين العلمين
وان المذكيور احوال الخبر ثبات من الموضوع الكلي ويدخل فيه
في الرجال م

آغاز الفوائد الكاظميه بيرجندی

نسخه شماره ۳۴۱۵ کتابخانه آیت الله مرعشی

بعضی از مؤلفان در علم رجال و درایه
(فائده ۱۸، برگ ۳۰-۴۱)

فائدة

مَنْ صَنَّفَ فِي الرِّجَالِ وَالدِّرَايَةِ فِي هَذِهِ الْأَعْصَارِ:

۱. السيد محمدباقر بن محمدتقی - بالنون - الرشتی الاصفهانی قَالَ تَبَرَّأْتُ. له رسالات يبلغ خمسين رسالة.
۲. والآقا محمد مهدی ابن الحاج محمد ابراهيم الكرباسی صاحب البشارات في الأصول، على سبک اشارات والده و ابسط منه، و المعراج شرح منهاج والده في الفقه، و له رسالة مبسوطه في لفظ ثقة، كثير الفوائد.
۳. و المولى محمدتقی الهروی النجفی. له في الرجال و الدراية نهاية الآمال، مدح فيه السيد كاظم الرشتی و صار سبب وهنه. و الفوائد الغروية، ينقل عنها السيد حسن الصدر الكاظمی في كتبه الرجالية.
۴. و المولى المقدس الكامل الحاج ملا على الكنى. له توضيح المقال في الدراية و الرجال. و صَنَّفَ فِي الْقَضَاءِ وَ الْمَاعَمَلَاتِ وَ كَثِيرٌ مِنْ ابْوَابِ الْفَقْهِ.
۵. و ابو على الحائرى من تلاميذ صاحب الرياض و خاله الآقا، له منتهى المقال.
۶. و السيد محمد ابن السيد هاشم الهندى النجفى، المتوفى ۲۹ شعبان سنة ۱۳۲۳ له كرامات و كُتِبَ نَصَلِيٌّ مَعَهُ الْجَمَاعَةُ بِنَجَفٍ. له نظم الآلى في الرجال. و صَنَّفَ شَوَارِعَ الْأَعْلَامِ فِي شَرْحِ شَرَايِعِ الْإِسْلَامِ وَ الصَّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ عَلَى النَّافِعِ وَ كَتَبَا جَمًّا. وَ هُوَ مِنْ تَلَامِيذِ الْآقَا سَيِّدِ حَسَنِ التُّرْكِ.
۷. و السيد محمد الرضوى القصير المشهدى. له رَضَايَا مصنفاً منها كتاب الرجال، و المصاييح في تمام ابواب الفقه، و اعلام الورى خرج منه كتاب الطهارة إلى التميم، و شرح مبسوط على اللمعة. توفى سنة ألف و مائتين و خمس و خمسين (۱۲۵۵) ببلدة قم و حمل إلى مشهد الرضا عَلَيْهِ السَّلَامُ و دفن بين المسجدين مما يلي رأس الإمام عَلَيْهِ السَّلَامُ.
۸. و الميرزا محمدجواد آقا التبريزى. له ترتيب خلاصة العلامة و حمل القسمين قسماً واحداً مع العلامة. فرغ منه يوم الاثنين تاسع عشر المحرم من سنة اثنتى عشرة بعد الثلاث مائة و الألف.

و ما أجاد في إسقاط عذر العلامة في تصنيفه بأثمه لما كان معرفة الرجال شرط الاجتهاد و الاستنباط صنف فيهم.

٩. و الفاضل القندهارى المشهدى المولى عبدالله ابن المولى نجم الدين، له تذكرة العلماء في الرجال. و صنف كتباً حسنة، منها: الفوائد البهية في شرح عقائد البهائية، و كشف الغطاء في مسألة البداء، و رسالة الهداية في تفسير آية الولاية، و كتاب حلّ العقال في خلق الأعمال، و مصارع الملحددين في ردّ الصوفية و المتفلسفين، و دلالة السالكين في قواعد العارفين، و ترجمة تفسير الإمام العسكري عليه السلام، و رسالة البرهان في قطع شبه الشيطان، و كتاب المقالات، و تحرير الأصول، و حواشى شرح الطوالع، و كتاب الكشكول الموسوم بـخوان الأخوان.

حرص المسلمين من العامة و الخاصة بعد التأليف بينهم على ان اخرجوا الانكليسية عن بلادهم. ففعلوا و اخرجوا عساكرهم و كانوا اربعين فوجاً. فلما وقع الصلح بين امرائهم و الانكليس، شرط عليهم الانكليس خروج المولى المرقوم من افغانستان. فخرج إلى مشهد الرضا عليه السلام و اشتغل بالترويج و الوعظ في شهر رمضان بمسجد كوهرشاد حتى قضى نحبه رحمة الله عليه و على جميع علمائنا خصوصاً.

و له ابن يقرء المراثى لقب باحتشام الواعظين صالح متقى. سلمه الله تعالى.

١٠. و الشيخ الاعظم الانصارى كما تقدم.

١١. و العالم الفاضل الآميرزا ابراهيم الخوئى ابن الحسين بن على من المعاصرين. له ملخص الرجال. تلمذ على الشيخ الاعظم و قتل نجوى في وقعة هجوم العدو عليهم، فخرج للدفاع و قتل. و له: شرح نهج البلاغة و كتاب اربعين حديثاً مع الشرح جيد و اكثره من كمال الدين.

١٢. و السيّد السند العالم الزاهد الحاج سيّد محمدعلى ابن العلامة الفهامة الحاج آميرزا حسين الشهرستانى الكربلائى من المعاصرين له شرح الوجيزة البهائية مختصر و له رسالات أخر.

١٣. و منهم السيّد العالم السيّد محمدعلى الشاه عبدالعظيمى له منتخب الرجال صغير كان مجازاً من الحاج آميرزا حسين الطهرانى دفن بجانب العلامة الحلى عليه السلام بجناح ايوان المطلّى بالتّجف و هو اخو زوجة الشيخ باقر القمى السالك الزاهد.

١٤. و منهم السيّد العلامة ابو محمد حسن بن السيّد العلامة السيّد هادي الكاظمي لقب بالصدر لأن صدر الدين العاملى الاصفهاني المجيز للشيخ المرتضى و المعلق على رجال ابي علي عمّ والده و هم من احفاد بنات الشهيد الثاني و هذا السيّد العلامة ابو محمد حسن ابن السيّد الهادي الموسوي الكاظمي سلّمه الله تعالى له تبحر عظيم في علوم كثيرة و على الخصوص في رجال العامّة و الخاصّة و فنّ الدراية و هو من شركائنا في مجلس درس المرحوم الآميرزا محمد حسن الشيرازي الذي انحصر رياسة الامامية في عصره رحمته الله عليه.

له كتب كثيرة في الرجال منها *تكملة أمل الآمل* في ثلاث مجلّدات و منها كتاب *طبقات الرواة* ذكرني في المجلّد الثالث منه بوصف بليغ حسن و كتب لي اجازة مبسّطة صرّح فيه ببلوغى درجة عالية من الاجتهاد و اجاز فيه السيّد العالم الكامل المتبحر صدر الدين ابن سيدنا و مروّجنا و مجيزنا في الاجتهاد السيّد اسمعيل ابن السيّد صدر الدين العاملى المتقدم رحمته الله و الشيخ محمد باقر بن محمد تقى بن محمد باقر الاصفهاني.

و منها *بغية الوعاة* في طبقات مشايخ الاجازات و فيه اجازة للسيّد العالم المرتضى الهندي الجهانپوري الذي كتب بالتماسه شيخنا الحاج ميرزا حسين التوري كتاب *اللؤلؤ والمرجان*. و منها *مختلف الرجال*، مقدّمة مبسّطة نافعة في قواعد الدراية.

و منها كتاب *الدرر الموسوية* في شرح العقائد الجعفرية و هي مقدّمة كشف الغطاء. و منها *سبيل الصالحين في السلوك و طريق العبودية*.

و منها *احياء النفوس بآداب ابن طاووس* جمع فيه بيانات السيّد جمال الدين و مواعظه و نصايحه في جميع كتبه. و منها شرح *نجاة العباد* مبسوط خرج منه إلى آداب التخلي في مجلّد ضخم سمّاه *سبيل الرشاد*.

و منها *توضيح مدارك السداد* خرج تمام الطهارة و الصلوة في اربع مجلّدات. و منها كتاب *المسائل التفسيرية*. و منها *رسالة الغالية لأهل الانظار العالوية* في حرّمته حلق اللحية. و منها *رسالة الدر النظيم في مسألة التتميم* يعنى تتميم الكر بالماء التّجس.

و منها رسالة *إباحة الصلوة في المشكوك* التي عنونها سيدنا الاستاد المتقدّم و رجّح الجواز. و منها رسالة *إبانتة الصدور* في حال موقوفة ابن اذنيه المأثور في ارث ذات الولد من الرّباع اثبت فيها كونها رواية صحيحة عن الصادق عليه السلام و قد سبقناه نحن اليه و لله الحمد.

و منها رسالة صحيح الخبر في الجمع بين الصلوتين في المحضر اخرج فيها ما في الصحاح الست من النصوص النبوية و ذكر اسامى من وافق الامامية من علماء العامة. و منها رسالة تبيين الرشاد في لبس السواد على الأئمة الأجداد عليهم السلام وله رسالات كثيرة في مسائل عديدة.

و منها كتاب مجالس المؤمنين في وفيات المعصومين من النبي صلى الله عليه وآله إلى العسكري و فضائلهم و اولادهم. و منها كتاب الرجعة. و منها كتاب النصوص المأثورة على الحجة عليه السلام من طرق العامة.

و منها كتاب القريب من التقريب. اخرج فيه جميع من نص ابن حجر على تشييعه. و منها كتاب عيون الرجال في من نصوا على ثقته و عدالته و ثبت ذلك بمزكّيين عدلين في كل طبقة.

و منها نكت الرجال. جمع فيه ما كتبه عمّ ابيه السيّد صدر الدين على هامش رجال ابى على الحائرى. و هى نكات و دقائق جليله تكشف عن تبحره.

و منها كتاب تأسيس الشيعة الكرام لسائر فنون الاسلام. رتبّه على ترتيب تدوين العلوم الاسلامية. و جعل لكل علم صحائف ثلاث: الصحيفة الأولى في من أسّسه، الصحيفة الثانية في اول من صنّف فيه، الصحيفة الثالثة في ائمة ذلك الفن.

و منها كتاب اقرارات الخليفة الثانى بنصّ النبي صلى الله عليه وآله على إمامة أمير المؤمنين. و فيه فوائد أخر. و منها اللوامع الحسينية في اصول الفقه. و منها حدائق الوصول إلى علم الأصول. و منها اللباب في شرح رسالة الاستصحاب و تعارض الاستصحابين. و منها رسالة مبسوطة في التعادل و التراجيح.

و منها نزهة أهل الحرمين في عمارة حرم أمير المؤمنين و حرم أبى عبدالله الحسين عليه السلام. ذكر فيه اول من عمّرهما و كم مرة جدّد تعميرهما و اول من سكن الحائر و فوائد جمّة. و منها خلاصة النحو في علم النحو. و منها كتاب طعن علماء الجمهور بعضهم على بعض.

الى غير ذلك مما يبلغ نيف و مائة. و ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء. اجازنى بجميع ذلك و بجميع كتب الاصحاب في كل فنّ لفظا و كتبا بخطه الشريف أدام الله تأييده.

١٥. و منهم السيّد الأجلّ صاحب الكرامات السيّد مهدي الحلاوي.
١٦. و منهم الميرزا محمد الاخباري المعارض للشيخ الاكبر الشيخ جعفر.
١٧. و منهم ابو علي الحائري. كتب كتابه منتهى المقال بأمر السيّد المحقق السيّد محسن الاعرج الكاظمي جمع فيه فوائد استادييه الآقا باقر و بحر العلوم و المشتركات و اصول الرجال و غير ذلك.
- و لكّنه غلط في مواضع كثيرة منه كما وجدنا و علّقنا عليه و نبّه عليها صدر الدين المتقدم في تعاليق الكتاب و صاحب مختلف الرجال و قد عرّفته فيه.
- و سمعت الشيخ الاستاد صاحب مستدرک الوسائل مكرّرا يقول:
- اوصى السيّد محمداقرا الرشتي الرجالي حجة الاسلام ولده السيّد اسدالله بأن لا يكون ذلك الكتاب في خزانة كتبه. و الانصاف خلافه. و اىّ كتاب يخلو عن ذلك غير ذلك الكتاب الذي لا ريب فيه؟
- فانظر إلى رجال ابن داوود، الذي يقول والد البهائي في رأيته أن اعتماده عليه و إلى خلاصة العلامة و ما يوجد فيهما بالوجدان و شهادة مهرة الفنّ. حتى الجامع الكافي ترى فيه مثلا رواية ان يزيد (لع) راح إلى المدينة بعد وقعة الطف و وقع عنه بنفسه اباحة المدينة و قتل اهلها، مع أن المقطوع من التواريخ و غيرها خلافه.
١٨. و منهم العالم المتبحرّ الآميرزا محمداقرا الاصفهاني صاحب روضات الجنات في احوال الاعيان و السادات، جيّد كبير كثير النفع، فيه فوائد متفرقة الا أن شيخنا النوري مع اخذه منه في خاتمة مستدرک الوسائل كان يخطيه في مواضع كثيرة منه. و لا يضرّ بتوقير الكتاب و مصنّفه. كفى بالمرء نبلا ان تعدّ معائبه.
١٩. و من المعاصرين: منهم العالم الكامل المتقى الحاج شيخ عباس القمي ادام الله تسديده جمع في العلماء و ذكر اسم الجاني الحقيير فيهم كالسيّد الصدرى المتقدم في المجلد الثالث من تكملة المتقدم اليها الاشارة. و ذكرنى في من صنّف في الدراية و الرجال بأحسن ما يقال. فان المؤمن يحسن الظنّ باخيه. اللهم لا تؤاخذنى بما تعلم منى.

٢٠. و منهم الشيخ محمد ابن صاحب المعالم كأبيه و جدّه و ابنه الشيخ على. وصفه الآقا باقر البهبهاني بأته لم يكن مثله احد في الاطلاع على احوال الرجال. و هو الذى عبّر عنه في منتهى المقال برمز "م د" و غفل عن ذكره في اول كتابه كما في رجال المولى الكنى.
٢١. و منهم الشيخ عبد اللطيف العاملى تلميذ البهائي و المجاز عنه. له كتاب في الرجال.
٢٢. و منهم الشيخ اسماعيل ابن محمد حسين المازندراني المعروف بخواجوي المعاصر للآقا هادي ابن محمد صالح المازندراني. له الفوائد الشريفة في الرجال.
٢٣. و منهم المولى نورالدين بن على حيدر العاملى. له نهاية الآمال في ترتيب خلاصة الأقوال للعلامة.
٢٤. و منهم السيّد حسين بن الامير ابراهيم القزويني المعاصر للتعلى المجلسى. له كتاب طريف في الرجال و شرح على الشرايع بسيط. و لوالده المذكور تميم أمل الآمل و شرح زيارة العاشورا.
٢٥. و منهم الشيخ الكبير محمد حسن بن صفر على المازندراني. له نتيجة المقال في الرجال.
٢٦. و منهم السيّد الجليل بهاء الدين عبد الحميد النبلى (و النيل كانت قرية على الفرات). له كتاب الرجال. و هو من تلاميذ ابن فهد الحلبي و مجاز منه. و رثاه الشيخ على بن محمد بن طيّ صاحب المسائل المعروفة بمسائل ابن طيّ.
٢٧. و منهم الحاج محمد بن على الاردبيلي من تلاميذ المجلسى. لما عزم على تدوين كتابه جامع الرواة كتب البسملة و الخطبة كل كلمة واحد من علماء العصر تيّما، فكتب المحقق الخوانسارى كلمة و المحقق الشيروانى كلمة و هكذا.
- و كتب المجلسى رحمته الله في اجازته له أنه قرأ عليه كتب الاخبار. فياليت بقى الامر على حاله و لم يصّر إلى شرّ الامور مستحدثاتها. و هل ينفع ليت؟
٢٨. و منهم الفاضل الكامل خدای آوردی ابن القاسم من اجلاء تلامذة المولى عبد الله التستري.
٢٩. و منهم الآميرزا ابوالمعالي ابن الحاج محمد ابراهيم الكرباسى. له كتب كثيرة في الرجال. منها رسالة في لفظ ثقة مضافا إلى سائر كتبه، و البشارات في اصول الفقه كبير، و رسالة في الشك في التكليف و اقسامه و شرح زيارة العاشورا.

منها رسالة في محمد بن الحسن المبدؤ به في السند، ورسالة في مراسيل ابن ابي عمير، ورسالة في محمد بن سنان، ورسالة في اصحاب الاجماع، ورسالة في تصحيح الغير، إلى نيف وعشرين رسالة في الرجال.

و اضرب به الفكر في آخر عمره لما كان دائم الفكر في المباحث التي يدرس او يكتب، حتى أنه كان يكتب في الحمام. توفي صبح الاربعاء السابع والعشرين من شهر صفر سنة خمس عشرة و ثلاثمائة بعد الألف.

و لم يرض بطبع كتبه كالسيد محمد الشهشهاني الاصفهاني. وهو مثله في الاهتمام بالدرس و التصنيف، حتى أنه ما حضر تعزية اخيه للاشتغال بالعلم.

٣٠. و للاول (أى: الكرباسى) ابن فاضل صالح يكنى بابى الهدى. له أيضا كتابان في الرجال. اجازه السيد حسن الصدر الكاظمى.

٣١. و ممن كتب في الدراية و الرجال شريكه في الدروس السيد السند العالم الكامل ابوطالب ابن ابي تراب القاينى. له الفوائد الغروية جزءان، احدهما في الرجال و الآخر في الدراية. و كتبنا شرح الجزئين سابقا و سميناه بالفوائد القروية في شرح الفوائد الغروية. و له رضى غيرها: الكواكب السبعة السيارة في سبع مسائل من عيون الأصول، جيد. و اللؤلؤة الغالية في اسرار الشهادة. و الدرّة في التوحيد. و مناسك الحج. و رسالة صلوة المسافر. و اجوبة المسائل و غير ذلك.

انتهت اليه امر السياسة الشرعية و القضاء و اجراء الحدود حتى القتل. و كان حاكم القهستان و السيستان المرحوم مير علم خان طاب ثراه مطيعا له. توفي السيد رضى في سفر الحج و دفن بالكراچى سنة ١٢٩٣ق.

٣٢. و منهم الشيخ عبدالحسين الطهرانى المعروف بشيخ العراقين. كان يدرس في الفقه و الرجال و يحضر مجلسه جمع كثير و يعتقدون فيه أنه افقه عصره مع كون كثيرين من اعظم الفقهاء في عصره من امثال الشيخ الاعظم الانصارى و صاحب الجواهر و ابناء الشيخ جعفر و الشيخ راضى و الشيخ محسن خنفر و غيرهم. و خرج عليه في فنّ الرجال و الدراية شيخنا العلامة النورى رضى.

٣٣. و منهم السيّد احمد العطار البغدادي ابن السيّد علي. له منظومة في الرجال. و كان مجتهدا صرفا. له في الفقه كتاب سَمَّاهُ تحقيق الحق، مبسوط، اربع مجلّدات منه في الطهارة. توفي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ في ثلاث عشرة و مأتين بعد الألف.

و كان المجتهدون الفقهاء الحائزون له بشرائطه و مقدماته كثيرين في هذا العصر خصوصا بالنجف الاشرف و الحائر المشرف. و السبب فيه انهم كانوا اهل قناعة و زهد، مأكولهم خبز الشعير و لحم البعير و الجاموس. و شربهم ماء البئر.

و كان وقف أحد الممولين ثيابا لعرس أهل النجف. ثمّ يخلعه و حدث الشيخ محمد حسن الكاظمي من آل ياسين - و كان شيخا كبيرا فقيها عظيما من تلاميذ كاشف الغطاء و شيخ الجواهر، كُتِبَ نَصَلِيَّيْ معهُ في الصحن المقدّس في اقامتنا ببلدة الكاظمين رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا - أنّ الشيخ محمدحسن البصري حضر يوما درس كاشف الغطاء و عليه عبا و قبا من غير الصوف. فما اعتنى به كاشف الغطاء و ما اجاب سؤاله. فلما راجعه بعد ذلك، قال له: فعلت امرا حراما و صرت سبب تخريب الدين بهذا اللباس، لأنّ الطلاب إذا رأوا ذلك مالوا إلى امثال ذلك و يسعون له، فيبطل الفقه و يذهب بذهاب طلبته. فأظهر البصري كتابا من والديه بأنهما ارسلوا هذا اللباس و كتبوا أنّه عاق ان لم يلبسه. فقال الشيخ: يجب عليك خلافهما في ذلك لأنّ حفظ الدين مقدم على رضاها.

٣٤. و منهم السيّد الفاضل الزاهد السيّد محمدعلي الشاه عبدالعظيمي، المجاور بالغري من تلاميذ الشيخ محمد حسين الفقيه الكاظمي الغروي شارح الشرايع و المجاز منه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. له منتخب الرجال و عرقة الفضائل. دفن رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بجانب العلامة الحلّي في جناح ايوان النجف المطلّي. و كان لي صديقا.

٣٥. و منهم المولى محمدعلي بن محمدرضا الساروي المازندراني. له توضيح الاشتباه في الرجال.

و غير من ذكرناهم في هذا المختصر كثيرين. و انما ذكرنا هذه الجملة تشويقا للطلاب و للحديث "من ورّخ مومنا فكأثما أحياء". رواه عن النبي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ في كشف الظنون و هو للحاج ملا كاتب الجلي من المتأخرين. و حاله و فوته مذکور في تاريخ هندوستان.

٣٦. و اما العلامة الحلّي بحر العلوم فهو اكثرهم اهتماما بهذا الفن الشريف. فكتب كتابه الكبير في الرجال، و اسمه كشف المقال في معرفة الرجال على ما ذكره في ترجمة

محمد بن الحسن بن الوليد من /يضاح/ الاشتباه. و لكثته تلف فيما تلف من كتبه و اسبابه و لم يره احد على ما ذكره القاضى فى مجالس المؤمنين. ثم كتب الخلاصة و صرح فى اولها بان داعيه على تصنيفه الاحتياج فى الاجتهاد الى معرفة حال الرواة. و كتب /يضاح/ الاشتباه فى ضبط الاسامى. فلا تقصر ان كنت من اهل الاستنباط و الاجتهاد، و الا فلا تتعرض للكذب الضار بالدين و الازراء بالعلماء الراشدين رحمة الله عليهم اجمعين، و اجتنب سخط مالك يوم الدين و دع هذا الامر الخطير الى أهله. وفقنا الله لمرضاته فى العلم و العمل و جنبنا عن الغرور و الخطل.

و ذكر الشهيد الثانى فى رسالة اهداء النصيحة أن الاجتهاد من المطالب الدقيقة التى لا يناها الا... ذو حظ عظيم. و لا يصل اليه الا كل ذكى فهم. نعم. ليس كما توهمه كثير من ان كل مجتهد لابد ان يكون كالعلامة الحلى و الشهيد و الشيخ على الكركسى. بل... للاجتهاد مراتب لا يتناهى. و من ذلك تقاعدوا عن تحصيل الحق حتى آل الامر الى اندراس معالم هذا الشأن و قلت او عدت كتب الرجال و الحديث التى هى اصول الشريعة الغراء و شرط التوصل الى تلك المرتبة الزهراء مع الاجماع على وجوب كتابتها و تصحيحها فان فى الاخبار صحيحا و سقيما و مضطربا الى غير ذلك.

فصار هذا سبب خروجهم عن العدالة و عدم جواز الترافع اليهم و الاقتداء بهم و تقليدهم. و ما كان هذا دأب السابقين فقد جمع على بن عبدالله بن الحسين بن بابويه كتابا فى اسماء العلماء الذين تأخروا عن الشيخ الطوسى الى زمانه و جمع فيه ما يزيد على خمس مائة فقيه فى أقل من عشرين و اكثرهم اصحاب مصنفات عظام علماء اجلاء اعلام و بعضهم يصرف وقته فى تحصيل دين ارسطو بالاشتغال بالمنطق و الفلسفة و يهمل دين النبى و تحصيل العلم الواجب الذى لم يقم بكفاية المحتاجين اليه فى كل صقع آحاد... بذلك و شتت على اهل زمانه كثيرا انتهى من مجموع كلامه عليه السلام ملخصا و رأيت... فى رسالة أجوبة المسائل فى جواب من سأله عن الاقتداء ببعض ائمة الجماعة فى زمانه عليه السلام باصفهان.

درباره رساله ابن عودی و نکات دیگر
(فائده ٢٠/١، برگ ٤٣ به بعد)

فائدة

من علمائنا الرجاليين محمد بن علي بن الحسن العودي الجزيني تلميذ الشهيد الثاني، تشرّف بخدمته في عاشر ربيع الأول من خمس و ثلاثين و تسعمائة إلى يوم انفصاله عنه بالسفر إلى خراسان في عاشر ذي القعدة سنة اثنين و ستين و تسعمائة. و كتب رسالة جيّدة في أحوال استاده الشهيد، ذكر أكثرها سبط الشهيد في الدرّ المنشور. و ادرج جميع ما فيه السيّد حسن الصدر في مختلف الرجال، و ذكر فيه في باب المناجات أنّه رأى استاده و أصحابه الذين أخذوا منه في الجنّة، و أنّه يعنى نفسه دعى إلى الحساب و أمر به إلى النار. فلمّا مرّ على النبيّ و الأئمّة عليهم السلام، أمر النبيّ صلّى الله عليه و آله إلى الجنّة و أنّ النبيّ نشر صحيفة حسناته و إذا في الصفحة الثانية من الورقة الأولى سطر واحد مكتوب فيه بخطّ واضح: "الإيمان و حبّ أهل البيت"، و الباقي بياض. و طلب صحيفة السيئات و هى مملوءة من السيئات، فوضعها تحت ركبتيه. ثمّ قال: اذهبوا به إلى الجنّة. فقالت الملائكة: يا رسول الله قد رأيت صحيفته. فنشرهما النبيّ صلّى الله عليه. فاذا صحيفة الحسنات مملوءة من الحسنات و صحيفة السيئات خالية الأ قليلا. فقال صلّى الله عليه: خذ ذات اليمين يطلع لك باب من نور مفتوح لك، و هنا نهر الكوثر اغسل فيه حتى يذهب منك قيحك و دمايلك. ففعل كذلك و رأى الشهيد و أصحابه في الجنّة في أنهار و بساتين و معهم محمد الحرّ.

و ذكر من مصنّفات استاده الشهيد حاشية على قواعد العلامة، حقّق فيها المهمّ من المباحث، و مشى فيها مشى الحاشية المشهورة النجارية للمولى السعيد الشيخ الشهيد. و غالب المباحث فيها بينه و بينه. برز منها جلد لطيف إلى كتاب التجارة. اقول: و منه يظهر أنّ النجارية المطبوعة على هامش قواعد الشهيد الاوّل. و كانت نسخة مستقلة موجودة ببلدة الكاظمين عليهم السلام عند بعض أهل العلم. و نجار ككتاب و غراب، اصل كل شىء و ما ينحط من الخشب عند نجره. و نجر هذا الكتاب فلان كثير في آخر الكتب و المناسبة ظاهرة.

و ذكر لأستاده الشهيد رحمته الله كتباً كثيرة فيها من غير المشاهير في الكتب الرجالية. و زاد عليها في مختلف الرجال كثيراً و قال أنها بخطه رحمته الله عندي، و ذكر ان له ستين تصنيفاً. و هو سلمه الله تعالى خبير نقاد ثقة من احفاد الشهيد، يتصل إلى نور الدين اخى صاحب المدارك و شرح النافع من طرف الأب و إلى الشيخ على الشهيدى من طرف الام. و حكى عن الشيخ على أنه ذكر في ترجمة جدّه الشيخ حسن أنه مما تواتر عنه -يعنى الشهيد- إنه إذا كان غمص القلم في الدواة يكتب عشرين سطراً او ثلاثين، بل قبل اربعين سطراً. و هذا من جملة التأييدات الالهية. و لذا جعل ابن العودى في كتابه شطراً في كتاباته و محاسن الكرامات له فيها. و قال الشيخ على أنه رأى بخطه الشريف ما يزيد على مائة كتاب.

قال: و ما كان بخطه في ما تلف و احترق لا يعلم مقداره و الذى احترق بظلم أهل البغى من كتبه مقدار ألف كتاب. و بقى منها في الجبل و دمشق و غيرها ما يقرب من ألف كتاب و أكثرها أيضاً اخذه الناس او تلف من النقل و الوضع تحت الأرض. و بقى نحو مائة كتاب وصل بعد فحص تام.

اقول: لم يشتهر ابن العودى بين العلماء لما قيل إنه كان جسوراً على المحقق الكركى، كما ان الحال كذلك في الشيخ ابراهيم القطيفى مع الكركى و الشيخ على الشهيدى بالنسبة إلى المحقق السيزوارى، والله اعلم بحقيقة الحال. و لا شك ان الصادر منهم لمصلحة دينية. و هم (ره) معذورون عندالله سبحانه إن شاء الله.

و منهم الشيخ الفاضل الصفى الحسن بن العباس البلاغى النجفى من تلاميذ المحقق الشيروانى. له تنقيح المقال فى توضيح الرجال. و قال فيه فى حق استاده المرقوم افضل المتأخرين و اكمل المتبحرين، بل آيت الله فى العالمين قدوة المحققين و سلطان الحكماء و المتكلمين إلى قوله: فلعمري أنه وحيد عصره و فريد دهره، هيهات أن ياتى الزمان بمثله / ان الزمان بمثله ليخيل.

و منهم المرحوم الحاج ملا محمدباقر التستري المدفون بمكة زمان مجاورته رأيتته بنجف و كان حريصاً على جمع الكتب باى قيمة كان. و لذا اشتملت خزانه كتبه على كتب كثيرة جيدة قلماً يوجد مثلها. فيها ما تشتهى الأنفس و تلذ الأعين.

و مثله السيّد الأوحى فريد عصره في الزهد، السيّد محمد من تلاميذ السيّد اسدالله ابن الحاج السيّد محمدباقر الرشتي الاصفهاني، كان قد يأخذ منه الأستاذ النوري قدس سره بعض كتب لم يكن عنده بالعاريه. فبيعت كتب الأوّل بتمامها، و كان فيها تنبيه الاريب بخطّ و قرطاس جيّد، اشتراه السيّد حسن الصدر بقيمة غالية. و اما انتخاب الجيّد من تنبيهات السيّد هاشم البحريني فهو للشيخ حسن الدمستاني.

و منهم السيّد هاشم البحريني الكتكاني التوبلي. له كتاب رجال من رجع إلى الحق و استبصر.

و منهم السيّد المحقق المدقق المتبحر في علوم جمّة، السيّد علي خان شارح الصحيفة. له سلافة العصر في أعيان العصر من الخاصة و العامة، و رسالة ذكر فيها عن الأمير محمدباقر ابن الداماد أنّه قال كنت في بعض خلواتي و أوردني مكرراً "يا غنيّ يا مغنيّ" فرأيت خلعي عن جسمي و لوازم عالم الغرور و شاهدت نفسي في عالم رأيت جميع المكوّنات من المؤمن و الكافر و كل نوع منهم متذكرا بذكر "يا غنيّ يا مغنيّ". ثمّ رأيت نفسي في هذا العالم عالم الغرور و الزور بعد ما كنت في عالم النور.

و هو رحمه الله أيضا من مهرة هذه الصناعة. له فيها مقدمة الروايشح السماوية، و اصلها شرح على الكافي.

و منهم من المعاصرين السيّد هبة الدين محمدعلي ابن الحسين العابد ابن محسن الصوفي، يتصل نسبته إلى الشاه عبدالعظيم المدفون بالريّ و إلى الامامزاده الحسين ذي الدمعة ابن الولي السعيد زيد الشهيد ابن الإمام السجاد ذي الثفّنات سيّد العبّاد علي بن الحسين بن علي بن ابي طالب عليه السلام.

له الهيئة و الاسلام. قال لي بكر بلاء شفاها إنّ كتبه علي اقتضاء العصر للردّ علي من خالفنا، و الا فهو غير معتقد بأكثر ما فيه، و عرض علي عبده شبهات و استحسن جواباتي.

و له رسالة في احوال جدّه ذي الدمعة سمّاها بالشمعة، جيّد نافع. و من دقايقها أنّه رد علي من ذكر وفاته رحمه الله في مائة و اربع و ثلاثين كتاج الدين ابن زهرة في غاية الاختصار، و تابعه شيخنا النوري في النجم الثاقب او في مائة و خمس و ثلاثين كالشيخ ابي النصر البخاري و احمد بن عنبة الداودي في العمدة و مؤلف بجر الأنساب و سراج الدين و شيخنا النوري قدس سره في خاتمة المستدرک.

قال سلّمه الله تعالى:

و الأدلة على فساد تاريخ حدود ١٣٥ كثيرة:
 أحدها: أنّ الشيخ أبى النصر البخارى - المورّخ وفاة ذى الدمعة بجمس و
 ثلاثين او الأربعين بعد المائة - يعترف و ينصّ بما اجمع عليه المورّخون من أنّ
 ذى الدمعة قتل ابوه و هو صغير، فربّاه الإمام الصادق عليه السلام.
 ثم يقول بعد ذلك ناصّاً على ما ذكره آخرون من أنّ ذى الدمعة مات و له
 ستّة و سبعون سنة. و هذا تناقض لا مناص عنه الاّ بتحريف الناسخين كلمة
 الثلاثين فى كتابه عن كلمة الثمانين، لأنّ زيد بن على رضي الله عنه قتل فى حدود المائة
 والعشرين. فإذا كان ذى الدمعة يومئذ صغيراً فى حجر الصادق عليه السلام و قلنا
 بوفاته فى سنة ١٣٥ حدود الأربعين و المائة، لم يصح له من العمر الاّ اقلّ من
 الثلاثين، بخلاف ما لو كان الثلاثين مصحّفاً عن الثمانين، صار عمره موافقاً
 للستّة و السبعين. فتدبر.

الدليل الثانى: أنّ الشيخ البخارى صرّح أنّ الحسين ذا الدمعة اضرّ فى آخر
 عمره، فيشير إلى أنّه كان من المعمرين. سيّما و هو القائل كغيره أنّه اضرّ فى
 آخر عمره فزوج ابنته من المهدي ابن المنصور الدوانيقى. و معلوم أنّ المهدي
 توفى سنة مائة و سبع و ستين عن اثنين و أربعين سنة، لأنّه ولد فى سنة ١٢٧
 مائة و سبع و عشرين. فلو صحّ عن البخارى ان ذا الدمعة توفى سنة ١٣٥
 لزم على الاقلّ أنّه زوج بنته المهدي، و المهدي ابن ثمانى سنين.

اقول: ما يصدر من امثال ذلك للتقية المبتلى به العلويّون. الا ترى إلى ما
 ذكره الجاحظ فى البيان و التبيين أنّه لما بعث عمر بن يوسف يعنى والى
 الكوفة، من قبل هشام (لع) برأس زيد بن على، و كلّف آل أبى طالب ان
 يبرئوا من زيد و يقوم خطبائهم بذلك. فاوّل من قام عبدالله بن الحسن
 فأوجز فى كلام و جلس. ثمّ قام عبدالله بن معاوية بن جعفر فأطنب فى كلام
 و كان شاعراً بيناً و خطيباً لسناً. فانصرف الناس. و قيل لعبدالله بن الحسن فقال:
 لو شئت ان أقول لقلت و لكن لم يكن مقام سرور. فاعجب الناس ذلك منه.

قال هيبة الدين، - وقد سألت أنا عنه سلّمه الله إن لقب جنابك هيبة الدين او هبة الدين؟- فقال إنه هيبة الدين. فقلت: هبة الدين أحسن وأجز. و استحسنة الحاضرون، فرجع سلّمه الله تعالى إليه.

الدليل الثالث: أن ذالدمعة كان من الشيوخ و توفي عن ستّ و سبعين سنة كما صرّح به البخارى نفسه و النسابة الأتريفي و الشريف الديباجي في الفخرى. فلو كانت وفاته في مائة و خمس و ثلاثين، لزم أن يكون حاضرا في حرب أخيه يحيى و يكون شيخا أناف على الستين حينما أخوه يحيى شابا قتل في مائة و خمس و عشرين، و له ثمانية عشر سنة، مع أنه كان أكبر أولاد زيد بن على.

الدليل الرابع: بناء على ما صحّ حتّى عن البخارى من أن ذى الدمعة عمر ستّ و سبعين لو جازت وفاته ١٣٥ كما اشتهر، لزم أن يكون حاضرا في حروب أبيه زيد، بل يلزم أن يكون أكبر ستّا من أبيه بأكثر من ثلاثين سنة، لأنّ أباه قتل في حدود مائة و أحد و عشرين و قد أجمعوا على أنه كان يوم قتل ابن اثنين و أربعين سنة، لأنّه من مواليد سنة ثمانين من الهجرة.

الدليل الخامس: اتفق المورخون حتى الشيخ البخارى أن ذالدمعة حضر حرب محمد و ابراهيم ابني عبدالله المحض و أنه اختفى بعد مقتلهما، و هذا ينافي وفاة ذى الدمعة سنة مائة و خمس و ثلاثين أشدّ التناقض؛ لأنّ محمد بن عبدالله الشهير بالنفس الزكية قتل في رمضان سنة مائة و خمس و أربعين، و قتل بعده أخوه ابراهيم قتيل باخمرا في ذى الحجّة من تلك الحجّة.

الدليل السادس: انّ الحسين ذالدمعة اختفى بعد مقتل محمد و ابراهيم مدّة طويلة في دار الإمام الصادق عليه السلام بالمدينة كما نطقت به الأخبار المتقدمة و أنه توارى بعدهما تواترا مديدا حتى كاتبه أخوه. و هذا يناسب أن يكون وفاته بعد الثمانين لا دون الثلاثين.

الدليل السابع: دلالة بعض الأخبار على أن أحمد المختفى ابن عيسى مؤتمّ الأشبال ابن زيد الشهيد كانت ولادته في حياة الحسين ذى الدمعة سنة مائة و سبع و خمسين كما يظهر من مجموع أخبار عيسى بن زيد المنقولة

في مقاتل الطالبين و في عودة الطالب لما توفي عيسى بن زيد أوصى إلى حاضر بابنيه أحمد و زيد و هما طفلان إلى أن قال: فأمر الهادي الخليفة العباسي باحضارهما، فوضعهما على فخذيه و بكى - الخبر. و تولى الهادي الخلافة سنة ١٤٩.

الدليل الثامن: قد صحّ كما اشتهر أنّ الحسين ذا الدمعة يروى عن الإمام الكاظم موسى بن جعفر عليه السلام. و ولادته عليه السلام نحو مائة و تسع و عشرين. فلو كانت وفاة ذى الدمعة ١٣٥ لزم أن يكون راويا عنه و هو ابن ستّ سنين. الدليل التاسع: سياتي في الجهة السادسة رواية كثيرين من أصحاب الإمامين عليّ الرضا و ابنه محمد الجواد عليهما السلام عن الحسين ذى الدمعة. اولئك الرواة المتأخّرة أعصارهم عن طبقة أهل ١٣٥. كمحمد بن أبي عمير المتوفى سنة ماتين و سبعة عشر و أترابها ممن أدركوا أواخر عصر الإمام الكاظم عليه السلام المتوفى سنة ١٨٣ دون أن يرووا عنه. و هولاء لم يدركوا عصر الإمام الصادق عليه السلام أبدا، مع أنّه عليه السلام توفي سنة ١٤٨. فكيف أدركوا ذا الدمعة لو كانت وفاته ١٣٥؟

الدليل العاشر: لو كانت وفاة ذى الدمعة ١٣٥ - مع أنّهم أجمعوا على أن أباه توفي عنه و هو صغير - لزم أن يكون عمره نحو عشرين سنة فقط. و ينافي ذلك عادة ما ذكروا له من الأزواج و الأولاد و البنات. و سنذكر أنّ المعقّبين و الدارجين من أولاده ذكورا و أنثا يبلغون سبعا و عشرين ولدا. فالصحيح هو ما حقّقه و لله الحمد أنّ وفاته كانت في مائة و خمس و ثمانين من الهجرة. و يتفق على هذا جميع الآثار المنقولة عن ذى الدمعة و تواريخه. قال:

و هذا التصحيف كتصحيف التسعين بالسبعين في مدّة بقاء الزهراء عليها السلام بعد أبيها، و تصحيف الحدة - بالمهملة - بالجدّة - بالمعجمة - في المنسوب إلى ابن ادريس في ميفات البحر، إلى غير ذلك من النظائر.

ثم أيد ذلك بتصريح ابن حجر في التقريب أنّ الحسين ذا الدمعة مات و له ثمانون سنة في حدود التسعين يعني بعد المائة، و قال:

لقب بذى الدمة لكثرة بكائه، فاذا عوتب قال: وهل تركت النار و السهمان لى مضحكا؟ يريد قتل أبيه و أخيه و حرق جثة أبيه بعد أن صلبوه بضع سنين.
و إنما نقلته بطوله لكثرة فوائده:

منها أن يعرف أن لا يجوز للمحدث النطس أن يغفل من التصحيف و التحريف فى الراوى و المروى. قال زين الدين فى /المصحف: و هذا الفن الجليل إنما ينهض باعبائه الحذاق من العلماء و يكون فى الراوى كتصحيف مراجع بالراء و الجيم ابوالعوام بمزاحم بالزاء المعجمة و الحاء، و تصحيف حريز بجرير و يريد بيزيد و نحو ذلك.

و قد صحف العلماء فى كتب الرجال كثيرا من الأسماء، من أراد الوقوف عليها فليطالع /المخلاصة و /إيضاح الإشتباه فى أسماء الرواة و ينظر ما بينهما من الاختلاف. و قد نبه الشيخ تقي الدين ابن داوود على كثير من ذلك و فى المتن كحديث من صام رمضان و أتبعه ستا من شوال، صحفه بعضهم - و هو الصولى على ما نبه عليه فى وصول الأخيار- بالشين المعجمة، فذكر شيئا و رواه كذلك.

و فى وصول الأخيار ذكر من تحريف المتن حديث احتجر فى المسجد، أى اتخذ حجرة من حصير يصلى فيها، فصحه بعضهم فقال: احتجم. ثم ذكر الشهيد رحمته الله و قد يكون بالسمع كما صحف بعضهم عاصم الأحوال بواصل الأحذب.

و قد يكون فى المعنى كما فى رواية نحن قوم لنا شرف نحن من عترة (عززة) صلى علينا رسول الله صلوات الله عليه. يعنى ما قاله أبو موسى محمد بن المثنى العنزى فإنه استخدم و ارم (?). بالمصرح به قبيلة بنى عززة و بالضمير ما روى أنه صلى إلى عززة و هى حربة تنصب بين يديه فتوهم أنه صلى إلى قبيلتهم. ثم ذكر الشهيد رحمته الله أنه... (?).

و مثله باب المتفق و المفرق. قال رحمته الله فهذا باب واسع و نوع جليل كثير النفع فى باب الرواية و يحتاج إلى فضل تكلف. و قال فى النوع المؤلف و المختلف: و معرفته من مهمات هذا الفن حتى أن أشد التصحيف ما يقع فى الأسماء لأنه شىء لا يدخله القياس و لا قبله شىء يدل عليه و لا بعده، بخلاف التصحيف الواقع فى المتن و تميز أن بالطبقة و مع الإشتباه توقف الرواية إذا كانا بالتفاوت فى القبول و الرد.

و منهم الفاضل النحرير المولى محمدجعفر بن محمدطاهر الخراسانى له إكليل الرجال على خلاصة العلامة. و أمّا كتاب الكبير للعلامة فى الرجال، فقال القاضى نورالله فى مجالس المؤمنين أنه أتلّف مع أشياء بعد فوت شاه خدابنده و لم يره أحد. أقول: و اسمه كما ذكر فى /إيضاح الإشتباه: كشف المقال فى أحوال الرجال.

(و منهم) الشيخ جواد ابن الشيخ محمد ابن الشيخ شبيب الجزائرى الاصل، البغدادى المولد، النجفى المنشأ. تلمذ في الأصول و غيره على السيد عبدالكريم الأعرجى الكاظمى و على السيد مهدي النجفى و الشيخ جعفر الشروقى و السيد محمد سعيد. له كتاب اللؤلؤ المنتور و ديوان شعر، و كان شاعرا مجيدا.

و منهم العالم الجليل المجيز للصدوق ابن بابويه و المجاز منه، ابو محمد جعفر بن احمد الرازى المعروف بابن الرزى الايلاقى و نزيل الرى. و قل من تعرض لذكره الشريف له كما عن الكراچكى نحو مأتين و عشرين كتابا.

منها كتاب جامع الأحاديث. و هو سفر جامع لألف حديث مختصر عن النبي ﷺ على ترتيب حروف الهجاء، ذكر السند في أولها ثم ساق الباقي بهذا السند.

و منها المسلسلات. و منها المانعات من دخول الجنة و رسالة الإمام و الماموم الذى يروى عنه زين الدين فى الروض.

و منها كتاب الغايات يذكر فيه من الأخبار ما اشتملت على أفضل التفضيل من نحو أفضل الأعمال كذا و أبغضها إلى الله كذا. (و منها) كتاب العروس فى خصائص الجمعة، يروى عنه العلامة المجلسى ﷺ فى البحار.

(و منها) كتاب المنبى عن زهد النبي ﷺ، يروى عنه ابراهيم بن هاشم و الفقيه الزاهد الشريف الحسن بن حمزة العلوى المرعشى، المتوفى فى ثلاث مائة و ثمانى و خمسين، و المحدث الشريف العلوى قاسم بن على و محمد بن الحسن بن الوليد و الصدوق و صاحب بن عبّاد و الصفوانى راوى الكافى و محمد بن عبدالله الحميرى و سهل بن احمد الديباجى عن محمد بن محمد بن اشعث و كلاهما من رواة الجعفرىات، و الشريف الجليل هارون ابن موسى ابن اسماعيل ابن الإمام جعفر الصادق عليه السلام. كان ﷺ محدثا رجاليا.

و منهم الشيخ المتبحر محمد بن الحسن الحرّ ﷺ. له أمل الآمل و خاتمة الوسائل. توفى قبل تولد صاحب الحدائق بثلاث سنين، فإن وفاته كما فى مستدرک الوسائل و مطلع الشمس تاريخ طوس فى ١١٠٤ق و تولد الشيخ يوسف فى ١١٠٧ق. و لذا ذكر فى اللؤلؤة أنه يروى عنه بتوسط الشيخ الأجل الفقيه محمود بن عبدالسلام.

و منهم الشيخ الأجلّ أبو غالب الزراري رحمته الله له رسالة في حال آل أعين، مذكور كلّها في كشكول الشيخ يوسف البحريني صاحب *المدايق الناضرة في فقه العترة الطاهرة* و *الدرّة النجفية* و *سلاسل الحديد* و *اللؤلؤة في الإجازات*. و فيه كثير من أحوال علمائنا، يروى الشيخ يوسف عن محمود بن عبد السلام عن الشيخ الحرّ. و رأيت إجازة بعض العلماء لشيخ الحرّ له بخطّ المميز على ظهر مجلّد الزكاة من *الوسائل*. و وعد المجلسي رحمته الله في مقدّمة *البحار* أن يذكر الرسالة بكماها في إجازات *البحار*، ثمّ غفل عنه، و هي نافعة كثيرة الفوائد.

بصحة

تصرّف در رجال كشي و مناقب ابن شهر آشوب (فائده ٢٤، برگ ٨٣)

فائدة

دخلت اليد في ما بأيدينا من إختيارات الكشي للشيخ الطوسي رحمته الله و اختصر ثانيا، لأننا نرى ابن شهر آشوب و الميرزا محمد في حاشية *تلخيص الرجال* و غيرهما يروون منه أحاديث و أقوال ليست في ما بأيدينا اليوم. و نبّه على مثل ذلك على بن طاووس في *الطرائف*. و يظهر من رجال ابن داوود أيضا. و هذا كما فعلوا بنسخة مناقب ابن شهر آشوب، فإنّ ما بأيدينا هو منتخب *المناقب* كما عبّر به السيّد هاشم التوبلي في كتبه من *مدينة المعاجز* و غيره. و شهد بعض المتبحّرين بأنّه كبير جدّا وزن كل مجلّد من مجلّداته أرتال كثيرة. و لذا يحكى عنه في أحوال الغيبة و عن الحجّة المنتظر عليه السلام، و هذا إلى آخر أحوال *العسكري عليه السلام*. و مثل ذلك كتب كثيرة كـ *مخلاة الشيخ البهائي* و *كشكوله* و *الفصول المهمة* لعلی بن محمد المالكي و *جامع الأخبار* لمحمد بن محمد *الشعيرى اليمنى* و *مكارم الأخلاق* و *تفسير الحسينى*.

فلا تغفل، و لا تخطأ من يروى عنها شيئا لا تراه فيها. و لعلّه كما نقص عنها زيد فيها، كما ظهر و سيظهر في حال صحيح البخارى. و كلّ ذلك الفساد وقع من اسقاط القراءة و الاكتفاء بالإجازة. و هي أيضا و الحمد لله في عصرنا فرّ من الميدان. والله المستعان على نوائب الزمان.

بصحة

درباره کتاب المجموع الرائق
(فائدة ۲۵، برگ ۸۵)

فائدة

من مجموع الرائق من أزهار الحدائق للسيد العالم الفاضل المحدث الكامل. و هو كما وصفه في رياض العلماء: السيد هبة الله بن أبي محمد الحسن الموسوي. و قال في أمل الآمل: كان عالما صالحا عابدا له كتاب الرائق. انتهى. و صرح باسمه في مواضع وجدته في نسخة قديمة. و ذكر فيه جميع عقائد الصدوق و كتاب جمل العلم و العمل للمرتضى رحمته الله. و هو كتاب نفيس صغير الحجم صنّفه بأمر أستاذه المفيد رحمته الله مشتمل على العقائد و من الطهارة إلى آخر الزكاة و ذكر الحجّ و لم يذكر الخمس و سننقل عنه إن شاء الله تعالى. و هذا الكتاب أي المجموع الرائق صنّفه كما صرح في بعض مواضعه في سنة ثلاث و سبع مائة، فيكون في اواخر عصر العلامة الحلي. و هو مجلّدان كبيران. قال في أوّله بعد الخطبة:

لما نظرت في بعض الكتب المسندة عن الفضلاء المعظمين و السادة النبلاء المتقدمين و القادة العلماء المصنّفين، آثرت أن أجمع من بعض ما صنّفوه و سبقوا إلى جمعه و الفوه و عرفوا صحته و حقّوه و سبروا معانيه و دقّقوه و ترووه بعد ذلك و نقلوه.

ثم أفاد رحمته الله أنه يجمع فيه منافع آيات القرآن و ما ورد عنهم عليهم السلام من الطبّ و إمامتهم و فضائلهم و تواريخهم و آدابهم و قبورهم و عدد أولادهم و دلائلهم و مقتل الحسين عليه السلام و زياراتهم و ذكر الممالك و المسالك و النوائب و الحكايات و ملائح الأشعار و خواصّ الأحجار و ما ينتفع به من الدعوات ليستغنى حامله عن حمل كتب كثيرة. و بناه على اثني عشر بابا فيظهر من كلامه المذكور أنّ الأحاديث المودعة في كتب الأصحاب صحيحة ثابتة عندهم و عنده. و لكنك عرفت مرارا أنّ ذلك لا يغني عنك شيئا، اللهم إلا أن موافقتك لهم بعد اعمال و سعك يزيد اطمینانا، لا أن اجتهادهم رحمهم الله تعالى يكون لك برهانا. و هذا أيضا سمعته من استادنا السيد السند المتقدّم في الفائدة السابقة (يعني الميرزا محمدحسن الشيرازي).

درباره رساله فقه الرضا عليه السلام
(فائده ٣٩، برگ ١٦٥-١٧١)

فائدة

قال السيّد محمد ابوالحسن (ابومحمد الحسن - ظ) بن السيّد هادي الكاظمي أيضا في رسالة وضعها في حال الكتب المختلف فيه المنسوب إلى مولينا الرضا عليه السلام الموسوم بـ *فقه الرضا* - وسمّاها بـ *فصل القضاء* - ما هذا لفظه:

فاعلم أنّه الكتاب المعروف عند المتقدّمين بكتاب *التكليف* لمحمد بن علي الشلمغاني المعروف بابن أبي العزاقر، صنّفه أيام استقامته و كانت الطائفة تعمل به و ترويّه عنه. و تمّن رواه عنه و أخذه منه شيخ القميين علي بن موسى بن بابويه. و جعله الأصل لرسالة *الشرايع* التي كتبها لابنه الصدوق عليه السلام. و الصدوق يرويّه عن أبيه عنه، و الشيخ المفيد يرويّه عن الصدوق عن أبيه، و الشيخ الطوسي يرويّه عن مشايخه الأربع عن الصدوق عن أبيه عنه.

ثم ذكر من شواهد ذلك ما فيه لفظه ما ينقلونه عن كتاب *التكليف* للشلمغاني في باب الشهادة من قبول عدل واحد إذا كان المدعى ثقة. و من الناقلين الشيخ في كتاب *الغيبية* و *الفهرست* و العلامة في *المخلاصة* و ابن إدريس في *السرائر* و الشهيد الثاني و ابن (أبي) جمهور في *الغوالي* مع رواية أخرى عنه يعملون بها لا بهذه. رواهما في *الغوالي* و غيره عن كتاب *التكليف* متّصلا بعين عبارة هذا الكتاب بحيث يجزم و يقطع بأنّهما من هذا الكتاب. و قال سلّمه الله تعالى في موضع من الرسالة:

و أمّا ما حكى الشهيد الثاني عن المفيد من أنّه ليس فيه شيء يخالف سوى هذا الحديث، فأظنّه نقلا بالمعنى. و أصله ما ذكره العلامة في *المخلاصة* من أنّ المفيد يروي الكتاب الآ حديثا واحدا في كتاب *الشهادة* و الآ فكيف يخفى على المفيد عليه السلام اشتغالها على ما لا تقول به الطائفة مثل تحديد الكرّ بالذي ذكره، و جواز الصلوة بجلد الميتة المدبوغ، و التخيير بين مسح الرجل و غسلها، و خروج المعوذتين من القرآن و نحو ذلك؟

بل المفيد أراد أنّه ليس فيه الآ ما هو مروى غير حديث الشهادة فإنّه موضوع منه و كان شيخ المفيد لم يطلع على استثناء الحسين بن روح عليه السلام منه موضعين

او ثلاثة مواضع. وانه (لع) كذب فيها على الأئمة عليهم السلام واستثنائها رواية هذا الكتاب، و الأ يعملون به لما عن العسكري عليه السلام في كتب بنى فضال و لما كان حجة مثل سائر الأخبار الصحيحة عندهم جعله الصدوقان الراويان له حجة و أفتيا بما فيه من غير ذكر الاسم و كذلك سائر القدماء. و هذا سرّ ما يوجد مأخذا لفتاويهم فيه لا أنه من الرضا عليه السلام.

و أفاد سلمه الله تعالى انّ الذى وجد بمكة و اليمن و كان عليه خطّه الشريف أنّما كان خطّه عليه السلام على ظهر الورق الأوّل و هو من فقه الرضا عليه السلام - إلى قوله عليه السلام: " و منّ عليهم بالثواب". ثمّ سقط منه و الكلام فيه في التوحيد. و ابتداء ما وجد من الوضوء من كتاب التكليف قوله كما في الكتاب لكتّنها الحنفية التي قال الله تعالى لنبيه صلى الله عليه وآله: ﴿اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ﴾ و يدلّ على ذلك ما ذكره السيّد على خان شارح الصحيفة على هامش قوله عليه السلام من النسخة: " و منّ عليهم بالثواب" ما لفظه بخطّ يده ثمّ انخرمت الورقة اليسرى، و لا حول و لا قوة الاّ بالله. انتهى.

و أوّل سطر في الصفحة اليسرى في كتاب التكليف لفظه لكتّنها الحنفية قال الله - الخ. فعلى قول السيّد حسن الصدر، يكون من أوّل الكتاب إلى "لكتّنها الحنفية" من فقه الرضا. و هذا مقدار قليل بقدر سبعة أسطر، و باقى الكتاب كتاب التكليف للشلمغانى و نوادر على بن عيسى الذى بوبه داوود بن كورة شيخ الكليني رحمته الله من باب الاستطاعة. و أمّا ما وجده السيّد على خان على ظهر الورقة الأولى بخطّ الرضا عليه السلام ما هذا نصّه:

صحّ لأحمد بن جعفر بن محمد بن محمد بن زيد الشهيد ابن على بن الحسين بن على بن ابى طالب و لابنه جعفر و أخيه محمد و أحمد و هو الملقّب بالسكّين و البزده ما ورد. و هو ابو جعفر الزيدى نسباً. و صحّ ليحيى بن الحسن الحسينى. و كتبه على بن موسى بن جعفر بن محمد بن على بن الحسين بن على بن ابى طالب، ألقيت إليهم في محرّم لسنة ثلاث و مأتين للهجرة بمدينة مرو. و لله الحمد. انتهى.

و بالجملة فهو ثلاثة كتب كلّها ناقصة أسطره الأولى كانت في آخر صفحة الأولى من الكتاب للإمام كما وجد على ظهرها، و الباقي كتاب التكليف للشلمغانى إلى باب الاستطاعة، و منه إلى آخر الكتاب من نوادر احمد بن عيسى. و لذا انّ كتاب الحجّ في الأوّل على نهج كغير الحجّ و في الثانى على نهج آخر.

قال السيّد: وأمّا ما فيه مما يدلّ بظاهره على أنّه من الإمام عليه السلام فهو نقل الرواية في كتاب التكليف عن الإمام بغير تغيير أو جزء الرواية التي قبلها لا كلام مستقلّ.
و ذكر الميرزا عبدالله الافندي قال في رياض العلماء في الفصل الخامس أنّه بعينه رسالة علي بن بابويه.

و يدلّ على أنّ أول كتاب التكليف سقط منه أنّه قال: فقد علمت ما وصفته لك من مسح أسفل انيبيك و نتر إحليلك و لم يتقدّم في النسخ ما يدلّ على شيء من أحكام الاستبراء أصلاً.

أقول: ما ذكره من سقوط شيء من بين " و منّ عليهم بالثواب - و لكنّها الحنفيّة " فأمر واضح يلتفت إليه كلّ ناظر، و أنّي كنت علمته قبل. و لما أطلعت على ما حكاه عن السيّد علي خان رحمته الله حمدت الله على ذلك. و أمّا الشاهد الأخير، فلي فيه تأمل، لأنّ عبارة الكتاب هكذا: فإن وجدت بلة في اطراف إحليلك و في ثوبك بعد نتر إحليلك و بعد وضوءك فقد عملت ما وصفته لك من مسح أسفل انيبيك و نتر إحليلك ثلاثاً فلا تلتفت إلى شيء منه و لا تنقض وضوءك له و لا تغسل منه ثوبك فإنّ ذلك من الحبائل.

فيمكن أن يكون المراد ما وصفه عليه السلام له أي لأحمد السكّين الذي كتب الكتاب شفاها قبل ذلك من كفيّة الاستبراء. بل لعلّه الظاهر من الكلام.

و أمّا ما وجّه به ما يدلّ على أنّه من الإمام عليه السلام فبعيد في الغاية، بل غير ممكن في بعض مواضعه، مثل ما في باب الزكاة من قوله عليه السلام: " و لا يجوز في الزكاة أن يعطى أقلّ من نصف دينار و أنّي أروى عن أبي العالم عليه السلام في تقديم الزكاة و تأخيرها أربعة أشهر، " و ما في باب غسل الميت و دفنه: " قال العالم عليه السلام: و كتب أبي في وصيّته أن أكفنه في ثلاثة أثواب، فقلت لأبي: لم تكتب هذا؟ فقال: إنّني أخاف أن يغلبك الناس يقولون كّفنه بأربعة أثواب أو خمسة أثواب - إلى قوله - و أمرني أن أجعل ارتفاع قبره أربعة أصابع مفرّجات و قبله غسل على عليه السلام رسول الله و تكفينه، " و ما في باب الخمس: " و قال جلّ و علا: ﴿و اعلموا أنّ ما غنمتم من شيء فإنّ لله خمسة و للرسول و لذى القربى﴾ فتطوّل علينا بذلك امتناناً منه و رحمة، " و في باب الأغسال ليلة تسعة عشر من شهر رمضان: " هي التي ضرب فيه جدّنا أمير المؤمنين عليه السلام " إلى غير ذلك ممّا يقطع منها

انه ليس هذا الكتاب تأليف الشلمغاني و لا تأليف على بن بابويه و الموافقة في بعض عبارات للرسالة و لبعض الفتاوى في كتاب التكاليف، لا يشهد بأئه أحدهما بوجه و ثبت بشهادة الثقات عن حسّ نسختان إحديهما بخطّ الكوفي عند آباء السيّد على خان و الثانية النسخة القميّة مع شواهد اطمينائيّة.

و لكنّ في قبالها شواهد ينصرف عنها مثل الرواية عن أبي بصير بلفظ "روى أبي بصير في صلاة جعفر" لا انه منحصر بالجزء الآخر الذي هو نوادر احمد بن عيسى كما توهم إلى غير ذلك ممّا عدّها في مستدرک الوسائل و أجاب عنها بما لا يخلو عن شيء. نعم. و سبک الكتاب سبک كتب أخبارنا. و بالجملة فالحقّ المحقّق عندي انه كتاب من أحد العلماء الثقة كسائر كتبهم. نعم. و هو وجادة يفيد في مقام التأييد و الترجيح.

بصحة

درباره صحيفه سجّاديه (فائده ٤٢، برگ ١٨٢)

فائدة

قال السميّ الداماد رحمته الله في تعليقه على الصحيفه السجّاديه:

الصحيفة الكريمة السجّادية المسماة إنجيل أهل البيت و زبور آل الرسول عليه السلام متواترة كما سائر الكتب في نسبتها إلى مصنفها و ذكر الاسناد لبيان طريق حمل الرواية و إجازة تحمّل النقل. و ذلك سنن المشايخ في الإجازات. فنقول: أسانيد المشيخة رضوان الله عليهم في روايتهم الصحيفه المكرمة المتواترة و تحملهم لتقلهم مختلفة. و لفظه حدّثنا في هذا الطريق لعميد الدين و عمود المذهب عميد الروساء من أئمة علماء الأدب و من أفاخم أصحابنا رضوان الله عليهم. فهو الذي روى الصحيفه الكريمة عن السيّد الأجلّ بهاء الشرف. و هذه صورة خطّ شيخنا الشهيد لطيفة على نسخته التي عورضت بنسخة ابن السكون، و عليها - أي على النسخة التي بخطّ ابن السكون - خطّ عميد الدين و الروساء رحمته الله قرأها على السيّد الأجلّ النقيب الأوحد العالم جلال الدين عماد الإسلام ابو جعفر القاسم بن الحسن بن محمد بن الحسن بن معيه أدام الله تعالى علوه، قراءة صحيحة مهذّبة. و رويتها له عن السيّد بهاء الشرف أبي الحسن

محمد بن الحسن بن أحمد عن رجاله المسمين في باطن هذه الورقة. وأجته روايتها عني حسبما وقفته عليه و حدّته له. و كتب هبة الله ابن حامد بن أحمد بن أيوب بن علي بن أيوب في شهر ربيع الآخر من سنة ثلاث و ست مائة و الحمد لله رب العالمين و صلواته و تسليمه على رسوله سيّدنا محمد المصطفى و تسليمه على آله الغرّ اللّهاميم.

إلى هنا حكاية خطّ الشهيد رحمته الله. فأما النسخة التي بخطّ علي بن السكون رحمته الله فطريق الإسناد فيها على هذه الصورة: أخبرنا أبو علي الحسن بن محمد بن اسماعيل بن اشناس البرّاز قراءة عليه، فأقرّ به، قال: أخبرنا أبو الفضل محمد بن عبدالله بن المطلب الشيباني - إلى آخر ما في الكتاب.

و هناك نسخة أخرى طريقها على هذه الصورة: حدّتنا الشيخ الأجلّ السيّد الإمام السعيد ابو علي الحسن بن محمد بن الحسن الطوسي إلى ساقّة الاسناد المكتوب في هذه النسخة على الهامش.

إنتهى كلام السيّد المحقق رحمته الله.

و قال السميّ المجلسي رحمته الله في الفوائد الطريفة في شرح الصحيفة الشريفة:

اختلف مشايخنا في أنّ المتكلم بقوله حدّتنا، هل هو الشيخ الفاضل الضابط البارع عميد الروساء هبة الله بن حامد أو الشيخ علي بن السكون بعد اتّفاقهم على أنّ المتكلم به أحدهما.

ثمّ قال: يروى عن الشيخ البهائي رحمته الله أنّه ابن السكون، و أيّده بما في حواشي الكفعمي، ثمّ حكى عن والده التقى أنّه لا منافاة بينهما و كلاهما يعنى الشيخين الجليلين راويان عن السيّد الأجلّ كما يظهر من الإجازات.

و مثله ذكر السيّد الجزائري في شرحه الموسوم بنور الأنوار، قال:

و أمّا المتكلم بما في الهامش فالظاهر أنّه ابن ادريس و أنّه يروى عن ابن الشيخ رحمته الله فإنّ أبا علي ابن الشيخ كان معمرًا و يمكن أن يسمع عنه ابن ادريس في صغره.

أقول: عميد الروساء هبة الله ابن احمد هو شيخ شيوخ علماء الوقت محمد بن جعفر بن نما و السيّد شمس الدين فخّار بن معد الموسوي، و هما يرويان أيضا الصحيفة المكرّمة عنه كما يرويانه عن ابن ادريس و السيّدان الجليلان علي بن طاووس و احمد بن طاووس رحمة الله عليهم عنهما كما في الإجازات.

و في شرح شيخ الإسلام بديع الزمان قهپائی و ترجمة شيخ محمد صالح ابن محمداقر قزوینی نیز قائل حدّثنا را عمیدالروساء گفته اند و او استاد صاحب بن عبّاد است. و علی بن السکون أيضا جلیل عظیم معاصر له كما عرفت و التقى المجلسی بعد ما روى الصحيفة عن الحجّة المنتظر عليه السلام مناولة في الرؤيا. قال:

قرأتها على الشيخ بهاء الدين محمد و كتبت صحيفتي و قابلتها مرارا مع النسخة التي كتبها الشيخ شمس الدين محمد صاحب الكرامات جدّ ابی شيخنا البهائي بهاء الدين محمد.

و قال: كتبت تلك الصحيفة من نسخة بخطّ الشهيد.

و قال: كتبتها من نسخة بخطّ السديدي يعنى شيخنا على بن احمد السديد المعروف بالسديدي كما عبّر به في مواضع آخر.

و قال كتبتها من نسخة بخطّ على بن السکون و قابلتها مع نسخة التي كانت بخطّ عميد الرؤساء مع النسخة التي بخطّ ابن ادريس و ببركة مناولة صاحب الزمان صلوات الله عليه انتشرت نسخة الصحيفة في جميع بلاد الإسلام لا سيّما اصفهان، فانه شدّ بيت لا تكون الصحيفة فيه متعدّدة. و هذا الإنتشار صار برهان صحّة الرؤيا و الحمد لله ربّ العالمين على هذه النعمة الجليلة.

انتهى كلام التقى المجلسی رحمته الله.

و ذكر في طيّ كلماته انّ طرق الصحيفة الشريفة على منشىءها آلاف السلام و التحيّة تبلغ إلى ألوف ألوف. و نقل كلّ ذلك ولده العلامة الموقّف السميّ في المجلّد الخامس و العشرين من بحاره و هو في الإجازات، و فيه ما تشتهي الأنفس و تلذّ الأعين.

کتابخانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله منتشر کرده است:

فهرست نسخه‌های خطی
کتابخانه امام حکیم (ره) - نجف اشرف
جلد اول

به سعی و اهتمام
سید علی موجانی
عاطفه زندی
سید حیدر ربیعی

زیر نظر
سید جواد حکیم

انتشارات عظام

با همکاری
رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - بغداد
کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره) - قم
۱۳۹۱

فهرست آثار دست‌نویس شیخ طوسی (۴۶۰ق)
موجود در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله
(بخش سوم)

میر محمود موسوی

مقدمه

نوشتار حاضر در صدد معرفی آثار مخطوط از تألیفات شیخ الطائفة محمد بن حسن طوسی (۴۶۰ق) است که در کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله نگهداری می‌شود. بخش نخست این مقاله در میراث شهاب شماره ۴۸ و بخش دوم آن در شماره ۶۵ تقدیم شد. اینک بخش پایانی مقاله (از ثلاثون مسألة تا النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى) ارائه می‌شود.

۱۵۴. ثلاثون مسألة=الإعتقادات (۱) (کلام، عربی)
آغاز: بسملة، الحمد لله رب العالمين و العاقبة للمتقين و الصلاة على أشرف الأنبياء و المرسلين، محمد و عترته الطاهرين، أما بعد، فهذه مسألة في معرفة الله تعالى...».

انجام: «و جميع ذلك حق لا ريب فيه و أن الله يبعث من في القبور و أن ذلك حق لا يشك فيه أحد المؤمنين بدليل أنه معصوم أخبر به الحق و من كفر شيئاً من ذلك فهو كافر و صلى الله على محمد و آله الطيبين الطاهرين المعصومين الأنجيين».

گزارش متن: رساله ای است در بیان سی مسأله اعتقادی در توحید، نبوت امامت و معاد از دیدگاه شیعه امامیه، این رساله ضمن کتاب الرسائل العشرة از سوی مؤسسه نشر اسلامی در قم به چاپ رسیده است، نسخه های بسیاری از این رساله در کتابخانه موجود است.

گزارش نسخه: [ترقیمه: «تمت الكتاب بعون الملك الوهاب تاريخ ٢٩ شهر جمادى الأولى سنة ١٠٦٢»] [نوع خط: نستعلیق] [تاریخ کتابت: جمادى الأولى ١٠٦٢] [عنوانها و نشانیها: نانوشته] [نوع کاغذ: شرقی] [تعداد برگ: ٧ (١٨ اب - ٢٤) تعداد سطر: ١١] [اندازه متن: ١١/٥ × ٦ سانتیمتر] [اندازه جلد: ١٨. ١٢/٥ سانتیمتر] [نوع جلد: مشمع قهوه‌ای، عطف: تیماج قهوه‌ای تیره.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، نشان تصحیح در بین سطور دارد، حواشی نانوشته مانده است.

شماره نسخه: «٤/٦٠٨٥»

١٥٥. ثلاثون مسألة=الإعتقادات (٢) (کلام، عربی)

آغاز: «مسئلة، معرفة الله تعالى واجبة على كل مكلف بدليل أنه منعم؛ فيجب شكره فتجب...».

انجام: «لا يشك فيه أحد من المؤمنين، بدليل أنه معصوم و كلما أخبر به المعصوم هو حق و الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله و سلم».

گزارش نسخه: [نوع خط: نستعلیق] [تاریخ کتابت: پیرامون سده ١٠ق] [عنوانها و نشانیها: مشکی] [نوع کاغذ: شرقی] [تعداد برگ: ٤ (١٣٢-١٣٥)] [تعداد سطر: ١٢] [اندازه متن: ١٢ × ٨/٥ سانتیمتر] [اندازه جلد: ١٧/٥ × ١٢/٥ سانتیمتر] [نوع جلد: چرم مشکی فرسوده با لایه کاغذی.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده. در پایان نسخه اشعاری در توسّل به اهل البيت عليهم السلام آمده است. مهر نفیسی که در آغاز مجموعه آمده، در پایان نیز تکرار شده است.
شماره نسخه: «۱۴۳۴۰/۴»

۱۵۶. **الجمل و العقود (۱)** (فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله حقّ حمده و الصّلاة على خير خلقه محمّد و آله الطّيبين الأخيار و سلّم كثيراً، أمّا بعد، فانا مجيب الى ما سأله الشيخ الفاضل أطال الله بقائه من إملاء مختصر يشمل على ذكر كتب العبادات و ذكر عقود أبوابها و حصر جملها و بيان أفعالها و إنقسامها إلى الأفعال و التّروك و ما يتنوّع من الوجوب و التّدب...»
انجام: «فصل: في ذكر الأمر بالمعروف و التّهي عن المنكر و هما فرضان من فرائض الأعيان... فإن لم يمكنه باللسان فبالقلب و أمثلة ذلك بيّناها في التّهاية، تمّ فهذه جملة قد لحصناها و عقدناها في كلّ كتاب على غاية جهدنا...»

گزارش متن: رساله فقهی فتوائی کوتاهی است با عناوین «فصل - فصل» که به درخواست قاضی عبدالعزیز بن برّاج به رشته تحریر درآمده و شامل بیان احکام طهارت تا امر به معروف و نهی از منکر می باشد، نسخه های بسیاری از این کتاب در کتابخانه ها موجود است، و بدون تاریخ در تهران به صورت سنگی به چاپ رسیده است.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: محمّد علی بن محمّد صالح □ تاریخ کتابت: ذیحجه الحرام ۱۲۴۷ □ عنوانها و نشانیها: قرمز، برخی نانوشته □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۸ (۳۲۰ب - ۳۲۷الف) □ تعداد سطر: ۳۳ □ اندازه متن: ۱۲×۲۰ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۰/۵×۳۰ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج حنایی ضربی مجدول.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، به دستور علی محمّد بن علی کتابت شده و مهر بیضی وی در آغاز و انجام با سجع «علی محمّد بن علی الحسینی» آمده است.
منابع: الذریعة: ۱۴۵/۵؛ فهرست کتابهای چاپی و عربی: ۲۵۳.

شماره نسخه: «۲۲۱۹/۹»

۱۵۷. الجمل و العقود (۲)

(فقه، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «فی ۱۱ شهر جمادی الاول سنة ۱۲۳۲» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: [محمدتقی] (۱۳ الف) □ تاریخ کتابت: جمادی الاول ۱۲۳۲ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۳ (۱۴۲ الف - ۱۴۴ ب) □ تعداد سطر: ۵۵ □ اندازه متن: ۲۸×۱۷/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۹×۴۲ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قرمز ضربی مجدول.

ویژگیها: حواشی نسخه نانوخته مانده، حاشیه برگها اندکی رطوبت دیده است.

شماره نسخه: «۴۳۳۲/۹»

۱۵۸. الجمل و العقود (۳)

(فقه، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «کتب لنفسه و لمن شاء الله من بعده، العبد الفقير الى رحمة الكوفي... و ذلك بكرة يوم الخميس عشرين شهر ربيع الآخر سنة ثمان و ثمانين و ثمانمائة هجرية صلوات الله على صاحبها أمين رب العالمين.» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: مبارک بن مسعود بن حسین بن یوسف بن محمد رطیل حدیثی کوفی □ تاریخ کتابت: ربیع الثانی ۸۸۸ □ عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۴۱ □ تعداد سطر: ۲۰ □ اندازه متن: ۱۳/۵×۹ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸×۱۳/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج مشکی ضربی با ترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه ای است نفیس و گرانقدر، در حاشیه تصحیح شده، حاشیه نویسی دارد، با نشان «بلغت قرائة...» مقابله شده، در اثر برش ناجبا برخی از عبارات در حواشی آسیب دیده، تملک، یاسین بن احمد طباطبائی و اسماعیل بن نصرالله موسوی به تاریخ ۱۲۷۰ و مهر مربع «الوائق بالله الغنی ابن محمد مهدی الحسنی الحسینی» و مهر بیضی «عبد مهدی الحسینی»، روی برگ آغازین آمده، حواشی برگها فرسوده شده و چندین برگ نخستین اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۹۲۷۰»

۱۵۹. الجمل و العقود (۴)

(فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله حقّ حمده ... اما بعد، فانا مجيب الى ما سأل الشيخ الفاضل من إملاء مختصر يشتمل على ذكر كتب العبادات و ذكر عقود أبوابها و حصر جملها و بيان أفعالها و انقسامها الى الأفعال و التروك ...».

انجام: «فإن لم يمكنه باليد و جب بالقلب و اللسان فإن لم يمكنه باللسان و القلب و أمثلة ذلك بيّناها في التّهاية و هذه جمل قد لخصناها و عقدناها في كل كتاب على غاية جهدنا ...».

گزارش نسخه: □ ترقیمة: «فرغ من كتابته ... نعيم بن محمد سلیم بن مریجان بن امین الدین بن عباس سنة ۹۵۶. تمّت في وقت الأضحى من يوم الأربعاء.» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: نعيم بن محمد سلیم حسینی □ تاریخ کتابت: محرم ۹۵۶ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۳۳ «۲ ب - ۳۴ ب» □ تعداد سطر: ۱۶ □ اندازه متن: ۷/۵ × ۱۵ سانتیمتر.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلهای با نشان «خ» در حواشی نگاشته شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، افزودگیهایی همراه مهر بیضی «عبدہ الرّاجی آقا میرزا» در برگ نخست و مهر شش گوش «بدل مهر علی دارد محمد ۱۱۰۰» همراه یک مهر بیضی ناخوانا پشت برگ نخست و مهر حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله پشت برگ دوم مشهود می‌باشد، نسخه رطوبت دیده و اندکی فرسوده گشته است.

شماره نسخه «۱۵۵۳۳/۱»

بصحة

۱۶۰. الخلاف في الأحكام = مسائل الخلاف (۱)

(فقه، عربی)

آغاز کتاب: «بسملة، الحمد لله حقّ حمده و الصّلاة على خيرته من خلقه، محمد و آله الطّاهرين من عترته، ائمة الهدى الأبرار و سلّم تسليماً، سألتكم الله إملاء مسائل الخلاف بيننا و بين من خالفنا من جميع الفقهاء...»

آغاز نسخه: «بسملة، كتاب البيوع، مسألة: بيع خيار الرؤية صحيح و صورته أن يقول بعثك هذا الثواب الذي في الصّرف و الصّلى...»

انجام: «أما حرمة الإستيلاء لكلّ حال و لا يجوز له التصرفّ فيها بوجه، دليلنا ما قلناه في المسألة الأولى و أمّا كونها أمّ ولد فانّ طريقة الإشتقاق و هذه قد ولدت منه فينبغي أن سمّي بذلك...»

گزارش متن: کتاب فقهی مهمی است از تألیفات شیخ الطائفه، در بیان مسائل فقهی اختلافی میان مذاهب اسلامی، امروزه بدین موضوع، فقه تطبیقی یا فقه مقارن می‌گویند، شیخ اولین شخصی است که به گونه‌ای بسیار جامع بدین امر مبادرت نموده و پس از ایشان علامه حلی دو اثر مهم خود به نام تذکرة الفقهاء و مختلف الشیعة را در این خصوص تألیف نموده است. مؤلف در مقدمه تصریح می‌کند که این کتاب را پس از تهذیب و استبصار به رشته تحریر درآورده است. نسخه‌های گوناگونی از این کتاب در کتابخانه‌ها موجود است و نخستین بار در سال (۱۳۷۰ق) به صورت سنگی در تهران از سوی کتاب فروشی محمدعلی علمی به چاپ رسید، و پس از آن بارها به چاپ رسیده است.

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمت... وقت الظّهر یوم الثّلاثاء تاسع عشرین من شهر رجب سنة ۱۰۴۷ فی مسجد من مساجد الغری...» □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: رجب ۱۰۴۷ □ محل کتابت: نجف اشرف □ عنوانها و نشانیها: مشکی و بیشتر نانوشته است □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۳۰۹ □ تعداد سطر: ۲۱ □ اندازه متن: ۱۵×۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۰×۱۴ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی مجدول. ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است، در حاشیه تصحیح شده، برخی عناوین در حواشی نگارش یافته، فهرست موضوعات کتاب در برگ نخست آمده، تملک مرتضی با مهر بیضی «محمد نبی الله علی ولی الله، عبده مرتضی الحسینی» و مهر کوچک بیضی «محمد بن قاسم» در برگ نخست آمده، نسخه رطوبت دیده و برخی برگها اندکی آفت دیده است.

منابع: الذریعة: ۲۳۵/۷؛ ریحانة الأدب: ۲۳۱/۵؛ فهرست کتابهای چاپی عربی: ۳۳۷.

شماره نسخه: «۱۱۵»

۱۶۱. **الخلافة في الأحكام=مسائل الخلافة (۲)** (فقه، عربی)
 آغاز: «بسملة، کتاب إحياء الموات، مسألة، الأرضون العامرة في بلاد الإسلام التي لا تعرف لها صاحب معين للإمام خاصة و قال ابوحنيفة إنها تملك بالإحياء إذا أذن الإمام في ذلك...»
 انجام: «همچون نسخه نخست»
 گزارش نسخه: □ترقیمه: «و فرغ من كتابة هذا الجلد، تراب أقدام الطلاب عبدالقائم بن عبدالوهاب في الثامن عشر ذى قعدة الحرام من شهر ثمان و سبعين و تسعمائة» □نوع خط: نسخ □نام کاتب: عبدالقائم بن عبدالوهاب □تاریخ کتابت: ذی القعدة ۹۷۸ □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۲۱۷ □تعداد سطر: ۲۱ □اندازه متن: ۱۰×۱۶/۵ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۸×۲۴/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی مجدول با ترنج گل و بوتہ.
 ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده و نسخه بدلهای با نشان «ل» دارد، تملک محمدحسین بن طاهر در برگ انجام آمده، مهر حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ نخست و انجام دیده می‌شود.
 شماره نسخه: «۶۵۱۸»

۱۶۲. **الخلافة في الأحكام=مسائل الخلافة (۳)** (فقه، عربی)
 آغاز: «...الموضع أحرز منه مسألة الإبل اذا كانت مقطرة و كان سائقا لها فهى في حرز بلا خلاف و إن كان قائدا لها فلا يكون في حرز الإلهى زمامها في يده و به قال ابوحنيفة و قال الشافعى...»
 انجام: «ما قلناه في المسألة الأولى و أمّا كونها أمّ ولد، فانّ طريقة الاشتقاق و هذه قد ولدت منه فينبغى أن نسمي بذلك، تمّ کتاب أمّهات الأولاد»
 گزارش نسخه: □نوع خط: نسخ □تاریخ کتابت: ۶۵۰ ق □عنوانها و نشانیها: مشکی □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۳۷ □تعداد سطر: ۱۷ □اندازه متن: ۱۸×۱۲ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۷×۲۶ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی با لچک ترنج و سرترنج گل و بوتہ.

ویژگیها: نفیس ترین نسخه موجود در جهان که بر سه تن از عالمان بزرگ شیعه خوانده شد که عبارتند از:

۱. محقق حلّی، جعفر بن سعید حلّی، صاحب کتاب شرایع الاسلام، به سال ۶۵۶ ق.
  ۲. یوسف بن مطهر حلّی پدر بزرگوار علامه حلّی به سال ۶۷۷ ق .
  ۳. مقابله ای وسیله یکی از علمای بزرگ دیگر به سال ۶۵۲ ق .
- صورت بلاغات در انجام چنین آمده است: «بلغت قراءة و شرعاً أُیّده الله تعالی فی مجالس، آخرها یوم الإثنين مستهل صفر... خمسين، کتبه جعفر بن سعید»، «أنهأه أُیّده الله تعالی قراءةً و بحثاً و سماعاً شرحه -أسعده الله تعالی فی الدارين- کتبه یوسف بن مطهر فی العشر الآخر من ربيع الأول سنة سبع و سبعین و ستمائة حامداً مصلياً»، «قوبل و صحّ بحسب الجهد و الطّاقة مقابلة صحيحة و كان آخر المقابلة آخر نهار یوم الخميس، ثالث عشر المحرم، اول سنة إثنين و خمسين و ستمائة، غفرالله لصاحبه و للتأظر فيه و لمن يراه و یقرأ أو سمعه أو یسمعه و لجمع...» نشان های «بلغت قراءة أُیّده الله»، «بلغ عرضاً»، «بلغ معارضة» و جز اینها در بسیاری از برگها آمده است، در حاشیه تصحیح شده و اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه رطوبت دیده و برگ نخست نو نویس گردیده، حواشی چندین برگ در آغاز و انجام اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۱۲۵۰۱»

بصحة

۱۶۳. **الخلافة في الأحكام=مسائل الخلاف (۴)** (فقه، عربی)
- آغاز: افتاده... «... یغسلهما لیس علی صحته دلیل... مسألة: مسح الرأس دفعة واحدة و تکراره بدعة و قال ابوحنيفة: ترک التکرار أولى و قال الشافعی، المسنون ثلاث مرّات و به قال الأوزاعي و الثوری و قال ابن سيرين: یسمح دفعتين...»
- انجام: «مسألة، لا یجوز الصلاة علی الغایب بالنیة و به قال أبوحنيفة و قال الشافعی یجوز ذلك، دلیلنا أن ثبوت ذلك یمتدح إلى دلیل شرعی و لیس فی الشرع ما یدلّ علیه و أمّا صلاة النبی ﷺ علی النجاشی، فإمّا دعا له و الدعاء یمی صلاة.»
- گزارش متن: نسخه موجود شامل کتابهای طهارت و صلاة است.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: ربیع الاول ۹۸۳ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۱۷۰ □ تعداد سطر: ۲۱ □ اندازه متن: ۱۷×۱۱ سانتیمتر □ اندازه جلد: ندارد □ نوع جلد: ندارد.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح و با نشان «بلغ قبلاً و بلغ قبلاً إلا ما شدّ عنه البصر و حسّ عنه التّظر و الحمد لله ربّ العالمین» مقابله شده، برگ آغازین و چند برگ از انجام آسیب دیده سپس مرمت شده، تملک محمد مهدی حسنی، حسینی طباطبائی «در برگ نخست و تملک «نظام‌الدین بن عبدالحق حسینی» با مهر مربع ناخوانا، در برگ پایانی آمده است.

شماره نسخه: «۱۴۹۱۷»

۱۶۴. **الخلافة في الأحكام = مسائل الخلافة (۵)** (فقه، عربی)

آغاز: «مسألة: بيع خيار الرؤية صحيح و صفته أن يقول: بعتك هذا الذي في كمي او في الصندوق...».

انجام: «دلینا إجماع الفرقة و أخبارهم و الخبر الذي قدّمناه يدلّ علی ما قلناه أيضاً. تمّ کتاب القسمة و هو آخر الجزء الثانی و يتلوه في الجزء الثالث کتاب الخلع إن شاء الله تعالی».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «وافق الفراغ منه يوم الثلثا سلخ جمادى الأولى سنة خمس و تسعين و خمسمائة، قوبل فصح حسب الجهد و الطاقة و ذلك بنسخة خير الموجود و الحمد لله ربّ العالمین.» □ نوع خط: نسخ قدیم □ تاریخ کتابت: سال ۵۹۵ هـ □ عنوانها و نشانیها: مشکی □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۲۴ □ تعداد سطر: ۲۲ □ اندازه متن: ۲۰×۱۲ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۵×۱۷ سانتیمتر □ نوع جلد: چرم قهوه‌ای روشن ضربی با ترنج و سرترنج، مجدول.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار کهن، نفیس و ارزشمند، در حاشیه علامت تصحیح دارد که با نسخه صحیح دیگری مقابله شده است. دارای تملک با مهر بیضی با سجع: «عبدہ الراجی، ابوتراب بن احمد» برگ آغاز، نونویس شده و برگ پایانی دارای یادداشتهای گوناگون و کهن است.

شماره نسخه: «۱۴۲۲۴»

۱۶۵. الرجال=کتاب الأبواب (۱) (رجال، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله حق حمده و الصلاة على خير خلقه محمد و آله الطاهرين من عترته و سلم تسليمًا، أما بعد، فإني قد أجت إلى ما تكرر سؤال الشيخ الفاضل فيه جمع كتاب يشتمل على أسماء الرجال الذين رووا عن النبي ﷺ و عن الائمة ﺍﻟﻤﺘﻪ ﺍﻟﻤﺘﻠﻴﻨﻪ من بعده الى زمن القائم ﺍﻟﻤﺘﻮﻟﻮ ﺍﻟﻌﺰﻳﺰ...»

انجام: «باب النساء، فاطمة بنت هارون بن موسى بن الفرات، روى عنها التلعكبرى، قالت: سمعت جدى موسى بن الفرات يقول: حدثنى محمد بن أبى عمير بكتاب عبدالله بن على الحلبي و لم يسمع منها غير هذا الباب.»

گزارش متن: کتاب مهمّ رجالی است که اسامی اصحاب حضرت رسول صلوات الله عليه و آله و ائمه هدی ﺍﻟﻌﻠﻴﻴﻦ را بدون توجه به اعتقادات آنها، به ترتیب حروف الفبا در ابواب گوناگون، آورده و مشخصات برخی از راویان را بیان کرده و به لحاظ آنکه اصحاب هر یک از معصومین ﺍﻟﻌﻠﻴﻴﻦ را در بای بیان کرده از این رو به کتاب الأبواب نیز نامیده شده است، نسخه‌های گوناگونی از این کتاب در برخی کتابخانه‌ها موجود است، این کتاب به سال (۱۳۸۱ق) در نجف اشرف به صورت سربی با تحقیق سید محمدصادق بحر العلوم به چاپ رسیده است.

گزارش نسخه: □نوع خط: □نسخ □تاریخ کتابت: ربيع الثانی ۱۰۸۸ □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۱۵ □تعداد سطر: ۲۱ □اندازه متن: ۸×۱۴ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۳×۱۹ سانتیمتر □نوع جلد: مشمّع قهوه‌ای، عطف: تیماج قهوه‌ای تیره. ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، فهرست ابواب روی برگ نخست آمده، برخی عناوین به قرمز در حاشیه نگارش یافته، اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه اندکی فرسوده شده و اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

منابع: الذریعة: ۱۰/۱۲۰؛ فهرست کتابهای چاپی و عربی: ۴۰۱-۴۰۲.

شماره نسخه: «۳۶۵۳»

۱۶۶. الرجال=کتاب الأبواب (۲) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □نوع خط: □نسخ □نام کاتب: صالح بن حسن بن فضل بن محمد بن فضل عباسی مطلبی جزائری □تاریخ کتابت: جمادی الأوّل ۱۰۱۷ □محل کتابت:

نصف اشرف «۲۱الف» عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۸۷
«۲۳ب - ۱۰۹الف» □ اندازه متن: ۱۶×۵/۱۰ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۰×۱۵
سانتیمتر □ نوع جلد: مشمّع مشکی، عطف: تیماج مشکی.
ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی
دارد، نسخه بدنها با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، آثار چربی بر فراز برگها
دیده می‌شود، نسخه اندکی فرسوده شده و برخی برگها رطوبت دیده است.
شماره نسخه: «۴۷۹۵/۲»

۱۶۷. الرجال=کتاب الأبواب (۳) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»
گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمّ کتاب رجال الشیخ الكامل قدوة المشایخ وارث علم
الأولین شیخ ابی جعفر الطوسی، طاب الله ثراه علی ید أقلّ العباد، ابراهیم بن یوسف،
کلب السبّط الثانی، یوم السبّبت فی سلخ فی یوم الأربعاء ثامن شهر جمادی الثانی سنة
الف و عشرة» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: ابراهیم بن یوسف □ تاریخ کتابت: ربیع
الثانی ۱۰۱۰ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۱۰۷
(۲۴۴ب - ۳۵۰الف) □ تعداد سطر: ۱۵ □ اندازه متن: ۱۲×۸ سانتیمتر □ اندازه جلد:
۲۰×۱۴ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج دارچینی ضربی با ترنج گل و بوته.
ویژگیها: نسخه‌ای نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه
بدنها با نشان «بدل» در حاشیه نگارش یافته، عناوین با قرمز در حواشی آمده، حاشیه
برگها اندکی رطوبت دیده، برخی عبارات حواشی در اثر برش نابجا از میان رفته است.
شماره نسخه: «۵۳۸۱/۲»

۱۶۸. الرجال=کتاب الأبواب (۴) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»
گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: ذی الحجة ۱۲۱۷ «۱۶۴ب»
□ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۹۶ (۱ب - ۹۶الف)

□ تعداد سطر: ۲۱ □ اندازه متن: ۷/۵ × ۱۲/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲/۵ × ۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قرمز.

ویژگیها: حاشیه نویسی از حجة الاسلام سید محمدباقر شفیق با نشان «محمدباقر الموسوی» دارد، در حاشیه وسیله کاتب نسخه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته است. افزودگیهایی روی برگ نخست همراه تملک مرحوم شفیق با مهر بیضی «محمدباقر بن محمدتقی الموسوی» آمده است.

شماره نسخه: «۶۰۵۸/۱»

بصحة

۱۶۹. عده الأصول (۱) (اصول فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله وحده و الصلاة على خير خلقه محمد و آله الطيبين، قد سألتكم أيدكم الله إملأء مختصر في أصول الفقه يحيط جميع أبوابه على سبيل الإيجاز و الإختصار على ما تقتضيه مذاهبنا و توجيه أصولنا... في ماهية أصول الفقه و إنقسامها و كيفية ترتيب أبوابها، أصول الفقه، هي أدلة الفقه...»

انجام: «و هذا بين، و الجواب عن الشبهة السادسة و هو قولهم إذا أطلق الأمر فقد أوجب إعتقاد لزوم المأمور...» ناتمام.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۱۳ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز، بیشتر نانوشته □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۱۷۵ (۱۰۶ ا - ۲۸۰ ب) □ تعداد سطر: ۱۷ □ اندازه متن: ۸/۵ × ۱۴/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵ × ۲۱ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج عسلی.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، بیشتر حواشی نانوشته مانده است.

شماره نسخه: «۱۴۲/۳»

بصحة

۱۷۰. عده الأصول (۲) (اصول فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «و اما المباحات، فقد بينا أن طريق العلم بها كلها الشرع على ما مضى القول فيها على مذهبنا في الوقف، قد ذكرنا في هذا الكتاب جملة موجزة في كل باب بأخصر

ما خصرنا و لو شرحنا فی شرح ذلك لطال الكتاب و فیما لخصناه كفاية لمن ضبط هذا الفن و تنبه بذلك علی ما عداه...»

گزارش نسخه: □ترقیمه: «و قد فرغت من تسوید هذه النسخة الشریفة...
 محمدسعید بن علی بن سعید بن الحسین الحسینی التتکابنی فی غرة جمادی الأولى فی
 سنة ۱۳۱۱» □نوع خط: نسخ □نام کاتب: محمدسعید بن علی بن سعید بن حسین
 حسینی تتکابنی □تاریخ کتابت: جمادی الأول ۱۳۱۱ □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع
 کاغذ: فرنگی □تعداد برگ: ۳۰۴ □تعداد سطر: ۱۷ □اندازه متن: ۷/۵×۱۳ سانتیمتر
 □اندازه جلد: ۱۳×۱۹ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج مشکى ضربی با ترنج گل و بوتہ.
 ویژگیها: در حاشیه تصحیح و با نشان «بلغ المقابلة» مقابله گردیده برخی عناوین
 در حاشیه نگارش یافته اندکی حاشیه نویسی دارد، مقابله نامه نسخه، وسیله کاتب
 آن در انجام جزء اول و دوم چنین آمده است «قد بلغت المقابلة بقدر الوسع و الطاقة
 بيد محرره الخاطی الجانی، سعید بن علی الحسینی التتکابنی ۱۳۱۱» مهر بیضی کاتب
 با سجع «عبدہ الرّاجی محمدسعید الحسینی» در انجام جزء اول و دوم آمده، مهر حضرت
 آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ نخست و انجام آمده است. افزودگیهای
 شامل نماز اعرابی و اسامی برخی از فقهای شیعه در انجام نگارش یافته است.
 شماره نسخه: «۵۱۴۰»

(اصول فقه، عربی)

۱۷۱. عده الأصول (۳)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه شماره ۵۱۴۰»

گزارش نسخه: □ترقیمه: «لقد فرغت من کتابته خامس شهر ربیع الثانی من شهر
 سنة ۱۲۲۶، العبد الفقیر الجانی علی محمد الریزی اللنجانی، متّع الله بهذا الكتاب
 مستکتبه مولانا، ملا علی محمد الطهرانی سلمه الله فی الدّارين، بحقّ محمد و آله» □نوع
 خط: نسخ □نام کاتب: علی محمد ریزی لنجانی □تاریخ کتابت: ربیع الثانی ۱۲۲۶
 □عنوانها و نشانیها: قرمز و برخی نانوشته □نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □تعداد
 برگ: ۱۰۰ (۲۹۷ ب - ۳۹۶ ب) □تعداد سطر: ۲۸ □اندازه متن: ۲۱/۵×۲۱/۵ سانتیمتر

□ اندازه جلد: ۲۹×۲۰ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج حنایی ضربی مجدول با لچک ترنج و سرترنج گل و بوته.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، حواشی نانوخته مانده است.

شماره نسخه: «۵۲۹۵/۳»

۱۷۲. عدّة الأصول (۴) (اصول فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «لأنه إن لم يكن أحد هذين أدّى إلى أن لا يكون للمكلف طريق يعلم به ما هو مصلحة له و ذلك لا يجوز و منها أن يكون المخبر عنه ممّا لو كان على ما تناوله الخبر...» ناتمام.

گزارش متن: نسخه موجود، بخشی از ابتداء کتاب است.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نستعلیق □ تاریخ کتابت: سده ۱۲ ق □ عنوانها و نشانیها: مشکی □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۶۳ (۱۲۸ ب - ۱۹۰ الف) □ تعداد سطر: ۱۲ □ اندازه متن: ۱۲×۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۹×۱۲/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده و حاشیه نویسی با نشان «ش م س مدظله، ۱۲» دارد.

شماره نسخه: «۶۳۳۹»

۱۷۳. عدّة الأصول (۵) (اصول فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله وحده... قد سألتكم أيّدكم الله إيماء مختصر في أصول الفقه يحيط بجميع أبوابه على وجه الاختصار و الإيجاز على ما تقتضيه مذاهبنا و توجيه أصولنا...».

انجام: «قد ذكرنا في هذا الكتاب و فيما لخصناه كفاية لمن ضبط هذا الفنّ و تنبيه بذلك على ما عده و نسأل الله تعالى أن يجعله خالصاً لوجهه و ينفعنا بذلك و من نظر فيه...».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: ۱۰۴۷ ق □ محل کتابت: مکه مکرمه □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۱۲۴ □ تعداد سطر: ۳۲ □ اندازه متن: ۱۳×۲۱/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۳۱×۲۲ سانتیمتر □ نوع جلد: مشمع قهوه‌ای، عطف: تیماج قهوه‌ای تیره.

ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است و در مکه مکرمه از روی نسخه‌ای به خط حسن بن علی بن محمد مؤدب^۱ ۵۱۰ هجری کتابت شده، در حاشیه تصحیح شده و با نشان «بلغ سماعاً بحمدالله تعالی و بلغ قرائةً بحمدالله تعالی» مقابله گردیده، نسخه بدنها با نشان «خ ل» در حواشی نگاشته شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد و عناوین مباحث در حواشی آمده است. وقف‌نامه نسخه با تولیت محمد علی همراه سه مهر بیضی «عبدہ الرّاجی محمد علی» در برگ نخست و مهر مربع «العبد محمد علی» در برگ پایانی آمده است. نسخه آفت دیده و حاشیه زرین برگها آسیب دیده سپس وصالی گردیده است، آثار رطوبت به برخی از برگها سرایت نموده است.

شماره نسخه: «۱۴۵۲۳»

۱۷۴. الغیبة (۱)

(عقاید، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذی هدانا لحدمه و وفقنا للتمسک بدینه و الإتیقاد لسبیلہ و لم یجعلنا من الجاهدین لنعمته المنکرین لطوله... أمّا بعد، فإیّی مجیب إلی ما رسمه الشیخ... من إملاء کلام فی غیبة صاحب الزّمان و سبب غیبتہ و العلة التي لأجلها طالت غیبتہ و إمتدّ إستتاره...»

انجام: «و لو شککنا لم تنفضل من الناووسیة و الکیسانیة و العلات و المفوضة الذین خالفوا فی موت من تقدّم من آبائهم علیهم السلام...» ناتمام.

گزارش متن: کتابی اعتقادی است، پیرامون غیبت حضرت ولی عصر عجلت فرجه و اثبات وجود و علت غیبت آن حضرت که به درخواست فردی که در مقدمه به نام وی تصریح نشده، تألیف شده است، نسخه‌های گوناگونی از این کتاب در کتابخانه‌ها

۱. ظاهراً وی از بزرگان علمای شیعه قم در اواخر سده ۵ و اوایل سده ۶ هجری بوده است. در این خاندان چند عالم برجسته وجود داشته از جمله حسین بن حسن مؤدب قمی کاتب یکی از کهن‌ترین و نفیس‌ترین نسخه‌های نهج البلاغه که در این کتابخانه بزرگ موجود و در سال ۵۶۹ هجری کتابت کرده است. این نسخه در عصر صفوی در کتابخانه مرحوم مولی عبدالله افندی اصفهانی مؤلف کتاب شریف ریاض العلماء قرار داشته و خود در این کتاب ج ۲، ص ۴۳ بدان تصریح نموده است. کتاب ریاض العلماء برای نخستین بار از سوی واحد انتشارات این کتابخانه بزرگ در ۷ جلد سالهای قبل چاپ و منتشر گردیده است.

موجود است و به سال ۱۳۲۳ق، به صورت سنگی در تهران و سال ۱۳۲۴ق، در تبریز و در سال ۱۳۸۵ق با مقدمه مرحوم آقا بزرگ تهرانی در تهران به چاپ رسیده است. گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: ۱۰۵۶ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز و مشکی □ نوع کاغذ: فرنگی نخودی □ تعداد برگ: ۸ (۵۰ب - ۵۷الف) □ تعداد سطر: ۲۴ □ اندازه متن: ۱۲×۱۵/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۷×۲۰/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: کاغذ کبود، عطف: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: حواشی نانوخته مانده، حاشیه برگها اندکی فرسوده شده است.

منابع: الدررعیة: ۷۹/۱۶؛ فهرست کتابهای چاپی عربی: ۶۵۲.

شماره نسخه: «۳۶۹۴/۸»

۱۷۵. الغیبة (۲)

(عقاید، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «فضل بن شاذان عن الحسن بن محبوب عن عمرو بن أبي المقدم عن جابر الجعفی قال: سمعت أبا جعفر عليه السلام يقول: والله ليملكنّ منّا أهل البيت رجل بعد موته ثلاثمائة سنة، يزداد تسعاً، قلت: متى يكون ذلك؟ قال: بعد القائم عليه السلام، وكم يقوم القائم في عالمه؟ قال تسع عشرة سنة ثم يخرج المنتصر، فيطلب بدم الحسين ودماء أصحابه فيقتل و يسبي حتّى يخرج السفّاح.»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «و كان الفراغ من سعادة إنتساخه بيد... یحیی بن محمدشفیع الإصفهانی فی أوایل لیلة السّابع من شهر جمادی الأولى من شهور سنة إثنين و عشرين و ثلاثمائة بعد الألف من الهجرة المقدّسة النبویّة علی هاجرها ألف ألف سلام فی داری فی إصبهان...» □ نوع خط: نستعلیق □ نام کاتب: یحیی بن محمدشفیع اصفهانی □ تاریخ کتابت: جمادی الأولى ۱۳۲۰ □ محل کتابت: اصفهان □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۱۱۴ □ تعداد سطر: ۲۲ □ اندازه متن: ۱۰/۵×۲۰ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۷×۲۵/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج عسلی ضربی مجدول.

ویژگیها: حاشیه نویسی از کاتب نسخه و سایرین دارد، عناوین به قرمز در حواشی نگارش یافته، رساله‌ای کوتاه از کاتب نسخه در موضوع میراث، قبل از برگ نخست آمده است.

شماره نسخه: «۵۴۸۰»

بصحة

۱۷۶. الفهرست (۱) (رجال، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله ولي الحمد و مستحقه و صلى الله على خيرته من خلقه محمد و الأطايب من أرومته و سلم تسليمًا أمّا بعد، فإني لما رأيت جماعة من شيوخ طابقتنا من أصحاب الحديث عملوا فهرست كتب أصحابنا و ما صنفوه من التصانيف و روه من الأصول و لم أجد منهم أحداً إستوفى ذلك و لأذكره أكثره...»

انجام: «ابن أبي أويس، له كتاب، أخبرنا جماعة عن محمد بن علي بن الحسين عن محمد بن موسى عن أبي موسى الكوفي عن محمد بن أيوب و الحسن بن علي بن زياد عن أبي أويس ابن عصام له نوادر، أخبرنا جماعة عن أبي الفضل عن حميد عن بن عصام». گزارش متن: یکی از منابع مهم رجالی شیعه است که علاوه بر بیان حالات راویان احادیث شیعه از لحاظ موثق و غیر موثق بودن به تألیفات آنان نیز پرداخته، نسخه‌های گوناگونی از این کتاب در کتابخانه‌ها موجود می‌باشد و بارها به چاپ رسیده است.

گزارش نسخه: □ترقیمه: «تمت الكتاب... في ليلة الأحد ليلة ثاني و العشرين من شهر رمضان المبارك» □نوع خط: نسخ و نستعلیق □نام کاتب: محمدباقر بن علی اکبر حسینی □تاریخ کتابت: رمضان ۱۰۱۶ □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی نخودی □تعداد برگ: ۸۷ (۳ ب - ۸۹ الف) □تعداد سطر: ۱۶ □اندازه متن: ۱۴×۷/۵ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۹×۱۴ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج سبز تیره ضربی مجدول.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح و با عبارت «بلغ قراءة أئده الله تعالى» مقابله گردیده، کتابت چهارده برگ نخست با بقیه متفاوت است، حاشیه برگها فرسوده شده و برخی اندکی آسیب دیده و مرمت شده، افزودگیهایی در فواید رجالی قبل از برگ نخست آمده، تملک محمدابراهیم بن شمس‌الدین بن قوام‌الدین بن نصیرالدین بن جمال‌الدین، الحسینی المرعشی الحائری به تاریخ ۱۲۳۰ق،

که صورت آن به خط حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله پس از انجام و آخر مجموعه آمده و تملک علی بن علی الشریف با مهر مربع «و رفعناه مکاناً علیاً» و مهر بیضی «المذنب، مطلب الحسینی» در برگ نخست آمده است.

منابع: الدررعیة: ۳۸۴/۱۶؛ فهرست کتابهای چاپی و عربی: ۶۸۶-۶۸۷.

شماره نسخه: «۱۴۵۷/۱»

۱۷۷. الفهرست (۲) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: [ترقیمه: «تمت... علی ید ابن محمدعلی همدانی محمدجعفر فی یوم الثلثا من شهر ربیع الأول من شهور سنة ۱۲۲۹»] [نوع خط: نسخ] [نام کاتب: محمدجعفر بن محمدعلی همدانی] [تاریخ کتابت: ربیع الاول ۱۲۲۹] [محل کتابت: اصفهان «۶۴ب»] [عنوانها و نشانیها: قرمز] [نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده] [تعداد برگ: ۴۳ (۱ب - ۴۳الف)] [تعداد سطر: ۲۴] [اندازه متن: ۹×۱۵/۵ سانتیمتر] [اندازه جلد: ۱۵×۲۱/۵ سانتیمتر] [نوع جلد: تیماج مشکی ضربی با ترنج گل و بوته].
ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، فهرست رساله‌های مجموعه قبل از برگ نخست آمده است.

شماره نسخه: «۲۵۴۸/۱»

۱۷۸. الفهرست (۳) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: [ترقیمه: «و کان فراغ قلم... صالح بن یوسف بن محمد بن یوسف بن سعید بن یوسف الأوالی البحرانی المقشاعی مولداً، یوم الأربعاء ثالث شهر ربیع الاول من سنة تسعین و تسعمائه نبویة علی مهاجرها...»] [نوع خط: نستعلیق] [نام کاتب: صالح بن یوسف بن محمد بن یوسف بن سعید بن یوسف اوالی بحرانی مقشاعی] [تاریخ کتابت: ربیع الاول ۹۹۰] [عنوانها و نشانیها: قرمز] [نوع کاغذ: شرقی]

تعداد برگ: ۱۰۰ □ تعداد سطر: ۱۷ □ اندازه متن: ۷×۱۵/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲×۲۱/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج زرشکی ضربی با ترنج گل و بوته.
ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شد، از روی نسخه ابن ادریس که آن هم از روی نسخه‌ای که نظام الشرف ابوالحسن عریضی با نسخه مؤلف مقابله کرده بوده، کتابت شده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته، عناوین مباحث به قرمز در حاشیه آمده، فهرست اعلام کتاب و مشیخه تهذیب الأحکام به تاریخ ۱۱۱۹ق، قبل آغاز آمده، تملک طالب بن ابراهیم نظام‌آبادی به تاریخ چهارشنبه ۲۵ جمادی الاول ۱۰۸۲ و تملک محمدزمان حسینی به تاریخ جمعه دهم شعبان ۱۰۶۹ و هبه نامه کتاب بر فرزندش امین الدین حسین با مهر بیضی «عبده محمد زمان الحسینی» و تملک عبدالله با مهر بیضی وی، و مهر مربع «صراط علی حق نسکه، عبده ابراهیم الحسینی» روی برگ نخست دیده می‌شود، حاشیه برگها اندکی فرسوده شده است.

شماره نسخه: «۳۷۰۱»

(رجال، عربی)

۱۷۹. الفهرست (۴)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: محمدسعید بن شیخ امین‌الدین □ تاریخ کتابت: سده ۱۱ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۱۲۲ (ب - ۱۲۲ب) □ تعداد سطر: ۱۵ □ اندازه متن: ۵×۱۱/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲×۱۹/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره ضربی با ترنج گل و بوته.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده نسخه بدلها با نشان «ل» در حاشیه نگارش یافته، نسخ اندکی رطوبت دیده پس از انجام نسخه اسامی برخی از فقها وسیله کاتب نسخه بر متن افزوده شده است. تملک بدون نام با مهر بیضی «عبده محمدصادق بن محمدحسین حسینی» روی برگ نخست آمده است.

شماره نسخه: «۴۹۱۰/۱»

۱۸۰. الفهرست (۵) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ نوع خط: نستعلیق □ تاریخ کتابت: سده ۱۳ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز و مشکی □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۳۴ (۲۰۳ ب - ۲۳۶ الف) □ تعداد سطر: ۲۴ □ اندازه متن: ۱۱×۱۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵×۲۲ سانتیمتر □ نوع جلد: مشتمّ قهوه‌ای، عطف: تیماج قهوه‌ای تیره. ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته، اندکی حاشیه نویسی دارد. حواشی برگها اندکی رطوبت دیده است. شماره نسخه: «۵۷۰۳»

۱۸۱. الفهرست (۶) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمت بعون الله و حسن توفيقه في يوم الثلاثاء، الرابع من شهر ذي الحجة الحرام لسنة سبع عشرة و مأتين بعد الألف من الهجرة النبوية عليه و آله ألف تحية» □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: ذی الحجة ۱۲۲۷ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۶۸ (۹۷ ب - ۱۶۴ ب) □ تعداد سطر: ۲۰ □ اندازه متن: ۸×۱۳ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲/۵×۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قرمز. ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «نسخه بدل» در حاشیه نگارش یافته، حاشیه نویسی از حجة الاسلام شفیق با نشان «محمدباقر الموسوی» دارد، عناوین به قرمز در حواشی آمده، مهر حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ انجام دیده می‌شود، ولادت و وفات برخی از عالمان شیعه پس از انجام افزوده شده است.

شماره نسخه: «۶۰۵۸/۲»

۱۸۲. الفهرست (۷) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «قد فرغت من تسويده... عبدالله بن حسين التستري في الثالث من شهر ربيع الثاني سنة سبع و ثمانين و تسعمائة الهجرية، في قرية عيننا

من جبل عامل...» □ نوع خط: شکسته نستعلیق □ نام کاتب: عبدالله بن حسین شوشتری □ تاریخ کتابت: ربیع الثانی ۹۸۷ □ محل کتابت: روستای عینا، جبل عامل □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۵۱ (ب - ۵۱ الف) □ تعداد سطر: ۱۸ □ اندازه متن: ۸/۵ × ۱۴ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۱ × ۲۱ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی مجدول، عطف: تیماج قهوه‌ای تیره. ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی از حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله و دیگران دارد، برخی عناوین در حواشی نگارش یافته، افزودگیهایی در موضوع رساله روی برگ نخست آمده، مهر حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ آغاز و انجام آمده است. شماره نسخه: «۶۹۳۹/۱»

(رجال، عربی)

۱۸۳. الفهرست (۸)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «كان الفراغ منه في الليلة السابعة عشر من شهر ذي القعدة أحد شهور سنة الحادية والعشرين بعد الألف، بقلم علي بن عید و لا تكتب بيدک غیر شیء و ما من کاتب إلا و یلقا غداً فی الحشر ما کتبت یداه» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: علی بن عید □ تاریخ کتابت: ذی القعدة ۱۰۲۱ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۶۲ (ب - ۶۲ الف) □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۱ × ۱۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵/۵ × ۲۱ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای یک لا.

ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، برخی عناوین در حواشی نگارش یافته، نسخه بدلها با نشان «بدل» در حاشیه آمده، برخی حاشیه نویسی‌ها در اثر برش نابجا از میان رفته است، دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست چنین آمده: «نسخة من فهرست شیخ الطائفة، بخط العلامة الشيخ علی بن عبدالله، من علماء الدولة الصفویة علی ظهرها تملك العلامة الشيخ محمدتقی الشهير بملاً پروانه الصفوی العباسی، شهاب الدین الحسینی المرعشی النجفی». تملك شیخ محمدتقی معروف به ملاً پروانه

عباسی صفوی به تاریخ ۱۰۵۳ق روی برگ نخست همراه مهر بیضی «العبد المعصی محمدتقی» چندین برگ نخستین اندکی آسیب دیده و مرمت شده است. شماره نسخه: «۸۵۵۵/۱»

۱۸۴. الفهرست (۹) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ترقیمه: «وقع الفراغ من تحرير هذا الكتاب في شهر سنة خمس و ستين و تسعمائة» □نوع خط: نسخ □تاریخ کتابت: ۹۶۵ق □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۲۱ □تعداد سطر: ۱۵ □اندازه متن: ۱۲×۷ سانتیمتر □اندازه جلد: ۲۰×۱۳ سانتیمتر □نوع جلد: دورو، برون: تیماج قرمز ضربی مجدول، درون: قهوه‌ای مجدول.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، با نسخه‌ای که برای شهید ثانی خوانده شده مقابله گردیده «بلغت مقابلة بنسخة مقروءة علی الشیخ الفرید العلامة الوحید الشہید الثانی، زین الدین بن علی العاملی و قد کتب علیها ما صورته: هذه أنہاء أیدہ اللہ تعالی و سدّہ و أدام مجده و أسعده، قرائة و تصحیحاً و ضبطاً فی مجالس، آخرها یوم الأحد، منتصف شهر رمضان المعظم سنة أربع و خمسين و تسعمائة، و أنا الفقیر الی اللہ تعالی، زین الدین بن علی بن احمد الشامی العاملی حامداً مصلياً و مسلماً و بغيرها من النسخ و قد تمّت المقابلة عشیّ یوم الأربعاء، السّابع و العشرين من شهر شوّال سنة ۹۶۶».

اندکی حاشیه نویسی دارد. نسخه بدھا با نشان «بدل» در حاشیه آمده، آثار رطوبت در برگها دیده می‌شود.

شماره نسخه: «۸۷۵۶»

۱۸۵. الفهرست (۱۰) (رجال، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ترقیمه: «وافق الفراغ من هذا الكتاب عشية نهار السبت و هو اليوم العاشر من شهر ربيع الاول من شهر سنة ۹۵۴ أربعة و خمسين و تسعمائة

و کتبه محمد بن محمد الحسینی العاملی حامداً لله تعالی و مصلياً علی خیرته من خلقه و صفوته من بریته محمد و الأصفیاء من عترته فرحم الله من نظر فيه و دعا له بالمغفرة و الرّحمة...» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: محمد بن محمد حسینی عاملی □ تاریخ کتابت: ربیع الاول ۹۵۴ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۶۹ □ تعداد سطر: ۲۲ □ اندازه متن: ۱۲×۱۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸×۲۵/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج مشکی ضربی مجدول با ترنج و سرترنج طلائی.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس و گرانبها، در حاشیه تصحیح شده و بر شهید ثانی قرائت شده، إنهاء شهید ثانی به خط شریف وی در انجام نسخه چنین آمده: «أنهاه أیده الله تعالی و سدده و أدام مجده و سعده، قرائةً و تصحیحاً و ضبطاً فی مجالس آخرها یوم الأحد، منتصف شهر رمضان المعظم، سنة أربع و خمسين و تسعمائة و أنا العبد الذلیل، زین الدین علی بن احمد الشّامی العاملی، حامداً مصلياً مسلماً». در حاشیه با نشان «ثم بلغ قرائة أیده الله تعالی» مقابله گردیده، امضای شیخ بهاء الدین عاملی، روی برگ نخست آمده به نظر می‌رسد در تملک وی بوده افزودگیهایی چند در برگ نخست همراه تملک زین العابدین بن محمد طاهر با مهر بیضی «عبده زین العابدین الحسینی» و تملک حسین بن ابوالقاسم موسوی لاهیجی و وقفنامه نسخه به تاریخ ۲۴ جمادی الآخر ۱۲۲۳ با مهر بیضی «الراجی عبده ابوالقاسم الموسوی» در برگ نخست دیده می‌شود.

افزودگیهایی دیگر در موضوع رساله از شیخ بهاء الدین عاملی به خط شریف وی در دو برگ پس از پایان کتاب آمده، آثار رطوبت در برگها دیده می‌شود نسخه آفت دیده و فرسوده گردیده.

شماره نسخه: «۹۶۵۶»

(رجال، عربی)

۱۸۶. الفهرست (۱۱)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «کتبه ابراهیم بن عطاءالله الحسینی الخورزنی... و ذلك فی ثالث شهر صفر ختم بالخیر و الظفر، سنة اثنی و ثمانین و تسعمائة هجرية النبوية ﷺ»

و الحمد لله ربّ العالمين» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: ابراهیم بن عطاءالله حسینی خورزنی □ تاریخ کتابت: صفر ۹۸۲ □ عنوانها و نشانیها: مشکى □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۶۹ (۲ ب - ۷۰ ب) □ تعداد سطر: ۲۰ □ اندازه متن: ۱۲×۸ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸×۱۲/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: کاغذ ابر و باد، عطف: تیماج قهوه‌ای، با لبه برگردان.

ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است، در حاشیه تصحیح شده، با عبارت: «بلغ عرض هذا الكتاب بنسخة لا يخلو من الصحة بحسب الجهد و الطاقة تقبّل الله ذلك بمّنه و كرمه، إتفقت الفراغ منه، غرّة شهر رجب سنة إثنى و ثمانين و تسعمائة و أنا الفقير، محمّد بن حسين طالقانی...». مقابله شده، با یک واسطه از روی نسخه اصل کتابت شده، حاشیه نویسی با نشان «م ر» یادداشتی از محمّد بن عاشور کرمانشاهی، روی برگ نخست مبنی بر اینکه تعداد اشخاصی که در الفهرست آمده هشتصد و هفتاد نفر است روی برگ نخست همراه یادداشتی از کاتب نسخه آمده است، تصحیحات و حواشی نیز به خط کاتب نسخه می‌باشد، برخی برگها اندکی فرسوده شده است.
شماره نسخه: «۹۷۳۵/۱»

(رجال، عربی)

۱۸۷. الفهرست (۱۲)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «کتبه العاصی محمّدباقر بن المرحوم محمّدجعفر الهمدانی البهاری ۱۵ محرّم الحرام ۱۳۲۲» □ نوع خط: نستعلیق □ نام کاتب: محمّدباقر بن محمّدجعفر بهاری همدانی □ تاریخ کتابت: محرّم ۱۳۲۲ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ: ۵۹ □ تعداد سطر: ۲۰-۲۵ □ اندازه متن: ۱۸×۱۴ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸×۱۱ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج زرشکی ضربی مجدول.
ویژگیها: در حاشیه، وسیله کاتب نسخه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته است.

شماره نسخه: «۱۲۳۴۹»

آغاز: افتاده... «... بعلمه و من قال لا يحکم بعلمه لا یکن الوکیل من ذلک و لم یحکم له بالوکالة حتّی یقیم البینة علی وکالته، و کذلک اذا وکلّه فی غیر مجلس الحکم و لم یشاهد الحکم توکیلہ إیّاه...».

انجام: «و الثانی اّنه مستحبّ و لیس بمحظور اذا دخل.».

گزارش متن: کتاب فقهی استدلالی مفصّلی است از طهارت تا دیات، مؤلف شریف در مقدمه علّت تألیف این کتاب را چنین بیان می‌کند: «علمای اهل سنتّ چنین می‌پندارند که شیعه امامیه، فقه گسترده‌ای ندارند که به تمامی مسائل و فروعات فقهی پرداخته باشد این در حالی است که آنان با تعصّب کورشان اطلاعات درستی از علمای شیعه امامیه و تألیفات آنها ندارند از این رو برای روشن شدن مطلب، این کتاب را تألیف می‌نمایم که مباحث فقهی را بدون پرداختن به ادعیه و آداب در بر دارد»، این کتاب در واقع فتاوی فقهی شیخ است که در برخی موارد به نظریات سایر فقهاء نیز پرداخته است، نسخه‌های بسیاری از این کتاب در کتابخانه‌ها موجود است، و نخستین بار به سال ۱۲۷۱ق به صورت سنگی با تصحیح حاج میرزا مسیح تهرانی به چاپ رسیده و پس از آن نیز بارها به چاپ رسیده است.

گزارش نسخه: «کتبه شمس‌المعالی بن علی بن محمد الحمّدی فی المحرمّ سنة سبع و خمس مائة هجریّة یتلوه الثالث منه و هو کتاب المساقات إن شاء الله تعالی (۱۹ب)» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: شمس‌المعالی بن علی بن محمد الحمّدی □ تاریخ کتابت: محرم ۵۰۷ □ عنوانها و نشانیها: مشکی □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۲۷ □ تعداد سطر: ۲۵ □ اندازه متن: ۱۶/۵×۱۳ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۷×۲۰ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج زرشکی ضربی با لچک ترنج و سرترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای بسیار نفیس و بی‌نظیر است که وسیله شاگرد شیخ الطائفة کتابت شده در حاشیه تصحیح شده و متن و حاشیه گردیده، دستخط حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته‌الله روی برگ نخست و برگ «۹۱ب» چنین آمده است: «کتاب المبسوط شیخ الطائفة المحقّقة، أبی جعفر محمد بن الحسن الطوسی قدّس سرّه، و النسخة قديمة، کتبت فی سنة ۵۰۷ مقروّة علی المشایخ فلیعتنم قدرها،

حرره شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی، ۱۳۸۰، بسمه تعالی، و بعد، فقد من الله على عبده شهاب‌الدین الحسینی المرعشی النجفی، هذه النسخة التقيسة من المبسوط لشيخ الطائفة مولانا أبي جعفر محمد بن الحسن الطوسي و هي بخط تلميذه المولى شمس‌المعالی بن علی بن محمد بن عبدالله المحمدي النسب من ذرية محمد بن الحنفية و تاريخ الكتاب سنة ۵۰۷ هـ و هي متأخرة عن وفاة المصنف بسبع و أربعين سنة و لله الحمد و الشكر (۱۳۷۰). نسخه با نشان «بلغت» مقابله شده، آثار رطوبت در برخی برگها مشاهده می‌شود، برخی برگها فرسوده شده ولی به متن آسیبی نرسیده جز روی برگ نخست و اندکی از کلمات برخی برگها که ناخوانا شده است. برگ «۱۲۶» نونویس شده است. مهر بیضی «علی تقی بن علی» پشت برگ نخست دیده می‌شود.
منابع: الذریعة: ۵۴/۱۹.

شماره نسخه: «۲۷۶»

۱۸۹. المبسوط (۲)

(فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذي أوضح لعباده دلائل معرفته و أنهج سبيل هدايته و أبان عن طريق توحيده و حكمته و سهل الوصول الى ثواب جنّته... امّا بعد: فإني لازال أسمع معاصر مخالفتنا من المتفهمة و المنتسبين الى علم الفروع يستحقرون فقه أصحابنا الإمامية... هذا جهل منهم بمذاهبنا و قلة تأمل لأصولنا...»
انجام: «فإذا فرغ من عطايا أقارب الرسول ﷺ بدأ بالأنصار و قدّمهم على جميع العرب فإذا فرغ من الأنصار بدأ بالعرب فإذا فرغ من العرب بدأ بالعجم.»
گزارش متن: نسخه موجود از كتاب الطهارة تا پایان كتاب قسمة الفیء و الغنائم را در بر دارد.

گزارش نسخه: □ نوع خط: □ نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۶ □ عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۵۲ □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۷/۵ × ۱۱ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۳/۵ × ۱۶ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی با ترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس و بسیار گرانبها، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، فهرست مطالب کتاب، در چندین برگ قبل از آغاز آمده، دستخط حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست چنین آمده است: «کتاب المیسوط لشیخ الطائفة و التسخة نفیسة جداً عتیقة مصححة و کانت فی خزانه کتب العلامة السید نصرالله الموسوی الحائری المدرس الشهدید بإسلامبول من أسلاف آل نصرالله خدمة الحرم الحسینی و تری خطه الشریف و تملکه علی ظهر الكتاب و قد وقفها الولد المحروس الفاضل السید جمال‌الدین محمود الحسینی المرعشی، علی مکتبتی العامة التي أسستها فی عام ۱۳۸۷ق، حرره الداعی شهاب‌الدین الحسینی المرعشی التّجفی ببلدة قم المشرقة ۱۳۸۷ق» فهرست مطالب کتاب در «۴» برگ قبل از آغاز آمده، تملک نصرالله بن حسین حسینی حائری همراه تملک مخدوش دیگر با دو مهر مربع ناخوانا روی برگ نخست مشهود است.

شماره نسخه: «۳۹۸»

۱۹۰. المیسوط (۳)

(فقه، عربی)

آغاز: «... کثروا به کتبهم من مسائل الفروع و لا فروع من ذلك الا و له مدخل فی اصولنا و مخرج علی مذهبنا...».

انجام: «فصل: فی بیع؛ و کذلک دود، و کذلک بیع التّخل اذا رأها و اجتمعت»

گزارش متن: نسخه موجود از کتاب الطّهارة تا کتاب السّلم را در بر دارد.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۶ ق □ عنوانها و نشانیها:

مشکی درشت‌تر از متن □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۰۰ □ تعداد سطر: ۲۵

□ اندازه متن: ۱۳×۱۶/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵×۱۹ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج

قهوه‌ای تیره ضربی باترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس و گرانبه، در حاشیه تصحیح شده و با

نشان «بلغ، بلغت» مقابله گردیده، تملک شیخ احمد بن زین‌الدین أحسائی با مهر

بیضی «احمد بن زین‌الدین و تملک علی بن احمد بن زین‌الدین با مهر مربع

«علی بن احمد» روی برگ نخست آمده، اندکی از حاشیه نویسی‌ها در اثر برش نابجا از میان رفته، حاشیه برگها فرسوده شده و مرمت شده است.
شماره نسخه: «۲۵۶۲»

۱۹۱. المبسوط (۴) (فقه، عربی)
آغاز: «بسملة، كتاب الخراج، فصل في تحريم القتل و من يجب عليه القصاص و من لا يجب، قال الله تعالى و لا تقتلوا النفس التي حرم الله...»
انجام: «لان الظاهر انها حصلت في يد المدعى... ان شهدت بانها في ملك المدعى اشتراها من عمرو»
گزارش متن: نسخه موجود از كتاب الخراج تا كتاب البيّنات را در بر دارد.
گزارش نسخه: [نوع خط: نسخ] [تاریخ کتابت: سده ۶ ق] [عنوانها و نشانیها: مشکی درشتتر از متن] [نوع کاغذ: شرقی] [تعداد برگ: ۲۸۳] [تعداد سطر: ۲۱] [اندازه متن: ۱۲/۵×۲۱ سانتیمتر] [اندازه جلد: ۱۷×۲۵ سانتیمتر] [نوع جلد: تیماج قرمز].
ویژگیها: نسخه‌ای بسیار نفیس و گرانبه‌است، در حاشیه تصحیح شده، تملک حسن بن یحیی بن محمد بن منصور بن ابی صاعد بابلی و محمد بن عبدالمطلب و محمد بن الناس و بدر و محمد بن حسین بن محمد بن جعفر و برخی تملکهای مخدوش همراه فهرست کتابها روی برگ نخست آمده، برخی برگها اندکی آسیب دیده و فرسوده شده است.
شماره نسخه: «۲۶۱۳»

۱۹۲. المبسوط (۵) (فقه، عربی)
آغاز: «بسملة، المساقاة هو أن يدفع الإنسان الى غيره على أن... و سميت مساقاة لان الغالب في الحجاز و المطلوب السقي، لانها تسقى من الآبار...»
انجام: «كتاب التفقات، قال الله تعالى: فأنكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع فإن خفتن ألا تعدلوا فواحدة أو ما ملكت...» افتاده.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۱۳ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز و برخی نانوخته □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۲۷۸ □ تعداد سطر: ۲۵ □ اندازه متن: ۱۰/۵ × ۱۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸ × ۳۰/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج زرشکی ضربی مجدول با ترنج و سرترنج. ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدھا با نشان «ل» آمده، عناوین در حواشی نگارش یافته است. حاشیه زیرین برگهای انجام رطوبت دیده است. شماره نسخه: «۱۴۵۹»

(فقه، عربی)

۱۹۳. المبسوط (۶)

آغاز: «همچون نسخه نخست (کامل)». انجام: «فحصلت ثلاثة فصول، في كلِّ فصل مسائلتان في القلع و الأجرة و مسائلتان في القيمة و القلع و مسائلتان في القيمة و الأجرة». گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمّ ... علی ید أضعف عبادالله و أوجههم إلى رحمة ربّه الغفور، هاشم بن مسیب الحسینی خورزنی فی سنة تسع و عشر و ألف، فی أوایل شهر الشوّال...» □ نوع خط: نسخ و نستعلیق گوناگون □ نام کاتب: هاشم بن مسیب حسینی خورزنی «بخش دوم نسخه» □ تاریخ کتابت: شوّال ۱۰۱۹ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۴۱۰ □ تعداد سطر: ۲۱ □ اندازه متن: ۱۱/۵ × ۱۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸ × ۲۵ سانتیمتر □ نوع جلد: کاغذ ابلق با مقوا، لبه‌ها: تیماج قهوه‌ای، عطف: تیماج زرشکی. ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است، نیمی از بخش نخست جلد اول نونویس شده، در حاشیه تصحیح شده، تملک آیت‌الله شیخ محمد باقر بهاری همدانی، روی برگ نخست آمده اندکی حاشیه‌نویسی دارد، حواشی برگها اندکی رطوبت دیده است. شماره نسخه: «۱۶۷۲»

(فقه، عربی)

۱۹۴. المبسوط (۷)

آغاز: «بسملة، الحمد لله الّذی أوضح دلایل معرفته و نهج سبیل هدایتته و أبان عن ریق توحیده و حکمته و سهّل الوصول الی ثواب جنته ... اما بعد، فإتی لا زال أسمع معشر مخالفینا من المتفقّهة و المنتسبین الی علم الفروع...».

انجام: «فاذا فرغ من الأنصار بدأ بالعرب فاذا فرغ من العرب بدأ بالعجم، ثمّ الجزء الأوّل من المبسوط بعون الملك المعبود و يتلوه في الجزء الثانی، كتاب البيوع إن شاء الله تعالى و الحمد على إتمامه».

گزارش نسخه: «ترقیمه: «قد وقع الفراغ بكتابة هذا الكتاب، الفقير الى الله الغني، ابن مير احمد، على الحسيني في سلخ شهر رجب المرجّب يوم الإثنين وقت العصر، سنة ۱۰۳۸» نوع خط: نسخ و نستعلیق «نام کاتب: علی الحسینی «تاریخ کتابت: رجب ۱۰۳۸» عنوانها و نشانیها: قرمز «نوع کاغذ: شرقی «تعداد برگ: ۲۱۸ «تعداد سطر: ۱۹ «اندازه متن: ۱۴/۵ × ۱۰ سانتیمتر «اندازه جلد: ۲۰ × ۵/۱۵ سانتیمتر «نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی؛ لچک، ترنج و سرترنج گل و بوتّه.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس و در عین حال عجیب، چونکه برگ آغازین نسخه در سده ششم هجری کتابت شد و بقیّه برگها در سده یازده هجری نگارش یافته و این موضوع خلاف آن روای است که تاکنون برای نسخه‌های خطی رخ داده، نام کتاب در پشت برگ آغازین با خط کوفی تزئین شده و دستخط «ابومحمد دوریستی» مبنی بر قرائت «ابوالحسن واران» بدین صورت آمده است: «قرأ علیّ هذه المجلّدة بأسرها الشيخ الأجلّ العالم الأوحد البارع مرشد الدین، زین الإسلام، جمال الأدباء، علی بن الحسین بن أبی الحسین المکتبی بأبی الحسین الوارانی - آدم الله توفيقه - فرويته له عن الشيخ الرئيس عبیدالله بن الحسین بن بابويه عن أبيه عن مصنفه - رحمهما الله - و كتب الحسن بن الحسين بن علی الدوریستی، نزیل قاسان بخطّه، في شوال سنة أربع و ثمانين و خمس مائة». سپس در ادامه با همان خط: «ثمّ سمع هذه المجلّدة .. من كتاب الصّوم الى كتاب البيوع و أجزت له أن يروى عنّي...» آمده است. این نسخه گرانقدر در تملک مولی عبدالله اصفهانی افندی صاحب کتاب ریاض العلماء بوده و دستخط شریف وی چنین آمده، «دخل في نوبة العبد الجاني، عبدالله الإصفهانی» و مهر بیضی «محمد جعفر بن محمد صفی» و مهر دیگری با سجع «الراجی عفو ربّه، عبدالله» با مهر مرّبع «عبدالجلیل» در پشت برگ آغازین آمده، این نسخه از جمله نسخه‌هایی است که در کتابخانه مرحوم حاج ملاّ محمد جعفر بن محمد صفی، فارسی آواده‌ای قرار داشته و آن مرحوم آنها را وقف نموده است،

بیشترین نسخه‌های خطی کتابخانه آن مرحوم را که اکثراً وقفی است، به این کتابخانه طی چندین مرحله اهدا شده و برخی نیز سالها قبل در اصفهان برای این کتابخانه خریداری گردیده است.

شماره نسخه: «۱۲۷۷۲»

۱۹۵. المبسوط (۸)

(فقه، عربی)

آغاز: «الحمد لله الذي اوضح دلائل معرفته و انهج سبيل هدايته و ابان عن طريق توحيدة و حكمته و سهل الوصل الى ابواب جنته...»
انجام: «فاذا فرغ من الانصار بدأ بالعرب فاذا فرغ من العرب بدأ بالعجم... تم الجزء الاول و الحمد لله رب العالمين و يتلوه في الثاني كتاب...»

گزارش متن: نسخه موجود جلد نخست کتاب مبسوط می باشد.

گزارش نسخه: [ترقیمه: «و وافق الفراغ من نسخه آخر يوم الاربعاء رابع شهر الله الاصب من سنة ثلث و ستين و ستمائة كتبه الفقير... حسين بن ابی سيار محمد [ذینی]... و نعم الوكيل.»] نوع خط: نسخ کهن [نام کاتب: حسین بن ابی سيار محمد بن احمد [تاریخ کتابت: ۶۶۳ هـ] عنوانها و نشانیها: مشکی [نوع کاغذ: شرقی] تعداد برگ: ۲۲۵ [تعداد سطر: ۲۱] اندازه متن: ۱۸×۱۳/۵ سانتیمتر [اندازه جلد: ۲۴/۵×۱۷/۵ سانتیمتر [نوع جلد: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس و کهن. در حاشیه تصحیح گردیده است، حواشی اندکی از کاتب در حاشیه برخی از برگها دیده می شود. در برگ نخست این عبارت آمده است «علقه لنفسه بقلم الاضطرار العبد الفقير... حسين بن ابی سيار محمد بن احمد بن [ذینی] غفر الله له و لوالديه و للمومنين في شهر سنة ثلث و ستين و ستمائة الهاللية...»

دو تملك در برگ آغاز و يك تملك در برگ پایان با مهر بیضی ناخوانا آمده است، نسخه، رطوبت و آسیب دیده، سپس ترمیم گردیده است.

شماره نسخه: «۱۳۹۸۵»

۱۹۶. مختصر مصباح المتهدّج = المصباح الصغير (۱) (دعا، عربی)
 آغاز: «بسملة، الحمد لله رب العالمین... أمّا بعد، إعلموا رحمکم الله إئی لما علمت
 عبادات السنّة فی الكتاب الذی سمّیته بمصباح المتهدّج و جمعت فیہ من العبادات و مختار
 الأدعیة ما لا یکاد یوجد فی کتاب مصنّف و لا فی مجموع مؤلّف، لائى جمعته من
 مواضع متفرقة و مظان متباعدة و کان...»
 انجام: «اللهم ما غاب عنى فلا یغیب عنى عونک و حفظک و ما فقدت من شئ
 فلا تفقدنى عونک علیه حتّى لا أتکلّف ما لا أحتاج إلیه یا ذالجلال و الإکرام و صلّى
 الله على سیدنا و نبینا محمد و آله الطیبین الطّاهرین الأخیار و سلّم تسليماً كثيراً»
 گزارش متن: شیخ طوسی کتاب دعای مفصّلی دارد به نام مصباح المتهدّج، پس
 از تألیف آن بخشهایی شامل دعاهاى هر روز هفته، ماه و سال را برگزیده و جداگانه
 به صورت کتاب مستقلّی ترتیب داده و آن را مختصر مصباح المتهدّج نامیده است.
 غیر از شیخ طوسی، علامه حلّی نیز مصباح المتهدّج را تلخیص نموده و آن را المنهاج
 فی مختصر المصباح نامیده است.

گزارش نسخه: □نوع خط: نسخ معرب □تاریخ کتابت: ۱۲۴۰ق □عنوانها و نشانیها:
 قرمز □نوع کاغذ: شرقی نخودی □تعداد برگ: ۴۴۱ □تعداد سطر: ۱۱ □اندازه متن:
 ۸×۱۱/۵ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۰×۱۳ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی مجدول.
 ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده برخی مطالب حواشی در اثر برش ناجا آسیب
 دیده، برگها اندکی فرسوده شده است.
 منابع: الذریعة: ۲۰ / ۲۰۹؛ ریحانة الأدب: ۳/۳۲۷.

شماره نسخه: «۷»

بسم

۱۹۷. مختصر مصباح المتهدّج = المصباح الصغير (۲) (دعا، عربی)
 آغاز: «همچون نسخه نخست»
 انجام: «و یتأثر علی، اللهم إیک تمحو ما تشاء و تثبت و عندک امّ الكتاب...» افتاده.
 گزارش نسخه: □نوع خط: نسخ معرب □تاریخ کتابت: سده ۹ ق □عنوانها و نشانیها:
 قرمز □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۱۹ □تعداد سطر: ۱۶ □اندازه متن: ۷/۵×۱۱/۵
 سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۳×۱۷/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قرمز ضربی مجدول.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس در حاشیه تصحیح شده عناوین با قرمز در حواشی نگارش یافته، اندکی رطوبت دیده و فرسوده شده، تملک بی‌نام روی برگ نخست به تاریخ رمضان ۹۴۵ در کاشان آمده است. برگ نخست آسیب دیده و مرمت گردیده است.

شماره نسخه: «۵۰۵»

۱۹۸. مختصر مصباح المتهدّد = المصباح الصغير (۳) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمت... فی سلخ شهر ذی الحجّة الحرام سنة ۹۹۱ الهجرية، کتبه أقلّ الأنام ابوالقاسم عبدالعظیمی» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: ابوالقاسم عبدالعظیمی □ تاریخ کتابت: ذی الحجّه ۹۹۱ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۱۵۷ □ تعداد سطر: ۲۲ □ اندازه متن: ۶×۱۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲×۲۳ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج نارنجی ضربی با ترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد با نشان «بلغ قبلاً» مقابله گردیده، نسخه بدوها با نشان «نسخه بدل، بدل» در حواشی نگارش یافته، فهرست مطالب در چندین برگ قبل از آغاز آمده، نسخه رطوبت دیده و اندکی فرسوده شده دو برگ نخستین و انجام آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۲۰۸۲»

۱۹۹. مختصر مصباح المتهدّد = المصباح الصغير (۴) (دعا، عربی)

آغاز: افتاده «... من اوّل البقرة و من وسط السورة و إلهکم إله واحد إلی قوله یعقلون ثم یقرأ خمس عشر مرّة قل هو الله أحد و فی الرّابعة الحمد و آية الكرسي و آخر سورة البقرة...»

انجام: السّاعة الثّانية عشر من إصفرار الشّمس الی غروب الشّمس لمحمّد بن الحس المهدی، صاحب الزّمان صلوات الله علیه، یا من توحد بنفسه عن خلقه یا من هو غنی عن خلقه بصنعه یا من عرف نفسه خلقه بلطفه...» افتاده.

گزارش نسخه: □نوع خط: نسخ معرب □تاریخ کتابت: سده ۱۰ق □عنوانها و نشانیها: قرمز و سبز و طلائی □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۹۲ □تعداد سطر: ۱۷ □اندازه متن: ۱۸×۱۱ سانتیمتر □اندازه جلد: ۲۶×۱۷/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قرمز. ویژگیها: نسخه‌ای نفیس است، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد، نسخه رطوبت دیده و فرسوده شده برخی برگها آسیب دیده و مرمت گردیده است. شماره نسخه: «۲۳۴۱»

۲۰۰. مختصر مصباح المتهدّد = المصباح الصغير (۵) (دعا، عربی) آغاز: افتاده... «... و رأیت أن أختصر ذلك و أجمع منه جملاً لا يستثقلها العامل بها و لا يتصعبها الناظر فيها و أقتصر على ذكر أدعية مختارة جامعة للأغراض و قوی بعد ذلك عربی... فی ذکر عبادات الشرع، عبادات الشرع خمس، الصلاة و الزكاة و الصوم و الحجّ و الجهاد...». انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: □نوع خط: نسخ □تاریخ کتابت: سده ۱۰ق □عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۲۳۰ □تعداد سطر: ۱۵ □اندازه متن: ۱۶×۸ سانتیمتر □اندازه جلد: ۲۲×۱۲/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره. ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد، نسخه بدنها با نشان «خع ل» در حواشی نگارش یافته، آثار چرمی در نسخه مشاهده می‌شود برخی برگها آسیب دیده و مرمت شده است. برگ آغاز و انجام وسیله رضا بن محمد موسوی زنجانی به تاریخ نهم رمضان ۱۳۶۹ در تهران نونویس شده است.

شماره نسخه: «۷۳۵۹»

۲۰۱. مختصر مصباح المتهدّد = المصباح الصغير (۶) (دعا، عربی) آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: «ترقیمه:» عرب حسین ابن مولانا میران الکوینانی، تحریراً فی
إثني عشر من شهر ذی القعدة الحرام سنة خمس و ثلاثين و ألف» نوع خط: نسخ
معرب □ نام کاتب: عرب حسین بن مولانا میران کوینانی □ تاریخ کتابت: ذی القعدة ۱۰۳۵
□ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۶۱ □ تعداد سطر: ۱۴ □ اندازه
متن: ۱۲/۵ × ۱۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸ × ۲۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج مشکی.
ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، عناوین با قلم درشت در حواشی نگارش
یافته، بخشی از برگها رطوبت دیده و اندکی فرسوده گردیده، حواشی برخی برگها
اندکی آسیب دیده و مرمت شده، تملک مرحوم سردار کابلی، حیدر قلی بن نور محمد
کابلی به تاریخ جمعه ۲۳ ربیع الثانی ۱۳۳۵ روی برگ نخست آمده است.
شماره نسخه: «۱۰۶۶۳»

بص

۲۰۲. مختصر مصباح المتهدد = المصباح الصغير (۷) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ زیبا و نستعلیق □ نام کاتب: میران علی، قمی
□ تاریخ کتابت: رجب ۱۰۹۹ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی آهار مهر
زده □ تعداد برگ: ۲۰۸ □ تعداد سطر: ۱۶ □ اندازه متن: ۷ × ۱۳ سانتیمتر □ اندازه جلد:
۱۲ × ۱۷ سانتیمتر □ نوع جلد: کاغذ ابر و باد، با مقوا، عطف: تیماج قرمز.
ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس در حاشیه تصحیح شده، مهر بیضی «عزّ من قنع و
ذلّ من طمع، محمد» در آغاز و انجام نسخه آمده، برگها مجدول به طلا، قرمز و
مشکی، عناوین به خط قرمز در حواشی نگارش یافته، نسخه بدھا با نشان «خ» در
حواشی آمده، برخی برگها رطوبت دیده و حاشیه برگها آسیب دیده است.
شماره نسخه: «۱۱۵۱۵»

بص

۲۰۳. مختصر مصباح المتهدد = المصباح الصغير (۸) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه نخست».

گزارش نسخه: □نوع خط: نستعلیق و نسخ □نام کاتب: محمدتقی بن رفیع الدین بن علی غفاری قاسانی (کاشانی) □تاریخ کتابت: محرم ۱۰۳۲ □عنوانها و نشانیها: قرمز درشت تر از متن □نوع کاغذ: شرقی آهار مهر زده □تعداد برگ: ۱۸۶ □تعداد سطر: ۱۸ □اندازه متن: ۵×۱۳ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۲×۱۷/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج مشکی یک‌لا.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس و گرانبها، در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها، با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، برخی عبارات حواشی در اثر برش ناجا آسیب دیده، حاشیه برگها اندکی آسیب دیده. افزودگیهایی شامل ادعیه پس از انجام آمده است. شماره نسخه: «۱۷۶۳»

۲۰۴. مختصر مصباح المتهدّد = المصباح الصغیر (۹) (دعا، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست».

انجام: «اللهم إني أدعوك دعاء عبد ضعفت قوته وإشددت فاقته و عظم جرمه و قلّ عدده...» افتاده.

گزارش نسخه: □نوع خط: نسخه قدیم □تاریخ کتابت: نیمه نخست سده ۶ ق □عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۷۶ □تعداد سطر: ۱۹ □اندازه متن: ۱۱/۵×۱۹ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۵×۲۳/۵ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج دارچینی ضربی با لچک، ترنج و سرترنج گل و بوته. ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس بی نظیر و کهن، دقیقاً در بین سالهای ۵۲۰ تا ۵۵۰ هجری کتابت شده در حاشیه تصحیح شده، نسخه رطوبت دیده و بخشی از برگها آسیب جدی دیده و از سوی بخش مرمت این کتابخانه بزرگ بازسازی شده و وقف نامه نسخه از سوی «محمد داود» در برگ نخست آمده. افتادگی از خطبه کتاب بسیار اندک است.

شماره نسخه: «۱۳۰۵۶»

۲۰۵. مصباح المتهدّد (۱) (دعا، عربی)

آغاز: افتاده «... بها وجهک ثلاثاً و قل في كل واحد منها، اللهم لك الحمد لا إله إلا أنت عالم الغيب و الشهادة الرحمن الرحيم، اللهم اذهب عني الهم و الحزن...».

انجام: «قال: و بکا ابو عبدالله حتى اخضلت لحيته بدموعه ثم قال: إن الله جل ذكره، لما خلق التور خلقه يوم الجمعة في تقديره في أول يوم شهر رمضان و خلق الظلمة في يوم الأربعاء يوم عاشورا... و في خلق منحين...» افتاده.

گزارش نسخه: [نوع خط: نسخ] [تاریخ کتابت: سده ۷ ق] [عنوانها و نشانیها: قرمز] [نوع کاغذ: شرقی] [تعداد برگ: ۱۳۲] [تعداد سطر: ۱۹] [اندازه متن: ۱۸/۵×۱۳] [اندازه جلد: ۱۸×۲۶] [سانتیمتر] [نوع جلد: تیماج مشکی ضربی، ترنج گل و بوتہ].

ویژگیها: نسخه ای است نفیس و گرانقدر، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه رطوبت دیده و برخی برگها فرسوده شده و آسیب دیده است، دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در حاشیه برگ دوم چنین آمده: «کتاب مصباح المتهدّد لشيخ الطائفة الإمامية أبي جعفر محمد بن الحسن الطوسي، صاحب کتابی التهذيب و الاستبصار و هذه النسخة قديمة جداً، شهاب الدين مرعشي نجفی».

منابع: الدررعية: ۱۱۸/۲۱.

شماره نسخه: «۲۵۳»

۲۰۶. مصباح المتهدّد (۲) (دعا، عربی)

آغاز: افتاده «... الإمام و تنقسم هذه العبادات قسمين آخرين أحدهما مفروض و الآخر مسنون فالمفروض على ضربين، أحدهما مفروض بأصل الشرع من غير سبب كالصلوات الخمس...».

انجام: «و متى إختل واحد من الشّروط سقط فرضه و تفصيل ذلك و فروعہ بیناه في التّهایة...» افتاده.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۷ ق □ عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۲۲ □ تعداد سطر: ۲۳ □ اندازه متن: ۱۴×۲۱ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸/۵×۲۸ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج مشکی ضربی با لچک ترنج و سرترنج گل و بوته .

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس و گرانقدر، در حاشیه تصحیح شده، نسخه فرسوده شده و برخی برگها آسیب دیده مرمت شده است، آثار رطوبت در برگها دیده می‌شود، برخی نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته است.

شماره نسخه: «۱۴۲۰»

۲۰۷. مصباح المتهدّد (۳) (دعا، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله الولی الحمد و مستحقّه ... سألتهم أیدکم الله أن أجمع عبادات السنّة ما لا یتکرّر و أضيف إليها الأدعية المختارة عند کلّ عبادة علی وجه الإختصار دون التّطویل و الإسهاب... فصل: فی ذکر حصر العبادات و بیان أقسامها، عبادات الشّرع علی ثلاثة أقسام ...» .

انجام: «و قد وفینا بما شرطناه فی صدر الكتاب، و نسأل الله تعالی أن يجعله لوجهه خالصاً و ینفعنا و لمن يعمل به أو ببعضه و نسأله أن لا یخلینا من دعائه عقیب العمل بما علّمناه إن شاء الله تعالی. الحمد لله ربّ العالمین و علیه توکلنا و به نستعین...».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۱۰ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی آهار مهر زده □ تعداد برگ: ۶۲۲ □ تعداد سطر: ۱۵ □ اندازه متن: ۷/۵×۱۶ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵×۲۶ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج حنایی ضربی مجدول.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته، برگ نخست نونویس شده، برگ نخست و انجام اندکی آسیب دیده و مرمت گردیده است، امضای حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست و انجام به تاریخ ۱۳۸۰ ق آمده است.

شماره نسخه: «۲۱۷۳»

۲۰۸. مصباح المتهدّ (۴) (دعا، عربی)
آغاز: افتاده «... و الحّمّات و تکره الفریضة خاصة جوف الکعبة ... فصل فی ذکر الأذان و الإقامة هما مسنونان فی الصلوات الخمیس مستحبّان ولیا بفرضین و بهما تتعقد الجماعة و أشدهما تأکیداً فی الصلاة التي یجهر فیها بالقراءة...»
انجام: و قل اللهم أنت المدعوّ و أنت المرجو، و رازق الخیر ... ذوالعفو الرفیع و الدعاء السميع، أسألك ... افتاده.
گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۷ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۹۷ □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۲×۱۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۸×۲۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج دارچینی ضربی با ترنج گل و بوتّه.
ویژگیها: نسخه‌ای بسیار نفیس و گرانبه‌است، در حاشیه تصحیح شده برخی عناوین و نسخه بدله‌ها در حواشی نگارش یافته، نسخه در اثر رطوبت فرسوده شده و حاشیه برگها آسیب دیده و مرمت شده است.
شماره نسخه: «۴۸۶۷»

۲۰۹. مصباح المتهدّ (۵) (دعا، عربی)
آغاز: افتاده «... یا محسن قد أتاک المسیء و قد أمرت المحسن أن يتجاوز عن المسیء و أنت المحسن و أنا المسیء فصلّ علی محمد و آله و تجاوز عن قبیح ما عندی بحسن ما عندک یا أرحم الرّاحمین ثمّ صلّی العصر فاذا سلّمت فادع بما یدعی به بعقب کلّ فريضة...»
انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳»
گزارش نسخه: □ ترقیمه: «قد وقّفی الله تبارک و تعالی بإختتام هذه النسخة الشّریفة المنيقة فی عشر الأولى من شهر رمضان المبارک من شهر سنة ۱۰۶۳ من الهجرة النبویة صلّی الله علیه و آله و سلم، کتبه لنفسه، محمّد صالح بن خان احمد نهالدى من نواهی اهر تومان مشکین عن کوره آذربایجان حامداً مصلياً مسلماً و الحمد لله ربّ العالمین» □ نوع خط: نسخ معرب □ نام کاتب: صالح بن خان احمد □ تاریخ کتابت: رمضان ۱۰۶۳ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ:

۲۵۶ □ تعداد سطر: ۲۳ □ اندازه متن: ۹×۱۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۶×۲۵ سانتیمتر □
 □ نوع جلد: تیماج دارچینی ضربی مجدول، با لچک ترنج و سرترنج گل و بوته.
 ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته، با نشان «بلغ مقابله آیده الله بحمدہ تعالی» مقابله گردیده، نسخه رطوبت دیده و اندکی فرسوده شده است، این نسخه در تملک آیت الله سید محمد علی روحقانی بود. و دستخط ایشان قبل از آغاز با عبارت «للحقیر سید محمد علی روحقانی» آمده است.
 عبارت مقابله در انجام نسخه چنین آمد: «بالغت المقابله مع تدبیر و اصلاح الآ ما زاغ عنه البصر و حسر عنه النظر...».

شماره نسخه: «۶۵۱۴»

(دعا، عربی)

۲۱۰. مصباح المتهد (۶)

آغاز: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب و نستعلیق □ تاریخ کتابت: سده ۹ ق □
 □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۴۲ □ تعداد سطر: ۲۰-۲۴ □
 □ اندازه متن: ۱۰×۱۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۷×۲۳ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی با ترنج و سرترنج، عطف و لبه‌ها تیماج حنایی.
 ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، بخشی از برگها نونویس شده برخی از آنها به خط سید عبدالحی بن عبدالوهاب به تاریخ بیست و نهم ۹۵۳ هجری می‌باشد، که در برگ ۱۱۶ بدان اشاره شده است. در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه‌نویسی دارد، برخی از مطالب حواشی در اثر برش نابجا آسیب دیده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، تملکی به تاریخ ۱۳۲۵ با مهر بیضی «رضا بن یعقوب الطباطبائی» و «هاشم الطباطبائی» روی برگ نخست آمده، نسخ هر طوبت دیده برخی برگها اندکی آسیب دیده و مرمت گردیده و مهر حضرت آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست و انجام آمده است.

شماره نسخه: «۶۷۱۶»

(دعا، عربی)

۲۱۱. مصباح المتهدّ (۷)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۱۰ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی نخودی □ تعداد برگ: ۴۵۵ □ تعداد سطر: ۱۷ □ اندازه متن: ۶/۵ × ۱۱/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۲ × ۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قرمز ضربی با ترنج و سرترنج گل و بوته عطف و لبه‌ها: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان (خ) در حواشی نگارش یافته، اندکی حاشیه‌نویسی دارد. با نسخه‌ی اصلی مقابله گردیده که نشان مقابله در انجام فرسوده شده و قابل خواندن نیست، برخی حاشیه‌نویسی‌ها پاک شده است. افزودگیهایی شامل اشعار عربی، تملک هاشم بن میرزا یحیی (بیدآبادی اصفهانی) به تاریخ ذی القعدة ۱۳۲۷ با مهر بیضی میرزا یحیی «شفیع یحیی فی الآخرة، محمد و العترة الطاهرة» و صورت اجازه‌ی حیدر بن محمد بن زید بن محمد بن محمد بن عبدالله الحسینی به ربیب الدین حسن بن محمد بن یحیی بن علی بن ابی‌الجود بن بدر بن درباس به تاریخ جمادی الأول ۶۲۹ در برگ نخست آمده، برگهای آغاز و انجام اندکی آسیب دیده و مرمت گردیده است.

شماره نسخه: «۶۸۳۷»

(دعا، عربی)

۲۱۲. مصباح المتهدّ (۸)

آغاز: افتاده «... قوی بعد ذلك عزمی ما كان سبق من قول بعض الأشراف الأجلّة الديّانین المؤثرین لأفعال الخیر، ... فصل: فی عبادات الشرع، عبادات الشرع خمس، الصلّاة و الزکاة و الصّوم و الحجّ و الجهاد...».

انجام: «اللهم إني أسألك إيماناً صادقاً يا من يملك حوائج السائلين و يعلم ضمير الصّامتين إنك بكلّ خير عالم غير معلّم، أن تقضى حاجتي و أن تغفر لي و لوالدي...» افتاده.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۷ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۴۱ □ تعداد سطر: ۱۵ □ اندازه متن: ۱۰ × ۱۴/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۴ × ۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: دورو، برگه تیماج قرمز ضربی با ترنج و سر ترنج گل و بوته، درون تیماج سبز فرسوده، لبه برگردان.

ویژگیها: نسخه‌ای بسیار نفیس و گرانقدر است، در حاشیه تصحیح شده و برخی نسخه بدلها با نشان «ل» در حواشی نگارش یافته، برگ نخست افتاده سپس فردی خطبه‌ای برای آن جعل کرده است، نسخه آفت شدید دیده، برخی برگها آسیب دیده و مرمت گردیده، تملک جعفر با مهر مربع وی و تملک عبدالعظیم روی برگ نخست آمده، مهر حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ نخست و انجام دیده می‌شود. شماره نسخه: «۷۳۰۹»

۲۱۳. مصباح المتهجد (۱۰) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۱۱ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی آهار مهر زده □ تعداد برگ: ۲۳۸ □ تعداد سطر: ۲۲ □ اندازه متن: ۱۱×۱۷ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۹×۲۵/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده و نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حاشیه نگارش یافته، تملک یوسف بن محمدحسین اصفهانی در کربلا با مهرهای «محمد اسماعیل بن محمد علی» و «محمد اسماعیل بن محمد علی بن ...» روی برگ نخست آمده، افزودگیهایی شامل تاریخ ولادتهای گوناگون و جداول نجومی پس از پایان آمده است. آثار رطوبت در برخی برگها مشهود است. چندین برگ نخستین اندکی آسیب دیده و مرمت گردیده است.

شماره نسخه: «۷۴۳۸»

۲۱۴. مصباح المتهجد (۱۱) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: ۱۱۰۶ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۱۷ □ تعداد سطر: ۲۵ □ اندازه متن: ۵/۵×۱۲ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۰×۱۶/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره ضربی مجدول دارای سر لوح زیبای مذهب با زمینه‌ی طلا و لاجورد؛ گل‌های رنگارنگ و در برگ نخست مجدول به طلا و مشکی با کمند.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده اندکی حاشیه نویسی دارد، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، برخی برگها از جمله برگهای نخستین و پایانی آسیب دیده و مرمت شده، آثار رطوبت در برخی برگها دیده می شود، مهر حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در آغاز و انجام نسخه آمده است.
شماره نسخه: «۷۷۵۶»

۲۱۵. مصباح المتهدّد (۱۲) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «قد تمّ هذه النسخة الشريفة ... على يد مقيم بن نظام ... في يوم الأحد ثامن عشر شهر جمادى الأول سنة إثنى عشر و مأتين من بعد لآلف» □ نوع خط: نسخ معرب □ نام کاتب: مقيم بن نظام □ تاریخ کتابت: جمادى الأول ۱۱۱۲ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۳۷۰ □ تعداد سطر: ۱۸ □ اندازه متن: ۹×۱۶/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۶×۲۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج دارچینی ضربی با ترنج گل و بوتہ.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «خ و بدل» در حاشیه نگارش یافته، اشعاری از شیخ عبدالله بن صالح لاهیجی بجرانی با تملک وی به تاریخ ذی القعدة ۱۱۳۱ با مهر بیضی وی و تملک عیسی بن محمد بجرانی بامهر مربع «لقد آتینا عیسی البینات» در برگهای نخستین آمده، نسخه فرسوده شده، برخی برگها آسیب دیده و مرمت گردیده است، آثار رطوبت در برگهای پایانی مشاهده می شود.
شماره نسخه: «۸۶۶۰»

۲۱۶. مصباح المتهدّد (۱۳) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: سده ۱۱ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۳۰۰ □ تعداد سطر: ۲۰ □ اندازه متن:

۱۸×۵/۹ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۷×۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: دورو؛ برون: تیماج قرمز، درون: تیماج قرمز ضربی با ترنج و سرترنج گل و بوته.
ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «نسخه، ل، خ ل» در حواشی نگارش یافته، اندکی حاشیه نویسی دارد، آثار چربی روی برگ نخست مشاهده می شود.

شماره نسخه: «۹۱۷۸»

۲۱۷. مصباح المتهجد (۱۴) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمت علی يد عنایت الله الحسینی التبریزی فی منتصف شهر رجب المرجب يوم الجمعة فی مشهد الرضا، علی ساکنها ألف التحيّة و الثنا، فی سنة ثمانية و ستين بعد ألف» □ نوع خط: نسخ معرب □ نام کاتب: عنایت الله حسینی تبریزی □ تاریخ کتابت: رجب ۱۰۶۸ □ محل کتابت: مشهد مقدس □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۴۳۴ □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۷/۵×۱۰/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۵×۱۹ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج نیلی ضربی مجدول.
ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، نسخه بدلها با نشان «خ ل» در حواشی نگارش یافته، برگها مجدول به طلا، لاجورد، مشکی حاشیه برگها فرسوده شده چندین برگ از انجام آسیب دیده و مرمت شده است، تملک شیخ رضا بهاری در برگ نخست و تملک محمد زمان بن محمد صفی حسینی طالقانی هنگام اشتغال به خدمت نظارت روضه رضویّه در برگ انجام آمده است.

شماره نسخه: «۱۰۰۴۲»

۲۱۸. مصباح المتهجد (۱۵) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: محمد صالح بن خان احمد نهالیدی □ تاریخ کتابت: ذی القعدة ۱۰۶۲ □ محل کتابت: روستای تومان مشکین، اهر

□عنوانها و نشانیها: قرمز □نوع کاغذ: شرقی آهار مهر زده □تعداد برگ: ۲۱۹ (۷۶ب - ۲۲۶الف) □تعداد سطر: ۲۳ □اندازه متن: ۱۱/۵×۱۶/۵ سانتیمتر □اندازه جلد: ۱۹×۲۴ سانتیمتر □نوع جلد: دورو؛ برون؛ تیماج قهوه‌ای سوخته، درون: تیماج قهوه‌ای، عطف پارچه.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، حاشیه‌نویسی با نشان «ع ب سلمه الله، ق» دارد نسخه بدلها با نشان «ح ل» در حاشیه آمده، با نشان «بلغت مقابله قبال تدبیر و اصلاح، بلغت المقابلة بعون الله تعالى قد وقفتی الله تبارک و تعالی، علی مقابلة هذا الكتاب و تصحيحه و إصلاحه مع المنتسخ المذكور فی الحاشیة و مع الحواشی المسطورة فی هامشه بقدر الجهد و الطّاقة إلاّ ما زاغ عنه البصر و حسر عنه التّظر و الحمد لله كثيراً و سبحان الله بكرة و أصیلاً و صلواته علی أشرف أبیائه و خیرة جمیع خلقه، عبده و نجیبه و صفیه محمد المصطفی و آله مصابیح الدّجی و سلم كثيراً، الضّعیف محمد صالح بن خان احمد فی ۱۰۶۲» مقابله شده، صورت مقابله‌نامه نسخه مستنسخ عنه در برگ انجام چنین آمده است:

قد حرّر و نقل هذا الكتاب عن النسخة المولى الأملی أفضل الفضلاء و أصلح الصلحاء، أستاذی مجتهد الزّمان، عبدالله التّونی - أدام الله فضله و نیله - تاریخ کتابتها سنة ۹۵۳ق و علیها بخطه - سلمه الله تعالی - ما صورته: قد وقع الفراغ من مقابلة هذه النسخة الشّریفة، شهر شعبان المعظّم من سنة ۱۰۵۷ و أنا أفقر الفقراء الى الله، ابن حاجی محمد البشروی الخراسانی، عبدالله و قد كانت النسخة الّتی قوبلت معها، نسخة عتیقة، تاریخ کتابتها سنة ۷۳۲ق و علیها مکتوب ما صورته: قابلت هذا المصباح فی الحلّة فی مقام مولانا جعفر الصادق ع مع نسخة الأصل، الّذی بخط مصنّفه - رحمه الله تعالی - و أنا الفقیر، عبدالرحمن بن محمد الجزائری - غفر الله ذنوبهما - آمین و علیه أيضاً بلغ مقابلة بنسخة مصحّحة منقولة عنها فی مجالس متعدّدة آخرها ۶ شهر محرّم الحرام سنة ۹۶۳، فصحّ إلاّ ما زاغ عنه البصر و حسر عنه التّظر و الحمد لله وحده و علیه أيضاً: کتبت الحواشی علی هذا الكتاب الشّریف العزیز فی مشهد سیّدنا و مولانا أميرالمؤمنین ع و بلغ مقابله بنسخة مصحّحة

بتصحیح مصنّفه - رحمة الله عليه - العبد عبدالعلی الکلبینی الحلی و علیه ایضاً
خطّ الشّهید الثانی فی أوّل عمل شهر رمضان و قد کتب صورته هناك، هذا
کله صورة خطّه سلّمه الله تعالی فی آخر کتابه.
نسخه فرسوده شده و اندکی آسیب دیده است.

شماره نسخه: «۱۱۰۲۳/۱»

۲۱۹. مصباح المتهدّد (۱۶) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمّ الكتاب ... علی يد كاتبه ابن نورالله فی يوم الثلاثاء،
ثامن عشر شهر جمادی الأولى سنة ثلاث و تسعين بعد الألف من الهجرة النبویة
صلی الله علیه و آله ...» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: شیخ عبدالله بن نورالله بحرانی
□ تاریخ کتابت: ۱۰۹۳ ق □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی □ تعداد برگ:
۴۲۴ □ تعداد سطر: ۱۸ □ اندازه متن: ۹×۱۴ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۵×۲۰/۵
سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای مجدول.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، حاشیه نویسی دارد، نسخه بدله با نشان «خ ل»
در حواشی نگارش یافته، تملک محمد حسن بن علی قمی به سال ۱۲۹۷ ق در تهران
و دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ نخست و انجام چنین
آمده است: «کتاب مصباح المتهدّد لشیخ الطائفة و النسخة نفیسة و هی بخط العلامة
الشیخ عبدالله بن نورالله البحرانی صاحب العوالم، حرّره الداعی، شهاب الدین الحسینی
المرعشی النجفی ۱۳۸۴» . عناوین به قرمز در حواشی آمده، نسخه رطوبت دیده،
حاشیه برخی برگها آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۱۲۴۸۰»

۲۲۰. مصباح المتهدّد (۱۷) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

۱. مؤلف کتاب شریف عوالم العلوم و المعارف.

گزارش نسخه: «ترقیمه: «وقع الفراغ من تحريره يوم الأحد، سابع شهر ربيع الأول سنة سبع و ثلاثين و تسعمائة من هجرة خير البرية صلوات الله عليه و التحية في مشهد سيدنا و مولانا أمير المؤمنين على بن أبي طالب صلوات الله عليه على يد المتمسك...» □ نوع خط: نسخ معرب □ تاریخ کتابت: ربيع الأول ۹۳۷ □ محل کتابت: نجف اشرف □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۵۴ □ تعداد سطر: ۱۹ □ اندازه متن: ۱۷/۵ × ۱۰/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۶ × ۱۷/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج زرشکی با ترنج گل و بوتہ.

ویژگیها: نسخه‌ای بسیار نفیس و کهن است، در حاشیه تصحیح شده و اندکی حاشیه‌نویسی « دارد نسخه بدھا در حاشیه نگارش یافته، تملک شیخ عبدالحسین تهرانی معروف به شیخ العراقین وصی امیرکبیر و بانی مدرسه و مسجد شیخ عبدالحسین در بازار تهران، با مهر هشت گوش بزرگ آن بزرگوار «هو المالك بالاستحقاق من عواری الزمان لدى الأحقر الجانی، عبده عبدالحسین الطهرانی ۱۲۰۶ق» در برگ نخست، تملک «محمد علی» با سه مهر مربع «المتوکل علی الله العتی عبده محمد علی» در برگ نخست، تملک لطفعلی بن محمد کاظم^۱ به تاریخ ۱۳۱۳ق همراه تاریخ زاد روز مالک نسخه «محمد علی» در انجام دیده می‌شود، افزودگیهایی از نهایه‌ی شیخ طوسی و کتابهای دیگر، بعد از انجام آمده است.

شماره نسخه: «۱۳۰۴۴»

۲۲۱. **مصباح المتهجد (۱۸)** (دعا، عربی)
 آغاز: افتاده «... الصلاة مجال و الصلاة لها مقدمات و شروط، لا تتم إلا بها فلا بد من ذكرها نحو الطهارة و ستر العورة و القبلة و معرفة الوقت... فصل في كيفية الطهارة، و بیان احكامها...».
 انجام: «و جعلتهم مختلفة السننهم و ألوانهم خلقاً من بعد خلق لا يعلم العباد علمك و لا يقدر العباد قدرک...» افتاده.

۱. ایشان به نام صدرالأفاضل جدّ مرحوم فخرالدین نصیری امینی است.

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ قدیم □ تاریخ کتابت: نیمه نخست سده ۶ق □
 □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۶۳ □ تعداد سطر: ۱۶
 □ اندازه متن: ۱۲×۱۹ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۱۷×۲۳/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج
 قهوه‌ای ضربی با لچک، ترنج و سرترنج گل و بوته.
 ویژگیها: نسخه‌ای بسیار کهن، نفیس و گرانبه‌است، در حاشیه تصحیح شده،
 اندکی حاشیه‌نویسی دارد، برخی از برگها اندکی رطوبت دیده و فرسوده گردیده،
 حاشیه برگها آسیب دیده و مرمت شده، برگ نخستین در سده نهم هجری نونویسی
 شده، برگ پایانی افتاده است.

شماره نسخه: «۱۳۲۴۱»

۲۲۲. مصباح المتهجد (۱۹) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه شماره ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ معرب ممتاز بسیار ریز □ تاریخ کتابت: سده ۱۲ق
 □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۳۲۷ □ تعداد سطر: ۲۲
 □ اندازه متن: ۵×۹/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۹/۵×۱۵/۵ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج
 آجری ضربی زرگوب شبیه جلدهای سوخت، با لچک ترنج و سرترنج گل و بوته،
 عطف: تیماج دارچینی.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شد و نسخه بدلا با نشان «خ
 ل» در حاشیه آمده، برگها مجدول به طلا و کمند طلایی، حاشیه برخی برگها اندکی
 آسیب دیده و مرمت گردیده این نسخه از لحاظ هنری فوق‌العاده است و در
 کوچکترین قطع و زیباترین و ریزترین خط نسخ ممتاز کتابت شده و چندین سال
 طول کشیده، از این رو بسیار ارزشمند است.

شماره نسخه: «۱۴۶۰۱»

۲۲۳. مصباح المتهجد (۲۰) (دعا، عربی)

آغاز و انجام: «همچون نسخه ۲۱۷۳».

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «تمّ تحریر المجلد الأولى من کتاب المصباح فی الأدعية المأثورة
 علی ید فخرالدین بن اشرف الحسینی الاسترآبادی... فی یوم الخمیس فی ثالث شهر

ربیع‌الثانی، من سنة ثلاثه و ثلاثین و تسعمائة «برگ ۱۲۳ ب.» □ نوع خط: نسخ معرب □ نام کاتب: فخرالدین بن اشرف حسینی استرآبادی □ تاریخ کتابت: ربیع‌الثانی ۹۳۳ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۵۸ □ تعداد سطر: ۲۱ □ اندازه متن: ۱۶×۱۲ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۵/۲۴×۱۷ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده و نسخه بدله در حاشیه آمده، دستخط مرحوم آیت‌الله العظمی سید محمد حجّت کوه کمری در خصوص کتاب، در پشت برگ آغازین آمده، بخشی از آغاز و انجام نونویسی شده، حاشیه برخی برگها آسیب دیده و مرمت گردیده است.

شماره نسخه: «۱۴۷۲۹»

۲۲۴. مصباح المتهدّد (۲۱) (دعا، عربی)

آغاز: «بسمله... و تدعو بدعاء الوداع لعلی بن الحسین علیه السلام (کذا) و هو من أدعیة الصّحیفة: یا من لا یرغب فی الجزاء، یا من لا یندم علی العطاء، یا من لا یکافی عبده علی السواء...».

انجام: «أن لا یخلینا من دعائه عقیب العمل بما علمناه إن شاء الله تعالی».

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ قدیم □ تاریخ کتابت: پیرامون سده ۶ □ عنوانها و نشانیها: مشکی درشت □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۲۷۵ □ تعداد سطر: ۹ □ اندازه متن: ۱۸×۱۱ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۴×۱۸ سانتیمتر □ نوع جلد: چرم مشکی ضربی با لبه برگردان.

ویژگیها: نسخه بسیار نفیس و کم نظیری از اواخر سده ششم هجری است که برای خزانه کتب «عزالدین، ابوالمظفر، مسعود بن مودود بن زنگی بن آق سنقر» کتابت شده است. صاحب خزانه مذکور، از حاکمان تحت الحماية «صلاح‌الدین ایوبی» (۵۸۹ق) بوده و به سال (۶۰۷ق) درگذشته است. این نسخه با خط نسخ زیبا به سبک قدیم نوشته شده و عناوین آن با خط درشت و بسیار زیبا، با شیوه ثلث تزئین یافته است. آثار رطوبت به برگها سرایت نموده است.

شماره نسخه: «۱۴۲۲۶»

۲۲۵. النهاية في مجرد الفقه والفتاوي (۱) (فقه، عربی)

آغاز: «بسملة، الحمد لله مستحق الحمد و موجه... ماهیة الطهارة و کیفیة ترتیبها، الطهارة فی الشریعة إسم لا یتباح به الدخول فی الصلاة و هی تنقسم قسمین، وضوء و تیمم و مدارهما علی أربعة أشياء، أحدهما وجوب الطهارة...»

انجام: «باب دية الجنین و المیت اذا قطع رأسه أو شیء من أعضائه و إذا قتلت المرأة و هی حامل متمم و مات الولد فی بطنها و لا یعلم أ ذکر هو أم...» افتاده.

گزارش متن: دو بیت شعر به فارسی و عربی همراه دو مهر بیضی «ابوالقاسم» و مهر مربع «الراجی ابن محمدتقی ابوالقاسم» روی برگ «۱۴۹» آمده، در حاشیه تصحیح شده، برگها فرسوده شده و چندین برگ پایانی آسیب دیده و مرمت شده است، آثار رطوبت در برخی برگها دیده می شود.

گزارش نسخه: «ترقیمه: «کتبه حمزة بن نصرالله ابن احمد الموصلی حامداً لله تعالی... و وافق الفراغ من نسخه رابع عشر شوال من سنة سبع و خمس مائة و لله الحمد و المنة «۱۴۷ب» [نوع خط: نسخ [نام کاتب: حمزة بن نصرالله بن احمد موصلی [تاریخ کتابت: شوال ۵۰۷ [عنوانها و نشانیها: مشکى درشت تر از متن [نوع کاغذ: شرقی نخودی [تعداد برگ: ۲۷۶ [تعداد سطر: ۲۰ [اندازه متن: ۱۹×۱۲/۵ سانتیمتر [اندازه جلد: ۲۵×۱۷ سانتیمتر [نوع جلد: مشمّع مشکى، عطف تیماج مشکى.

ویژگیها: نسخه ای است بسیار نفیس و ارزشمند، در حاشیه تصحیح و با عبارات «بلغ قراءة أیده الله، بلغت مقابلة بالأصل، بلغ مقابلة بالأصل» با چندین نسخه از جمله با نسخه اصل مقابله شده، اجازه شیخ عبدالله بن علی الخوارى الورامینی به شاگرد خویش زین الدین علی بن حسن العمادی به تاریخ ۶۹۱ هجری روی برگ آمده، اینهاى از حسن بن شداد در برگ «۱۴۷» انتهای جزء نخست کتاب چنین آمده است: «أنها أحسن الله توفيقه و أجزل له من کل عارفه فصله و مزیده قراءة و شرحاً نفعه الله و ایانا به بمحمد و آله و کتب حسن بن شداد فی جمادى الاول فی سنة سبع و عشرين و سبع مائة». دو برگ «۸ و ۹» نونویس شده، فهرست مطالب کتاب قبل از آغاز آمده، دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست چنین آمده: «بسمه تعالی، هذه نسخة نفیسة من نهاية شیخ الطائفة مقروة علی العلامة

الشيخ حسن بن سداد الحلبي و قد كتب الإنهاء بخطه الشريف على آخر الجزء الأول و
كذا على ظهره الإجازة من العلامة الشيخ عبدالله بن علي الخواري الوريثي لتلميذه
الشيخ زين الدين علي بن حسن العمادي تاريخ الإجازة سنة ٦٩١ و يروي عن شيخ
يحيى بن سعيد و ابن عمه المحقق و عن السيد جمال الدين احمد بن طاووس بطرقهم ثم من
محاسن هذه النسخة انها مقابلة بأصل خط الشيخ الطوسي فكثير و قد وقفها العلامة آية
الباري الشيخ ابوالقاسم المحمدي الجربادقاني أدام الله بركته و جعلها في المكتبة العامة التي
أسستها حرره العبد تراب أقدام العلماء شهاب الدين الحسيني المرعشي النجفي (١٣٩١).
شماره نسخه: «٢٤١»

بصحة

٢٢٦. النهاية في مجرد الفقه و الفتاوي (٢) (فقه، عربي)

آغاز: «همچون نسخه نخست».

انجام: «همچون نسخه شماره ١٠٩٦».

گزارش نسخه: [ترقيمه: «و فرغ من تسويد العبد... محمدعلي بن حاجي محمدصالح
في الرابع شوال المكرم سنة ١٢٤٠»] [نوع خط: نسخ] [نام كاتب: محمدعلي بن
محمدصالح] [تاريخ كتابت: شوال ١٢٤٧] [عنوانها و نشانيها: قرمز] [نوع كاغذ: فرنگي
آهار مهره زده] [تعداد برگ: «١٧٤ الف - ٢٥١ ب»] [تعداد سطر: ٣٣] [اندازه متن: ٢٠×١١/٥
سانتيمتر] [اندازه جلد: ٣٠×٢١ سانتيمتر] [نوع جلد: تيباج ضربي مجدول قهوه اي].
ويژگيها: با قلم ريز نگارش يافته، برخي عناوين در حاشيه با قرمز آمده است.
شماره نسخه: «٢٢١٩/٦»

بصحة

٢٢٧. النهاية في مجرد الفقه و الفتاوي (٢) (فقه، عربي)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «فإن أتلف ذلك على ذمي في حرزه كان عليه ضمانه فإن أتلفه عليه و كان
قد أظهره لم يكن عليه شيء على حال»
گزارش نسخه: [ترقيمه: «تم... في ضحى يوم الجمعة عشر من شهر ربيع الأول أربع
و سبعين و ألف في دارالعلم شيراز»] [نوع خط: نسخ] [تاريخ كتابت: ربيع الأول ١٠٧٤]

محل کتابت: شیراز، عنوانها و نشانیها: قرمز، نوع کاغذ: شرقی، تعداد برگ: ۱۴۰، تعداد سطر: ۲۶، اندازه متن: ۱۱×۲۲ سانتیمتر، اندازه جلد: ۱۹×۳۱ سانتیمتر، نوع جلد: تیماج نارنجی ضربی با ترنج و سرترنج گل و بوته.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، عناوین با قرمز در حواشی نگارش یافته، دستخط حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله روی برگ نخست چنین آمده: «بسمه تعالی، کتاب التّهایة لشیخ الطائفة قد وقفته فی سبیل الله تعالی و جعلته فی المكتبة الموقوفة العامّة الّتی أسّستها فی سنة ۱۳۸۶، حرّره الدّاعی، شهاب الدین الحسینی المرعشی التّجفی ۱۳۸۷». فهرست مطالب کتاب در چندین برگ قبل از آغاز آمده، تملک محمدباقر بن محمد مهدی هرنندی قهبائی با مهر بیضی «محمدباقر مبین علم» و مهر بیضی «تقی بن حسینعلی» و مهر مربع «الراجی الی الله محمد رضا بن محمد حسین» در برگ نخست آمده است.

شماره نسخه: «۱۰۹۶»

۲۲۸. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی (۳) (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: «ترقیمه: «إتفق الفراغ من إنتساخه فی العشر الاوّل من جمادی الأولى سنة خمس و تسعین و خمس مائة و کتب أضعف عبادة الله... حامداً لله تعالی مصلياً علی نبیّه محمد و آله الطیبین الطّاهرین و حسینا لله و نعم الحسیب» نوع خط: نسخ معرب، تاریخ کتابت: جمادی الأوّل ۵۹۵، عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن، نوع کاغذ: شرقی، تعداد برگ: ۲۳۲، تعداد سطر: ۲۰، اندازه متن: ۱۱/۵×۱۳ سانتیمتر، اندازه جلد: ۱۶×۱۸/۵ سانتیمتر، نوع جلد: تیماج قهوه‌ای ضربی با ترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار نفیس که با یک واسطه از روی نسخه مؤلف کتابت شده صورت مقابله نسخه محمد بن ادریس که در نجف اشرف از روی نسخه مؤلف به تاریخ رجب ۵۷۳ کتابت شده و در چندین مجلس به حضور علی بن یحیی بن علی

و ورام بن نصر مقابله شده و توسط حسن بن ابی الفضل بن حسین بن دربی و ابن شهریار خازن و محمد بن علی بن شعره نیز مقابله گردیده، «قبل از آغاز». عبارت مقابله نسخه در برگ دوم چنین آمده است: «عورض هذا التّصف من الكتاب التّهایة و هو الأوّل و كذلك التّصف الثانی بنسخة الشیخ السعید محمد بن ادريس العجلی رحمه الله و هی بخط علی بن محمد بن السکون معارضة مرضیة محقّقه... إلاّ ما زاغ عنه التّظر و حسر عنه البصر... سنة خمس و أربعین و ستمائة»، در حاشیه تصحیح شده و با نشان «بلغت مقابله ایده الله» مقابله گردیده، اینها را همراهی به خط محقق حلّی برای سدیدالدین ابوالحسن بن احمد به تاریخ ۶۵۴ بدین شرح آمده است: «قرأ علی کتاب النّهایة من أوّله الی آخره، الشیخ الفقیه العالم الصالح سدیدالدین ابوالحسن ابن احمد أدام الله تأییده و وفر من الخیرات حظّه و مزیده و قرآنة تشهد بفضله و یوذن بریاسته و نبله و تدلّ علی فهمه و تحقیقه و علمه و تدقیقه و سألنی فی غضون قرائته عمّا أبهم من مسائله و أظلم من مشکله فأجبتّه بما أعولّ علیه مومياً الی دلایله موضحاً لحاصله لك ضابطاً لما یلقى إلیه حافظاً لم یورد علیه و أجزت له رواية ذلك عنی عن والدی رحمه الله عن أبیه و عن شیخنا الفقیه محمد بن نما عن الفقیه محمد بن ادريس، جمیعاً عن علی بن مسافر عن الیاس بن هشام عن أبی علی عن والده أبی جعفر محمد بن الحسن المصنّف تغمّد الله برضوانه و أجزت له رواية ذلك ایضاً عنی و عن الشیخ الصالح الحسن... و عن السیّد أبی عبدالله محمد... عن علی بن زمرة الحسینی و عن سدیدالدین سالم بن محفوظ و عن أبی الحسن علی بن... الی مصنّف هذا الكتاب فلیرو ذلك غیر حرج و كتب جعفر... سنة أربع و خمسين و ستمائة».

دستخط شیخ بهاءالدین عاملی در تأکید خط محقق حلّی قبل از اجازه چنین آمده: الحمد لله و حده هذه الإجازة بخط الشیخ الجلیل المحقّق الأکمل حجّة الله فی العالمین کمال الملة و الحقّ و الدّین، ابی القاسم جعفر بن سعید الحلّی، قدّس الله تعالی تربته و رفع فی الخلد رتبته بمحمد و آله الطّاهرین و كتب الفقیر الی الله تعالی، بهاءالدین محمد عاملی». و اینها را دیگر از محقق حلّی به تاریخ سیزدهم شوال ۶۵۴ در انجام کتاب آمده است.

نسخه آسیب دیده و مرمت گردیده است، فهرست مطالب کتاب قبل از آغاز همراه مختصری از زندگی نامه شیخ طوسی به تاریخ ۲۹ ذی الحجه ۱۲۵۶ نگارش یافته، تملک با مهر بیضی «علی الله فی کلّ الامور توکلی، عبده محمد طاهر» شماره نسخه: «۳۱۲۶»

۲۲۹. **النهاية في مجرد الفقه و الفتاوي (۴)** (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: «و فرغ من تسویده محمدتقی، فی الثالث عشر من شهر ربیع المولود من سنة ۱۲۳۳» □ نوع خط: نسخ □ نام کاتب: محمدتقی □ تاریخ کتابت: ربیع الاول ۱۲۳۳ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: فرنگی آهار مهره زده □ تعداد برگ: ۳۵ (۷۸ الف - ۱۱۲ ب) □ تعداد سطر: ۵۵ □ اندازه متن: ۱۷/۵ × ۲۸/۵ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۹ × ۴۲ سانتیمتر □ نوع جلد: تیماج قرمز ضربی مجدول، عطف: تیماج قهوه‌ای. ویژگیها: برخی عناوین در حاشیه نگارش یافته است.

شماره نسخه: «۴۳۳۲/۶»

۲۳۰. **النهاية في مجرد الفقه و الفتاوي (۵)** (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: □ ترقیمه: قد تمّ هذا الكتاب... علی يد محمدصالح بن جمال‌الدین محمد بدلیه الخطیب الشیرازی فی شهر صفر ختم بالخیر و الظفر سنة ستّ و خمسين و ألف من الهجرة النبویة

فردا که چرخ بر من مسکین جفا کند در زیر خاک بند ز بند من جدا کند
یارب نگاه دار ایمان آن کسی که خط من بخواند و بر من دعا کند
□ نوع خط: نسخ زیبا □ نام کاتب: محمدصالح بن جمال‌الدین محمد بدلیه خطیب
□ تاریخ کتابت: صفر ۱۰۵۶ □ عنوانها و نشانیها: قرمز □ نوع کاغذ: شرقی نخودی

تعداد برگ: ۲۳۱ | تعداد سطر: ۲۱ | اندازه متن: ۹×۱۷ سانتیمتر | اندازه جلد: ۱۵×۲۵ سانتیمتر | نوع جلد: دو رو، برون: تیماج سبز مجدول، درون: تیماج قرمز مجدول با ترنج زیبای مرصع با زمینه لاجورد و سرترنج.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس و هنری، دارای سرلوح بسیار زیبای مذهب با زمینه طلا و لاجورد با نقش و نگارهای ظریف رنگارنگ، برگها مجدول به طلا، لاجورد و مشکی، در حاشیه تصحیح شده اندکی حاشیه نویسی دارد، تملک مرتضی بن حسن آشتیانی به تاریخ بیستم ربیع‌الثانی ۱۳۰۱ با مهر بیضی «مرتضی بن حسن ۱۲۹۹» در برگ انجام آمده، مهر حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی رحمته الله در برگ آغاز و انجام دیده می‌شود.

شماره نسخه: «۷۴۱۶»

بصری

۲۳۱. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی (۶) (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: | ترقیمه: «و فرغ من نسخه یوم السبت الحادی عشر من شهر رجب الأصب سنة أحد و ثمانین و تسعمائة هجرية نبوية علی مشرفها السلام و ذلک علی يد محمد بن زین الدین بن محمود الشانی الفرزنی و ذلک فی التجف الأشرف علی ساکنه الصلاة و السلام» | نوع خط: نسخ | نام کاتب: محمد بن زین الدین بن محمود شانی فرزنی | تاریخ کتابت: رجب ۹۸۱ | عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تراز متن | نوع کاغذ: شرقی | تعداد برگ: ۱۹۲ | تعداد سطر: ۲۳ | اندازه متن: ۱۱×۱۷/۵ سانتیمتر | اندازه جلد: ۱۸×۲۴/۵ سانتیمتر | نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره.

ویژگیها: نسخه‌ای است نفیس، در حاشیه تصحیح شده، حواشی برگها اندکی فرسوده شده و رطوبت دیده است، برگ آغاز و انجام اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۸۴۳۹»

بصری

۲۳۲. النهاية في مجرد الفقه و الفتاوي (۷) (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: □ترقیمه: «فرغ من سواد بياضه العبد الضعیف الفقیر المحتاج الی رحمة الله تعالى، ابوالقاسم بن محمد بن علی الجاسبی، غفرالله له و لوالديه فی غرة ذی القعدة من سنة تسع و سبعین و خمس مائة» □نوع خط: نسخ قدیم معرب و ثلث □نام کاتب: ابوالقاسم بن محمد بن علی جاسبی □تاریخ کتابت: ذی القعدة ۵۷۹ □عنوانها و نشانیها: مشکى درشت تر از متن □نوع کاغذ: شرقی □تعداد برگ: ۱۹۰ □تعداد سطر: ۲۲ □اندازه متن: ۱۷×۱۲/۵ سانتیمتر □اندازه جلد: ۲۳×۱۷ سانتیمتر □نوع جلد: تیماج قهوه‌ای تیره ضربی با لچک ترنج و سر ترنج گل و بوته.

ویژگیها: نسخه‌ای است بسیار ممتاز و فوق‌العاده نفیس که به خط نسخ معرب و شیوه رایج سده ۵ و ۶ قمری با عناوین ثلث در ابواب و بخش‌ها، دارای سرلوح مشکى با خطوط کوفی و ثلث تزئینی توأم با اشکال گوناگون، در پشت برگ نخست عناوین کتاب با خط کوفی تزئینی نگاشته شده، در حاشیه تصحیح و مقابله شده کاتب، نسخه را بر عالم جلیل القدر ابوالفضل راوندی قرائت کرده، إنهاء و اجازه روایت وی بدین عبارت آمده است: «قرأ علیّ الشیخ الإمام العالم، وجیه‌الدین، جمال الإسلام، ابوالقاسم علی بن محمد بن علی الجاسبی - أدام الله سداده - و أجزت له روايته عنی عن مشایخی، عن المصنّف - رضی الله عنهم - و قد بیئت له الطّرق فی روایاتی عنه و کتب ابوالفضل راوندی، محمد بن سعید بن هبة الله الراوندی، فی شهر سنة ثمانین و خمسمائة هجرية، حامداً مصلیاً مسلماً» یادداشتی با عبارت: «نظر فی هذا الكتاب یاذن صاحبه و مالکة، محمد بن اسماعیل بن حسن کروکانی، ۶۶۰» در برگ نخست و یادداشت دیگری در برگ پایانی چنین آمده است: «نظر فیہ و ترحّم و کتب... محمد بن علی بن منصور کروکانی و کتب فی محرّم سنة ۶۴۱، اللهم اغفر لکاتبه و لقاریه» تملک عبدالله بن حذیفة مبروکی، در نجف اشرف به سال ۹۸۴ق همراه مهر بیضی «سید محمدعلی بن عبدالجواد و تملک محمد رسول بن عبدالعزیز، با مهر مربع «محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلّم» و تملک اسماعیل بن سیّد علی واران

با مهر بیضی «عبدہ اسماعیل الحسینی» و بالأخره استعاره نسخه، وسیله شخصی که نامش خوانده نشد، در برگ انجام آمده این نسخه در تملک مرحوم محمدامین خنجی قرار داشته و برای چاپ نسخه النهایة در دانشگاه تهران به سال ۱۳۴۲ شمسی مورد استفاد شادروان استاد محمدتقی دانش‌پژوه قرار گرفته است که در مقدمه آن توصیف این نسخه آمده و در نشریه ایران زمین نیز این نسخه ستوده شده است.

سؤال و جوابی در موضوعات فقهی و اعتقادی از ابوالحسین سعید بن هبة الله راوندی در پشت برگ پایانی آمده، فهرست مطالب نسخه در چندین برگ قبل از آغاز آمده، ۱۵ برگ از ابتدای جزء دوم کتاب نونویس گردیده، برخی برگها اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

منابع: الدرر الكامنة: ۴۰/۲؛ الذریعة: ۴۰۳/۲۴؛ الفهرست (شیخ طوسی):

۲۸۶؛ لؤلؤة البحرين: ۲۹۳؛ مرآة الکتب: ۱۴۱/۴؛ النهایة (چاپ) دانشگاه.

شماره نسخه: «۱۳۷۲»

۲۳۳. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی (۸) (فقه، عربی)

آغاز: «همچون نسخه نخست»

انجام: «همچون نسخه ۱۰۹۶»

گزارش نسخه: □ نوع خط: نسخ □ تاریخ کتابت: سده ۱۲ ق □ عنوانها و نشانیها: مشکی درشت تر از متن □ نوع کاغذ: شرقی □ تعداد برگ: ۱۸۲ □ تعداد سطر: ۲۳ □ اندازه متن: ۱۵/۵ × ۲۵ □ سانتیمتر □ اندازه جلد: ۲۵/۵ × ۳۰ سانتیمتر □ نوع جلد: مشمّع قهوه‌ای، عطف: تیماج قهوه‌ای.

ویژگیها: در حاشیه تصحیح شده، اندکی حاشیه نویسی دارد، تملک «محمد بن حسن بن عبدالله بجرانی ساکن بندر دیلم، «سید محمد حسینی موسوی قاضی»، «مهدی... کاتب نجفی در سال ۱۱۸۸ ق»، «سید محمدامین حسینی عاملی»، در برگ نخست آمده، چندین برگ از انجام نو نویسی شده، حواشی برگها اندکی آفت دیده، چندین برگ آغازین اندکی آسیب دیده و مرمت شده است.

شماره نسخه: «۱۱۷۰۹»

گوهری هروی (۱۲۵۶ق)

شاعر، خوشنویس، کاتب قرآن، منقبت‌سرا

سیدرضا باقریان موحد

سیداسماعیل احمدی نژاد

چکیده

محمدابراهیم گوهری، فرزند ملا آقا بابا بن حسن هروی، شاعر و خوشنویس بزرگ شهر هرات است که در طول عمر پربار خود، همیشه در راستای احیای فرهنگ منقبت‌سرای، منقبت‌نویسی و منقبت‌خوانی تلاش می‌کرد. حاصل این مجاهدت علمی و فرهنگی او، سرودن شصت هزار بیت در حمد و نعت و منقبت و مصیبت اهل‌بیت و کتابت چند صد هزار بیت شعر در مناقب چهارده معصوم می‌باشد. او به منظور ترویج معارف اهل‌بیت، اشعار مذهبی و منقبتی را با خطی خوش کتابت می‌کرد و آنها را به نقاط مختلف خراسان بزرگ ارسال می‌نمود تا به دست مداحان و مناقب‌خوانان اهل‌بیت برسد تا بدین وسیله هم خوراک معنوی جامعه را فراهم سازد و هم این که ساحت پاک و قدسی مناقب اهل‌بیت را با اشعاری پرمایه و حکیمانه زینت ببخشد تا اشعار سخیف و بی‌مایه - هرچند با رنگ و بوی مذهبی و ولایی- اجازه حضور در این وادی مقدس را نداشته باشند. در این مقاله به منظور آشنایی مختصر با این چهره گمنام ادبیات مذهبی، زندگینامه خودنوشت این شاعر را به همراه یکی از قصاید مشهور او که نُقل مجالس

مناقب‌خوانان خراسان بزرگ بوده و هست، می‌آوریم تا فتح بابی برای آشنایی با یکی از خادمان مخلص اهل بیت علیهم‌السلام فراهم گردد. کلیدواژه: گوهری هروی، منقبت اهل بیت، قصیده شوقیه در آرزوی زیارت کربلا.

شعر گوهری

شعر گوهری هروی، شعری است که از دلی عاشق و شیفته خاندان عصمت و طهارت برخاسته و لاجرم بر دل می‌نشیند. شعر او مصداق بارز هماهنگی شور و شعور در اشعار مذهبی و منقبتی است که جای خالی آن در فضای دینی و محافل منقبتی امروز به شدت خالی است.

یکی دیگر از ویژگی‌های جالب توجه در شعر گوهری، اشاره او به حوادث و وقایع تاریخی درباره امیران و پادشاهان ایران و افغانستان، دیدار با دانشمندان، ماده تاریخ بنیاد بناها و حوادث طبیعی همچون زمین لرزه‌ها است که حاوی نکات قابل تأمل فراوانی است.^۱ به گفته گوهری، او بیش از شصت هزار بیت سروده بوده که پس از بازبینی و اصلاح به چهل هزار بیت و سپس بیست هزار تقلیل یافته است. مجموعه آثار این شاعر و کاتب بزرگ اهل بیت علیهم‌السلام، گنجینه ارزشمندی از ادبیات دینی را تشکیل می‌دهد که جا دارد توسط محققان و استادان سخن مورد توجه و عنایت واقع گردد. شعرهای گوهری در چند دفتر گردآوری شده است. دفترهای یکم و دوم دیوانش با نام های *طغیان البکاء* و *دفتر حسینی* در بردارنده قصاید، رباعیات، تخمیسات، ترکیب بندها، ترجیع بندها، مثنوی‌ها، موعظه‌ها، نصایح، مراثی و مدایح است. دفتری دیگر از این شاعر را که بدون نام مانده، می‌توان از مهم‌ترین سروده‌های او دانست، زیرا که در آن، شعرهای بسیار درباره امیران افغانستانی و ایرانی و دیدار با دانشمندان و مردم و نیز چند مرثیه آمده است.

۱. *دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در افغانستان)*، ص ۸۴۳. (مقاله محمد جواد خاوری).

بخش دیگر از دیوان او که در بردارنده چند رباعی و شعرهایی پراکنده است، *جواهرالمواعظ* نام دارد.

از آثار دیگرش *ریحان العرفاء* در بردارنده پانصد غزل مردف است. بخشی از این اثر ذریعة الرضویه نام دارد که مجموعه‌ای از مناقب و مراثی است. ذریعة الرضویه در سال ۱۳۳۱ق در روزگار شاعر به چاپ رسید. رساله سفرنامه و فهرست صادقه که شاعر آن را در سال ۱۳۰۰ق پس از سفر کابل و دیدار با عبدالرحمان خان سرود. گوهری همچنین به تنظیم دو جنگ در ۵۷۰۰۰۰ بیت و استنساخ سی دیوان شعر در ۸۰۰۰۰۰ بیت و نیز تنظیم ششم مجموعه در مسائل گوناگون پرداخته است. وی در خوشنویسی و تذهیب هم مهارت داشت و از آثارش در زمینه خوشنویسی میتوان به کتابت پنج جلد قرآن کریم اشاره کرد.^۱

نسخه‌شناسی آثار گوهری

به روایت فهرست‌های نسخ خطی کتابخانه ملی ملک تهران

دیوان گوهری، به شماره ۶۴۴۸ کتابخانه ملک. این شعرها را او در سفر از خراسان به عتبات سروده و تاریخ ۱۳۱۱ق در آن دیده می‌شود. شکسته نستعلیق به خط خود سراینده. عنوان و نشان سنگرف. میرزا محمدتقی جهانگیرزاده سفارش می‌کند که این دیوان را به نااهل نشان ندهند. کاغذ فرنگی، جلد میشن سرخ مقوایی. فهرست کتابخانه ملک، ج ۲، ص ۳۳۹.

جنگ اشعار به شماره ۴۸۵۴ کتابخانه ملک. نستعلیق، ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ق سروده شده در ۱۹۰ برگ، کاغذ فرنگی، جلد کاغذ مغزی میشن قرمز. شامل ذریعة الرضویه، رثاء الفاطمیه، طغیان البکاء، صواعق الارواح. فهرست کتابخانه ملک، ج ۸، ص ۱۰۹. جنگ اشعار به شماره ۶۴۳۷ کتابخانه ملک. نستعلیق و نسخ گوهری با تاریخ ۱۲۹۳. عنوان و نشان سنگرف، جدول به سنگرف و لاجورد در ۵۰ برگ،

کاغذ فرنگی الوان. شامل روضه الاسرار سروش اصفهانی، اصطلاحات و کلمات قرآنی از محمد جعفر، استخاره ذات الرقاع از گوهری، کلید دانش از عبدالفتاح سید اشرف علی در اخلاق به صورت سوال و جواب، بندی از طغیان البکاء. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۳۸۹.

جنگ اشعار به شماره ۶۴۴۳ کتابخانه ملک. شکسته نستعلیق در سال ۱۲۸۹. عنوان و نشان سنگرف در ۱۱۸ برگ، کاغذ فرنگی، جلد میشن قرمز لایی. اشعاری عربی در درود بر پیغمبر ﷺ و ائمه علیهم السلام، بندی از اسرار الشهاده از ملا آقای دربندی. بندی از مهیج الأحزان فاضل یزدی، قصیده فرزدق شامی در مدح امام سجاد، اشعار منسوب به امیرالمؤمنین درباره فوائد سفر، اشعار عربی درباره دوازده امام، اشعار فارسی از واعظ در مناجات، اشعار فارسی از قلندر در ستایش خداوند، اشعار فارسی از فضل، اشعار فارسی از خالص در مدح امیرالمؤمنین از میرزا هبه الله فرزند حکیم و اشعار میرزا قدس در مدح امیرالمؤمنین و آرزوی زیارت او مدح امام حسین علیهما السلام و حضرت عباس و رباعیاتی چند، اشعار فارسی از مولانا خالد، اشعار فارسی از مجنون بخارایی در مدح اهل بیت، اشعار فارسی از میر ابوطالب کابلی، میرزا فصیح خوشنویس، بیدل قزوینی، میر اصغر کابلی، اشعار فارسی از علی عسکر خان قورت، اشعار فارسی از فانی و بیدل و دیگران، اشعار فارسی از سحاب، اشعار فارسی از راهب، اشعار فارسی از جودی، اشعار فارسی از مهدی مخزون، جلالی، اشعار فارسی از محسن خان کابلی، اشعار فارسی از کمال، دوازده بند محتشم، چهارده بند صباحی، اشعار فارسی از خواجه خوانی، سوز و گداز نوعی خوشانی، فراق نامه انوری، اشعار فارسی از ملا ابوبکر معروف به تسلیم، اشعار فارسی از بیدل ترکستانی، پراکنده‌هایی از اشعار فارسی. پند نامه امیر علیشیر نوایی وزیر جهت عبدالله مروارید که او را به عوض خود به منصب وزارت مقرر کرد و خود به سفر مدینه رفت، اشعار فارسی از گوهری. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۳۹۱.

جنگ اشعار به شماره ۶۴۴۹ کتابخانه ملک. نستعلیق، عنوان و نشان سنگرف. در ۱۵۵ برگ. کاغذ فرنگی، جلد میشن قرمز ضربی. دیوان اشعار، سروستان در

حکایات، منزل‌ها و فرسخ‌های میان هرات و مسجد کوفه به گفته چهل زوآر آگاه از هرات، شرح قصیده عربی علامه مصری، کلمات ناقوس با ترجمه فارسی، القصیده فی تهنیه خدیو المصر از ملا مصطفی مصری بخاری با ترجمه فارسی، اشعار منسوب به امیرالمؤمنین، رباعیات، صد کلمه امیرالمؤمنین. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۳۵۹. جنگ اشعار به شماره ۶۴۵۲ کتابخانه ملک. نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف جدول لاجورد در ۳۷۲ برگ، کاغذ نوعی ترمه، جلد کاغذ قرمز. طغیان البکاء، ریحان العرفاء. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۳۷۹.

جنگ اشعار به شماره ۶۴۵۳ کتابخانه ملک. نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف، جدول لاجورد در ۲۷۰ برگ، کاغذ نوعی ترمه، جلد کاغذ ضربی مقوایی. ریحان العرفاء شامل غزلیات و رباعیات در نصیحت، طغیان البکاء، مرثیه جات، قصیده تاریخ وفات سید جمال علی از سید رسول متخلص به بالا به فارسی منظوم، منظومه در معرفت مادم و ممدوح و تحقیق صله، القصیده فی مدح والی مصر. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۳۹۸.

جنگ اشعار به شماره ۶۴۵۷ کتابخانه ملک. شکسته نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف، جدول لاجورد و شنگرف در ۲۴۸ برگ، کاغذ نوعی ترمه، جلد میشن قرمز. شانزده خطبه، عریضه بی نقطه از نشاط، مناجات از بیدل، پنجاه موعظه قدسی به روایت امیرالمؤمنین، کلید دانش از سید عبدالفتاح اشرف علی، استخاره ذات الرقاق، مناجات امیرالمؤمنین با ترجمه منظوم فارسی، دوازده امام از واعظ، مناجات مخمس دوم خامس آل عبا، قسمت نامه فهمی، کریمای سعدی، مناجات حزینی، مناجات غزالی، مناجات گوهری، اشعار مجمر، اشعار از حاجب، مناجات جوهری، مناجات سهدی، مناجات ملارقیعا، مناجات ابن حسام، لغز امیر خسرو، لغز نشاط، لغز گوهری، احداثیث منظوم، الهی نام خواجه عبدالله انصاری. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۴۰۴.

جنگ اشعار به شماره ۶۴۵۸ کتابخانه ملک. نستعلیق و شکسته نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف در ۸۳ برگ، کاغذ فرنگی، جلد میشن قرمز لایی. شش قصیده از ابن

حسام، اشعار از وصال، اشعار از صباحی، بندی از خمسه نظامی، چاه وصال و لیلی و مجنون، اشعار از بیدل. فهرست کتابخانه ملک، ج ۹، ص ۴۱۳.

نسخه شناسی آثار گوهری

به روایت فهرست‌های نسخ خطی کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم

تجرید نامه به شماره ۱۴۰۲ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم. دفتر سوم از مجموعه ریحان العرفاء سراینده است، دارای یکصد و هشتاد و یک رباعی در پند و اندرز به روش اشعار بابا طاهر عربان همدانی. رباعی‌ها به ترتیب حروف قوافی آنها تنظیم شده و این کار به سال ۱۳۱۲ انجام گرفته است ناظم به خط خود در پایان نسخه می نویسد: قسم می توان خورد که از این تجرید نامه هر کس منقلب نشود از خود ناامید شود که اهل جهنم است. نستعلیق، یکشنبه ۲۹ جمادی الاول ۱۳۱۳، عناوین شنگرف، سراینده به خط خود نسخه را تصحیح کرده است، جلد تیماج مشکی بدون مقوا. کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، ص ۲۳۷.

طغیان البکاء به شماره ۸۲۸ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی قم. دویست و چهارده رباعی است با تخلص هروی در بعضی از آنها، در مناجات با قاضی الحاجات و اصول اعتقادی و مدح و منقبت حضرات معصومین علیهم‌السلام و مخصوصاً مصیبت حضرت امام حسین علیه‌السلام که این بخش به ترتیب حروف قوافی تنظیم شده و بخشی که به شهادت آن حضرت تعلق دارد "صواعق الارواح" نامیده شده است. چند رباعی در این مجموعه، راجع به مرة بن قیس می باشد و تاریخ ۱۲۸۳ را دارد. نسخه شماره (۱۴۰۰) همین کتابخانه نیز دیده شود. کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۳، ص ۳۶.

دیوان گوهری هروی به شماره ۱۴۰۳ مرکز احیاء میراث اسلامی. اوراق نامرتب و نا هم آهنگ و بدون جلد می باشد برگ‌های پراکنده ای است از اشعار گوهری، قطعه‌ای از طغیان البکاء وی و پاره ای از رباعیات و غزلیات و قصایدی که به مناسبت‌های مختلف سروده و ظاهراً همه اینها در مجموعه هایش منتقل شده است.

نستعلیق، به خط سراینده و بعضی برگ ها به خط دیگران، اوراق نامرتب و نا هم آهنگ و بدون جلد می باشد، کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، ص ۲۳۷.

جنگ به شماره ۱۴۰۴ مرکز احیاء میراث اسلامی. مشتمل بر دعای ختم قرآن حضرت سجاد علیه السلام با ترجمه زیرنویس فارسی، دعاهاى ختم قرآن دیگر، منظومه *أحسن الكلام* گوهری در شصت و پنج بیت، چند دعای ختم، توصیف قرآن از حدیقه سنائی، چند مناجات عربی و فارسی و معلوماتی راجع به قراء سبعة و اختیارات ایام و استخارات و فالنامه و احکام تجوید. نسخ و نستعلیق، گویا به خط گوهری، عناوین شنگرف و صفحه ها مجدول به شنگرف و لاجورد، جلد تیماج مشکی بدون مقوا. ۶۴ گ، سطور مختلف، کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، ص ۲۳۷.

ألف قصاید (هزار قصیده) به شماره ۱۴۰۴ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی. هزار قصیده انتخاب شده از سروده های شعرای متقدم و متاخر با قصایدی از خود گوهری، تنظیم شده به ترتیب حروف قوافی شعرها و در این نسخه تا حرف راء آمده است. عناوین قصاید در بیتی به نظم کشیده شده با تضمین تخلص گوینده آن قصیده. در دیباچه این مجموعه پاره ای از سرگذشت گوهری و بعضی از آثار تالیفی و شعری وی آمده و در پایان فهرستی است که در آن تخلص شاعران مجموعه و سطر اول قصیده آنان ذکر شده است. در دیباچه این مجموعه: *حقایق القصاید* موافق تاریخ تالیف آن (۱۲۹۰) نامیده شده و بیشتر شعرها و قصاید آن در فضایل و مراثی حضرات معصومین علیهم السلام می باشد. نام شاعران: سعدی شیرازی، حافظ شیرازی، فصیحی، سیدی، عابد، سالک، فرخ، مقبل، جوهری، قدسی، شاپور، ملا حسین ثنائی، راقم، خاقانی، سرخوش، مجمر، جیحون، سروش، رفعت، ظهوری، شمس، رضا، نظیری، سنجر، قاءانی، فضولی، عبد علی، غوغا، طاهر، صفا، مجنون، تحسین، عرفی، غافل، سلطانی، شهاب، برهان، وصال شیرازی، نظام، ابن حسام، هاتف، سلمان، محسن، طرزی، خاوری، خسروی، قائمی، قانع، رزمی، طوفان، خالص، صبوری، آذر، نیری، مشتاق، اسپر، عیشی، جودی، فروغی، صائب، عاشق، شوقی، اختر، بیدل، همد، جامی، عطار، انوری، اهلی، وحید، سام، کاتبی، ارشد، خلف، خالد، کمال فارسی، صافی، لسانی، صبوچی، فصیح، سرباز، مؤذن، زیوری، هما، مدهوش،

قلندر، کاشی، میر حاج، صدقی، رفیقی، رومی، وفائی، ناصر، مجد، کوکبی، صاحب، گلچین، بینوا، سنائی، ملک قمی، اوحدی، صهبا، افچنکی، صاعد. نستعلیق، بخط گرد آورنده، عناوین شنگرف، اوراقی از میانه نسخه افتاده است. کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، ص ۲۳۵.

طغیان البکاء به شماره ۱۴۰۰ کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی. قصائد و اشعاری است انتخاب شده از گفته های شاعران معروف، بیشتر در مرثی اهل بیت مخصوصاً پیرامون واقعه کربلا و شهادت حضرت امام حسین علیه السلام و یاران و اصحاب آن حضرت. در ضمن پاره ای از اشعار و تخمیس های گردآورنده نیز آمده و در پایان مجموعه مرثی است که وی به مناسبت درگذشت دخترش به صورت قصیده و رباعی سروده و چند تخمیس نیز از گفته هایش آمده است. از جمله تخمیس ها تخمیس سی بند وصال است که در سال درگذشت دخترش (۱۳۰۹) موافق جمله "تخمیس بندهای وصال" تخمیس شده است. گوهری، این مجموعه را که در بیست هزار بیت تخمین زده شده، پس از اقامت در مشهد مقدس گرد آورده، و گویا نسخه حاضر بخشی از پنج بخش آن می باشد و بخش مربوط به دخترش دارای دیباچه ای است جداگانه. در چند صفحه آغاز فهرست نام شاعران و شماره شعر آنان به سیاق آمده و هر یک از عناوین شاعران را در بیتی نظم کرده است. نام شاعران این مجموعه: محتشم کاشانی، بمانعلی، جوهری، ترکی، میرزا فرج الله حمزه، سرور، فتوحی، خاقان مغفور (فتحعلی شاه قاجار)، صبا، بیدل، اختر، دانش، صباحی، وقار، صفی، سنائی، صدر الممالک اردبیلی، جودی مشهدی، مینا مشهدی، یغما جندقی، خاشع قائنی، تمنای کابلی، حیدر کابلی، طالب کابلی، عارف هروی، مصور، ملا نقی بروجردی، دبیر، سرباز بروجردی، فیضی، میرزا علی بروجردی، محسن ترشیزی، کفاش، همای شیرازی، حریق، عندلیب کاشانی، تراب کابلی، بینوا، هدایتی، واله، سامی، وفائی، ظهوری، صفی خان ثاقب، قدسی هروی، حاذق هراتی، خطاء الحق، خاوری مازندرانی، شایق، صبوری ملک الشعراء خراسان، شیخ یوسف مشهدی، قالی شیرازی، سرخوش هروی، قانع مشهدی، ناصح زیوری، طرزی افغانی، جیحون، شیخ العراقین، نیر حجة الاسلام، عمان سامانی، امیری ادیب الممالک،

قائم مقام فراهانی، مجد الادباء، ریاضی، روشن، حبیب الله اهلی، میرزا محمد علی سرکشیک، میرزا داود بهاء التولیه، ملا جهانگیر بخارائی، ملا حسین منزوی، فائز شوشتری، راقم امین الشعراء، وقار، علی رضا سیاح، حافظ شیرازی، سعدی شیرازی. نستعلیق، بخط گردآورنده جز چند برگ آخر که گویا به خط دیگری است، عناوین و جدول صفحه ها شنگرف، برگ هایی از نسخه در چند جا افتاده و شماره برگ ها در هم است. کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، ج ۴، ص ۲۳۳.

کنز المناسب به شماره ۸۳۰ کتابخانه مرکز احیای میراث اسلامی، نستعلیق، عنوان شنگرف در ۲۵۳ برگ. مجموعه اشعار مذهبی از شاعرانی چون سعدی، خاقانی، طرزی، قلندر، مدهوش، هما، جوهری، قدسی و... فهرست مرکز احیای میراث اسلامی، ۳۸۳.

زندگینامه خودنوشت گوهری هروی

در معرفت مصنف

امیدوار مغفرت رب کریم، منشی شهدای کربلا، محمد ابراهیم متخلص به گوهری، ابن ملا آقا بابا ابن حسن کلابی هروی ملقب به چنگی — غفرالله ذنوبهم — در سنه ۱۲۷۳ هجری شروع به اشعار گفتن نمودم. از تاریخ مذکور به مدت هجده سال به تدریج تا اینجا رسید که حال سنه ۱۲۹۱ باشد، تخمینا هر دو دفتر، دوازده هزار بیت است که به نظم درآوردم و بر آن فهرستی قرار دادم که عدد افراد را کم و زیاد نکنند، به اعتقاد آن حدیث که لکل بیت بیت، یک بیت در بهشت از کیسه ام نسوزد و خلاصه مقصدم حدیث من بکاء است و بس.

استدعا از برادران ایمانی و دوستان روحانی آن است که تغییر در ترتیب و مضمون الفاظش ندهند و هرگاه اتفاق به چاپ زدن داشته باشند، بی مقابله و دقت صحیح نوشتن و کاتب خوشنویس بااملا، راضی به چاپ رساندن نیستم والسلام.

و از تألیفاتم در این هجده سال، چهار کتاب است که تخمیناً تا حال هر چهار کتاب، شصت هزار بیت کتابت دارد.

اول، حقیقة القصاید که قصاید چندی از شعرای متقدمین و متاخرین در حمد و نعت و منقبت آل طاهرین علیهم السلام اجمعین جمع کردم به رعایت حروف تهجی و رعایت بحور و عهده ردیف و متلزم جواب بر جواب و به جای نثری که از سرخی به سر هر قصیده می‌نویسند، یک بیت از طبع خود ساختم که از همان یک بیت، اسم مادح و ممدوح و اسمی که در قصیده خود نهاده‌اند و صنعتی که به کار برده‌اند، آشکار می‌شود.

دوم، کتابی است در مرثی جناب سید الشهداء علیه السلام المسمی به أنهار الالبكاء از شعر هر شاعری که دیده و شنیده شده.

سیم، جنگی است نسخه جات نظم و نثر بی نظیر دارد المسمی به أنیس المعتزلین است.

چهارم، کتابی به جهت مناسب خوانی مجالس از رباعیات و فردیات و مضحکات و نصایح و تاریخ بزرگان دین و سلاطین و غیره است المسمی به کز المناسب و الآن هر چهار در شهر هرات است.

باید برادران ایمانی اطلاع داشته باشند که مرگ از مژه چشم به چشم نزدیکتر است، بلکه بعد از من تلف نشود و زحمت‌ها بر این چهار کتاب کشیده‌ام که اهلش می‌داند و بس.

و از کتابت من در این هجده سال چند کتاب است:

اول، یوسف و زلیخای حاذق کرخی هروی است، تخمیناً چهار هزار و دو صد بیت کتابت دارد.

دوم، غزلیات ناظم هروی است، تخمیناً چهار و هزار و پانصد بیت کتابت دارد. سیم، سطر معرفت بیدل ترکستانی است با رباعیات او تخمیناً دو و نیم هزار بیت کتابت دارد.

چهارم، غزلیات سید تخلص است، تخمیناً دو هزار بیت کتابت شده. پنجم، دیوان ابن حسام است که از روی نسخه چاپ او را مردّف به بیست و نه حروف کردم و بی قاعده چاپ شده بود، تخمیناً چهار و نیم هزار بیت کتابت دارد.

ششم، محیط اعظم بیدل آن ہم پنج ہزار بیت کتابت داشت و از دستم رفت. ہفتم، تجوید است در علم قرائت، ہزار و پانصد بیت کتابت دارد. ہشتم، کتاب کلید دانش و ألفیہ و روضۃ الأسرار سروش و کلمات مشککہ قرآنی در یک جلد تخمینا دو ہزار بیت دارد. نہم و دہم، کتاب لیلی و مجنون ایر خسرو دہلوی و مولانا ہاتفی، تخمینا ہر دو کتاب چہار ہزار بیت دارد. یازدہم، حجۃ البالغہ تخمینا سہ ہزار بیت دارد. دوازدہم، حدائق السحر رشید و طواط دو ہزار بیت است. سیزدہم، دو جلد کلام اللہ و چہار کتابچہ ادعیہ چندی با زیارت نامہ ہا مترجم تخمینا سہ ہزار بیت است. چہاردہم، ترجمہ کلام اللہ موروثی و حاشیہ آن کہ اختلاف قراء است و در آخر کلام اللہ رسالہ ای تألیف نمودم المسمی بہ حسن الکلام، تخمینا شانزدہ ہزار بیت با ترجمہ و حاشیہ نوشتہم. و بہ قدر صد ہزار بیت بہ مردم، کتابت مُزدی بہ جہت امرار معاش تا حال نمودم و نزدیک بہ دو صد ہزار بیت مراثنی از اشعار دیگران و خود بہ جہت ذکار و مترددین ولایات، محض رضای کردگار نوشتہم کہ اجر آنہا را بہ صاحب کار روز شمار واگذار شدم و بہ قدر صد ہزار بیت ہم باطلہ جات بود کہ کتابت شدہ بعضی بہ سلیقہ ام درست نمی آمد بہ آب شستم کہ پامال جہال نشود و بعضی ہست، جلد کردہ و تخمینا دو ہزار بیت از اشعار خود، سوای دوازده ہزار بیت ہر دو دفتر کہ در آنہا ثمری نبود از میان این دو دفتر خود برداشتم و بہ گوشہ ای افتادہ کہ بہ بعضی از اہل صورت بہ کار است و بس. و در این ہجده سال عمر عزیز صرف کارہای مذکور نمودم، سوای کار دیوانی و از عمل ناقابل خود شرمسار و امیدوار فضل آفریدگارم. تولدم در ہرات در سنہ ۱۲۵۶ ہجری اتفاق افتاد کہ حال سی و پنج سال از عمرم رفتہ و در این مدت عمر کم خود داغہای پی در پی از مرگ

والدین و خواهر و عزیزان و عیال و فرزندان رویدادم شد که تحریرش باعث ملال است. مراثی دفتر دومم شاهد حال است و عقل‌ها گم در مصلحت لایزال است و در کار مولانا نه جای قیل و قال. تمت^۱.

قصیده شوقیه

(در آرزوی زیارت کربلا)

خوش آن زمان رویم به صد «شین» و «عین» و «ف» بر مرقد حسین گذاریم «لام» و «ب» شک نیست اینکه رخ چو بمالند بردرش دیگر به زائرش نبود «گاف» و «نون» و «ه» بی شبهه، زائرین در آن فلک جناب دارند پیش نزد خدا «قاف» و «را» و «ب» اندر فرات اوست چه خوش «عین» و «سین» و «لام» و آنکه شدن به جانب آن «کاف» و «واو» و «ی» هفتاد «حا» و «جیم» و از آن روضه، یک طواف نی دو چند هست از این «شین» و «را» و «ف» بادا نثار درگه او «سین» و «را» و جان گردد فدای مرقد او «را» و «واو» و «ح» در کیش عاشقان درش، حج اگر کنی بی کعبه زیارت او «عین» و «با» و «ث» بادا به قاتلان حسین، «لام» و «عین» و «نون» از جن و انس تا به دم «حا» و «شین» و «ر» هر دم درود تا به در «جیم» و «نون» و «ت» بادا به یاوران حسینی ز «ح» و «ق» نار است بهر هرکه بود «عین» و «دال» و «واو» در «نون» و «جیم» و «فا» برسانم ز کربلا تا بوسم آستان در «عین» و «لام» و «ی» یارب دم ممت، مرا «ح» و «شین» و «میم» کن باز تا که توشه دهد او ز «را» و «خ» در آن دمی که جان شود از تن جدا نما ملحق تمام را تو به آن چار و «دال» و «ه» فضلی کن ای کریم که در «طا» و «واو» و «سین» زین خاکدان نصیب شود «قاف» و «با» و «ر» یا منتقم، ظهور شه عصر، دیر شد ما را سیاه تا به کی این «را» و «واو» و «ز» از «جیم» و «را» و «میم» مکن اندیشه گوهری باشد اگر گناه تو چون «کاف» و «واو» و «ه»^۲

۱. جنگ اشعار گوهری، شماره ۶۴۵۳ کتابخانه ملک.

۲. جنگ اشعار گوهری، شماره ۶۴۵۳ کتابخانه ملک.

بررسی نسخه‌های خسرو و شیرین (با تأکید بر شیرین و خسرو هاتفی)

مرضیه راغبیان^۱

معرفی هاتفی

مولانا عبدالله هاتفی خرجردی، از شاعران بزرگ اواخر دوره تیموری و اوایل عصر صفوی است. سال تولد وی را با توجه به ملاقاتش با شاه اسماعیل صفوی که در سال ۹۱۶ق و در ۹۴ سالگی شاعر اتفاق افتاده، باید ۸۲۲ق دانست.^۲ نام شاعر در آثار معاصرانش، عبدالله ضبط شده، اما در نشر سال ۱۳۰۸ هـ.ق. از جلد هفتم *روضه‌الصفاء* چاپ هند، نام شاعر، عبدالحی قید گردیده است. برخی از مؤلفان معاصر ایرانی از جمله محمدعلی مدرس تبریزی و عبدالعزیز صاحب جواهر، با استناد بدین منبع، نام هاتفی را عبدالحی نوشته‌اند.^۳ مذهب هاتفی، شیعه اثنی عشری بوده است. وی در داستان لیلی و مجنون خود، ابیاتی در ستایش علی بن ابی طالب سروده و در آنجا اعتقادش به مذهب تشیع را چنین اظهار نموده است:

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی؛ raghebian@yahoo.com ma.

۲. فخرالزمانی ملا عبدالنبی قزوینی، *تذکره میخانه*، تصحیح و تنقیح و تکمیل تراجم به اهتمام احمد گلچین معانی، تهران، ۱۳۴۰ش، ص ۱۱۵.

۳. هاتفی، عبدالله، *شیرین و خسرو*، متن انتقادی و مقدمه به سعی و اهتمام سعدالله اسدالله یف، مسکو، اداره انتشارات دانش، شعبه ادبیات خاور، ۱۹۷۷، مقدمه، ص ۱.

خواهم که شود سخن تمام
در مدح دوازده امامم
ای آمده آن دوازده شاه
در سال بقا دوازده ماه...^۱

در طریقت عرفانی خود نیز به سلسله کبرویّه منسوب است و در جوار منزل خود، خانقاهی ساخته و با جمعی از درویشان، لیل و نهار به عبادت پروردگار مشغول بوده است.

بنا به روایت اکثر تذکره‌نویسان، او خواهرزاده جامی و از شاگردان اوست. اما دکتر رضازاده شفق و سلیم نیساری، بدون ذکر دلایلی، هاتفی را نوه جامی می‌شمارند.^۲ اسماعیل پاشا بغدادی، از معاصران هاتفی، نام پدرش را «محمد» ضبط نموده، می‌نویسد: «عبدالله بن محمد اهروی المتخلص بهاتفی ابن اخت لمولوی عبدالرحمن جامی...».^۳ صاحب تذکره میخانه نیز به استناد نوشته امیر مختار در مخزن/الأخبار، پدر هاتفی را از «خواجه‌های صاحب جاه خرچرد» نوشته است.^۴

هاتفی تحصیلات مقدّماتی را در خرچرد به انجام رساند. پس از آن به هرات رفت و سال‌ها از محضر دایی‌اش، جامی، بهره‌مند شد و در کنف حمایت و تربیت او روزگار گذرانید. امیرعلیشیر نوایی، وزیر مشهور سلطان حسین بایقرا و از معاصرین هاتفی درباره روزگار جوانی وی، می‌نویسد: «اگرچه در اوایل از حیثیت جوانی که شعبه‌ای است از جنون، ناملائی داشت، حالا اوقاتش مضبوط و مقولاتش مربوط، معلوم می‌شود و به جای ناز، نیاز و در مقابله برودت، سوز و گداز جلوه می‌دهد».^۵ گاه‌گاه برای زیارت جامی به هرات می‌رفت. «هر بار که از جام به هرات می‌آمد، سلطان حسین بایقرا و امیرعلیشیر نوایی که وزیر اعظم و سپهسالار وی بوده، وی را عزّت بسیار می‌نموده‌اند و مظفر حسین میرزا و کپک میرزا و میرزا بدیع‌الزمان،

۱. همان، مقدمه، ص ۹.

۲. هاتفی، همان، مقدمه، ص ۲.

۳. بغدادی، اسماعیل پاشا، هدیه العارفین، ج ۱، استانبول، ۱۹۵۱ م، ص ۴۷۱.

۴. فخرالزمانی، همان، ص ۱۱۲.

۵. نوایی، امیرعلیشیر، مجالس النفائس (لطائف نامه)، به کوشش علی اصغر حکمت، تهران، نشر

بانک ملی، ۱۳۲۳، ص ۶۲.

شاهزادگان تیموری، و نیز ملا آصفی، شاعر معروف، با وی نهایت اتحاد و یگانگی داشته‌اند و همیشه تعظیم و تکریم هاتفی نکته‌سنج را به جامی آورده‌اند.^۱ هاتفی بیشتر اوقات به زراعت مشغول بوده و هر ساله درآمدی از حاصل زراعت خود را، صرف فقرا و مساکین می‌نموده است و از همین راه نیز امرار معاش می‌کرده.^۲ این در حالی است که از اشاره‌های خود هاتفی در اشعارش چنین بر می‌آید که از جهت معیشت، چندان تأمین نبوده است. او در داستان شیرین و خسرو، از فقر و تنگدستی خود شکایت کرده، می‌گوید:

درم روزی شد از دهرم قناعت   که باشد رتبه‌اش بالای طاعت
قناعت کردم از دنیا به هیچی   نبود از تاب و پیچم هیچ پیچی
به کس عجزی نگفتم چون زبونان   نگشتم گرد هر در همچو دونان

وی همچنین در مثنوی ناتمام «فتوحات شاهی» که قبل از وفاتش سروده است، از تهیدستی خود یاد کرده.^۳

هاتفی، چنان‌که خود هم در شعر بالا بازگو کرده، با وجود تهیدستی، دست طلب به سوی پادشاهان دراز نمی‌کرده است. «آورده‌اند که آن طوطی شکرستان بلاغت، اصلاً طمع از حکام نمی‌کرد» و در هیچ یک از سروده‌های خود مدح پادشاهی نکرد. هاتفی با شاه اسماعیل هم ملاقات داشته است. شاه اسماعیل صفوی پس از فتح بلاد خراسان، به منظور زیارت تربت قاسم انوار، وارد خرجرد جام می‌گرد و در آنجا با هاتفی ملاقات می‌کند. تفصیل ملاقات هاتفی با شاه صفوی در منابع، متفاوت بیان شده است، اما همه آنان از حسن توجه شاه صفوی نسبت به هاتفی یاد کرده‌اند که البته این توجه تصادفی نیست. شاه اسماعیل صفوی از شاعران زبردست زمان خود محسوب می‌شده و با تخلص «خطائی»، به فارسی و عربی، شعر می‌سروده است.

وی در سال ۹۲۷ق در زادگاه خود، خرجرد جام، چشم از جهان فرو بست و در چهار باغ خود مدفون گردید.^۴

بسم

۱. فخرالزمانی، همان، ص ۱۱۴.

۲. همان، ص ۱۱۵.

۳. هاتفی، شیرین و خسرو، همان، مقدمه، ص ۶.

۴. همان، ص ۵ - ۱۲.

آثار هاتفی

۱. دیوان اشعار:

هاتفی از مشهورترین مقلدان نظامی در خمسه‌سرایی است که البته خمسه او ناقص مانده است. وی علاوه بر این، صاحب دیوان نیز هست؛ البته اکثر تذکره‌نویسان از دیوان شاعر سخنی به میان نیاورده‌اند، اما برخی دیگر بر این نکته تأکید داشته‌اند؛ از جمله فخرالزمانی می‌نویسد: «قصاید و غزلیات و مقطعاتش با رباعیات او پنج‌هزار بوده باشد».^۱ صاحب تذکره نشتر عشق نیز در این باره می‌گوید: «خمسه هاتفی مشهور و مرغوب است و دیوان غزلیاتش کمتر رواج دارد، بلکه در هندوستان بسیار کمیاب».^۲ خوشبختانه یک نسخه از دیوان هاتفی به دست آمده که سخن تذکره‌نویسان اخیر را تأیید می‌کند. این نسخه به شماره ۸۳۴ در دارالکتب قاهره نگهداری می‌شود. در فهرست المخطوطات الفارسیه درباره نسخه دیوان چنین نوشته شده است: «دیوان هاتفی: ناظم عبدالله هاتفی المتوفی سنه ۹۱۸ هـ... اوله: ای حسن جهانگیرت، آرایش دوران‌ها... نسخه مخطوطه، مجدوله و محالاه بالذهب، بقلم تعلیق جمیل، بدون تاریخ، ضمن مجموعه من ورقه ۱۰۳-۱۳۱ مسطرتها ۱۵ سطرأ فی ۱۱×۱۷ سم».^۳ اشعار او در بیاض‌ها و جنگ‌ها نیز آمده است.

۲. لیلی و مجنون:

این اثر نخستین سروده هاتفی است و قدیمی‌ترین نسخه آن به شماره ۳۳۱۶ در موزه بریتانیا نگهداری می‌شود که در سال ۸۹۲ توسط علی‌بن نور کتابت شده است.

۱. فخرالزمانی، همان، ص ۱۱۹.

۲. هاتفی، شیرین و خسرو، مقدمه، ص ۱۶، به نقل از: عظیم آبادی، حسین خان، نشتر عشق، نسخه خطی شماره ۲۰۹۶ کتابخانه انستیتو خاورشناسی به نام ابوریحان بیرونی آکادمی علوم ازبکستان، ص ۷۳۶.

۳. هاتفی، شیرین و خسرو، مقدمه، ص ۱۷، به نقل از: فهرست المخطوطات الفارسیه التي تقنیها دارالکتب... القسم الاول، القاهرة، ۱۹۶۶ م، ص ۱۹۲.

هاتفی چون دغدغه جواب‌گویی خمسه نظامی را در سر داشت، نزد دایمی‌اش، جامی رفت و قصدش را بازگو کرد. جامی گفت که اگر بتواند سه بیت فردوسی را که در مذمت سلطان محمود غزنوی سروده، جواب گوید، اجازه خواهد داد. هاتفی اشعاری را در جواب سرود و نزد جامی برد. جامی با دیدن اشعار، هاتفی را تحسین کرد و برای سرودن خمسه به وی رخصت داد.

لیلی و مجنون هاتفی که به قاسم انوار تقدیم شده، ۲۰۶۵ بیت است که تاکنون پنج بار منتشر شده است. معروف‌ترین نشر آن به کوشش سعد الله اسدالله یف در مسکو تصحیح و چاپ شده است.^۱

۳. شیرین و خسرو:

دومین مثنوی از خمسه ناتمام هاتفی است که آن نیز به تشویق جامی سروده و به قاسم انوار تقدیم شده است. هاتفی در سرودن این اثر مضمون‌های تازه و معانی لطیف خلق کرده و کارش تقلید صرف نیست. تعداد ابیات این اثر در تصحیح اسدالله یف، ۱۸۱۵ بیت است.^۲

۴. هفت منظر:

هاتفی این اثر را در مقابل هفت پیکر نظامی سروده که داستان بهرام گور است. تعداد ابیات هفت منظر بر اساس نسخه خطی موجود در مدرسه سپهسالار به شماره ۱۱۵۳/۲، ۲۴۶۶ بیت و بر اساس نسخه کتابخانه ملی ملک، حدود ۲۱۰۰ بیت است. تاکنون ۲۲ نسخه از این اثر شناخته شده.^۳

۵. تیمورنامه:

این مثنوی در آثار ادیبان و تذکره نویسان با نام‌های *ظفرنامه تیموری*، *اسکندرنامه تیموری*، *تیمورنامه*، *ظفرنامه* و *تُمرنامه* گفته شده است، اما خود شاعر نام اثر را *تُمرنامه* یا همان *تیمورنامه* ذکر می‌کند. شاعر این اثر را به سلطان حسین بایقرا تقدیم کرده.

۱. هاتفی، عبدالله، لیلی و مجنون، تصحیح و مقدمه سعدالله اسدالله یف، دوشنبه، ۱۹۶۲ م.

۲. رک: هاتفی، شیرین و خسرو، همان.

۳. به تلخیص از: هاتفی، شیرین و خسرو، همان، مقدمه، ص ۳۹-۴۳.

تیمورنامه حماسه‌ای است تاریخی که به تقلید از اسکندرنامه نظامی و شاهنامه فردوسی سروده شده. تعداد بیت‌های این اثر در منابع مختلف، متفاوت بیان شده است؛ از جمله سام میرزا، این اثر را شامل بیست هزار بیت نوشته^۱.

۶. فتوحات شاهی:

این اثر در منابع به نام‌های اسماعیل‌نامه، شاهنامه هاتفی و شاهنامه حضرت شاه اسماعیل آمده است. هاتفی سرودن این اثر را به خواهش شاه اسماعیل صفوی آغاز کرده، اما عمرش کفاف نداده و مثنوی ناتمام مانده است، اما به نظر می‌رسد دلیل اصلی ناتمام ماندن این اثر، مخالفت شاعر با اقدامات سیاسی شاه اسماعیل بوده. فتوحات شاهی یا شاهنامه هاتفی را آقای سید علی آل داود، در ۱۱۳۷ بیت، تصحیح کرده است.^۲

۷. رساله قافیه:

این رساله در مجموعه شماره ۱/۱۷۵۲ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران آمده و به هاتفی نسبت داده شده، اما در هیچ یک از تذکره‌هایی که آثار هاتفی را برشمرده‌اند، ذکر نشده است؛ از این رو نمی‌توان این اثر را با یقین از هاتفی دانست.^۳

نسخه‌شناسی شیرین و خسرو هاتفی

۱. نسخه‌ای از شیرین و خسرو عبدالله هاتفی، به شماره ۱۳۵۴۰، متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است که در جلد ۳۷ فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه، معرفی شده است. آغاز این نسخه چنین است:

الهی نور علم و زندگی ده	به فرقم تاج عزّ و بندگی ده
من از سرگستگی گم کرده‌ام راه	کن از لوح دلم تعلیم الله

۱. به تلخیص از: همان، ص ۴۳-۴۸.

۲. هاتفی، عبدالله، شاهنامه هاتفی، تصحیح سید علی آل داود، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۷.

۳. دانش پژوه، محمدتقی، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۸، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۹، ص ۲۷۸.

پایان نسخه: چنانش کن به خوبی گرم بازار که باشد مشتری از جان خریدار^۱
۲. **خمسه هاتفی** به شماره ۵۰۷، متعلق به کتابخانه مدرسه سپهسالار است. آنچه به
خمسه هاتفی شهرت یافته، تنها شامل چهار کتاب *لیلی و مجنون*، *شیرین و خسرو*،
هفت منظر و *تمرنامه* یا *ظفرنامه* است و از کتاب پنجم وی، نامی در جایی و اثری در
کتابی نیست؛ شاید توفیق جواب‌گویی مخزن‌الأسرار را نیافته باشد.
دومین بخش این خمسه، مربوط به اثر شیرین و خسرو وی است. این اثر حدود
۱۷۰۰ بیت است و آغاز آن، با بیت زیر است:

خداوندا به عشقم زندگی ده   به فرقم تاج عزّ بندگی ده^۲

۳. نسخه شماره ۴۹۶۹ کتابخانه ملک، اثری است به نام *شیرین و فرهاد* (خسرو
و شیرین) از عبدالله هاتفی. این اثر به خط نستعلیق، در سده دهم و در ۸۶ برگ
کتابت شده و شامل شش مجلس نقاشی، یک سرلوح مذهب و جدول زرّین است.

آغاز: به نام آن که ما را زندگی داد   وز آن پس مژده پایندگی داد

انجام: سر و سرخیل انبیاء را   سپه‌سالار ختم انبیا را^۳

۴. در مجموعه‌ای متعلق به کتابخانه سلطنتی کپنهاگ، نسخه‌ای از *شیرین و خسرو*
هاتفی موجود است. استاد ایرج افشار در جلد پنجم *نسخه‌های خطی* (نشریه
کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)، فهرستی از نسخ خطی فارسی کتابخانه سلطنتی
کپنهاگ ارائه داده‌اند. صد و بیست و پنجمین مجموعه معرفی شده در این فهرست،
مجموعه‌ای شامل سه اثر زیر است: ۱. *شیرین و خسرو هاتفی*، نستعلیق، قرن
یازدهم؛ ۲. *صفات/عاشقین هلالی*، نستعلیق، قرن یازدهم و ۳. *هفت منظر هاتفی*،
نستعلیق خوش ۱۰۹۴، مجدول و مصور به مجالسی که خراب شده است.^۴

۱. صدرائی خوئی، علی، *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی*، ج ۳۷، قم،

دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، ص ۳۸ و ۳۹.

۲. شیرازی، ابن یوسف، *فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار*، ج ۲، تهران، چاپخانه مجلس،
۱۳۱۸، ص ۵۴۳.

۳. دانش‌پژوه، محمد تقی و ایرج افشار، *فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملک*، ج ۳ (بخش اول)،
مشهد، آستان قدس، ۱۳۶۱، ص ۵۲۶.

۴. دانش‌پژوه، محمد تقی و ایرج افشار، *نسخه‌های خطی* (نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)،
دفتر پنجم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، ص ۶۹۹.

۵. در مجموعه‌ای متعلق به موزه بریتانیا، نسخه‌ای از شیرین و خسرو هاتفی موجود است. در جلد چهارم نسخه‌های خطی فارسی، فهرستی از نسخ خطی فارسی موزه بریتانیا، به همت استاد ایرج افشار، گنجانده شده. فهرست نسخ خطی موزه بریتانیا، توسط فهرست‌نویس شهیر، شارل ریو، در سه جلد به انضمام یک جلد ضمیمه، در سال‌های ۱۸۷۹-۱۹۷۵، انتشار یافته است. پس از این تاریخ، نسخه‌هایی توسط اولیای موزه مذکور خریداری شده. آقای مردیت اونس، کتابدار بخش «ایرانیات» این موزه - که از ایران‌شناسان کنونی انگلستان هستند - یک فهرست اجمالی دستی از نسخ فارسی آنجا ترتیب داده است. آقای مردیت اونس، نسخه‌ای از این فهرست دستی خود را در اختیار استاد افشار قرار داده و ایشان نیز این فهرست را به فارسی ترجمه کرده است.

این فهرست در ۲۲ بخش تدوین شده. بخش شانزدهم با عنوان «شعر»، از دو بخش الف - کلیات و ب - مثنویات تشکیل شده. خسرو و شیرین و هفت منظر هاتفی، از نسخه‌های فهرست شده تحت این عنوان است. خسرو و شیرین، به صورت مصور و متعلق به قرن یازدهم یا دوازدهم است.^۱

بصحه

خسرو و شیرین‌های دیگر

نسخه‌های معرفی شده در زیر، هم منظوم هستند.

۱. نظامی، الیاس بن یوسف (۵۳۰؟-۱۴۶ق؟)؛ فارسی.

۷۳ نسخه از این اثر موجود است؛ از جمله قدیمی‌ترین این نسخ: تهران - کتابخانه ملی به شماره ۲۴۳۰؛ تهران - دائرة المعارف به شماره ۱۱۱۱/۳؛ تهران - کتابخانه مجلس به شماره ۴۲۰/۲؛ تهران - کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۵۹۰/۱۲۷ و تهران - کتابخانه ادبیات به شماره ۳۲۰/۲ ج.^۲

۱. همو، همان، دفتر چهارم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۴، ص ۶۸۶.

۲. برای آگاهی از همه ۷۳ نسخه و مشخصات آنها، رک: درایتی، مصطفی، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، ج ۴، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ص ۸۷۶-۸۷۳.

۲. جامی، عبدالرحمن بن احمد (۸۱۷ - ۸۹۸ ق)؛ فارسی. مثنوی خسرو و شیرین جامی در مجموعه ۱۳۸۳۴/۳ کتابخانه مجلس آمده است. در این نسخه، خسرو و شیرین به جامی نسبت داده شده، در حالی که بین مثنوی‌های جامی، چنین اثری موجود نیست. این نسخه فاقد تاریخ و نام کاتب است و ۴۷۲ برگ دارد که این خسرو و شیرین در صفحه ۱۷۹-۲۰۲ آمده است. آغاز: سخن پرداز این کاشانه راز چنین بیرون دهد از پرده آواز^۱
۳. گنابادی، میرزا قاسم (۹۸۲ ق)، گزیده ای در ۹۳ بیت؛ فارسی. این خسرو و شیرین، در مجموعه ۳۸۴۴ متعلق به کتابخانه ملک آمده است. این مجموعه در سده یازدهم و به خط نستعلیق، کتابت شده. آغاز: سخن پرداز این افسانه نو چنین زد داستانی ... خسرو که خسرو نام شاهی محترم بود سر و سرخیل شاهان عجم بود انجام: گلی ندهد به کس بی زخم خاری خزان آرد ز بعد هر بهاری^۲
۴. وحشی بافقی، کمال الدین (۹۳۹-؟-۹۹۱ ق)؛ فارسی. یکی از قدیمی ترین نسخه‌های این اثر، منتخبی از آن است که در جنگ اشعار ۱۳۷۵۲ کتابخانه مجلس آمده است. این جنگ اشعار توسط عبدالله بن کبیر دنبلی خوبی جمع آوری شده و در آن تاریخ‌های ۱۲۲۲، ۱۲۲۳ و ۱۲۲۵ به چشم می خورد. خط جنگ نستعلیق چلیپایی است و ۲۲۴ برگ دارد. منتخب خسرو و شیرین وحشی بافقی، در صفحات ۴۱۳-۴۲۸ جنگ آمده است.^۳
۵. (=فرهاد و شیرین) عرفی شیرازی، محمد بن علی (۹۶۳-؟-۹۹۹ ق)؛ فارسی. یکی از قدیمی ترین نسخه‌های این اثر به شماره ۳۴۱ در کتابخانه سپهسالار نگهداری می شود.

---

۱. صدرایی خوئی، علی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۷، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۷، ص ۳۸۹.

۲. افشار، ایرج و محمد تقی دانش پژوه، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۷، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹، ص ۹۲.

۳. صدرایی خوئی، علی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۷، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، ص ۲۸۶-۲۸۷.

آغاز نسخه چنین است:

الهی سینه‌ای ده آتش افروز در آن سینه دلی، وان دل همه سوز
پایان نسخه:

که عشقم در رگ و پی می‌زند شور چراغان می‌کند گل‌بانگ منصور^۱
۶. ابوالفیض بن مبارک (۹۵۴-۱۰۰۴ق)؛ فارسی.

در میکروفیلم مجموعه بادلیان به شماره ۴۷۷۸، خسرو و شیرینی به نام فیضی
درج شده است. این میکروفیلم شامل چهار متن است که سه متن دیگر آن عبارتند
از: مجمع‌العصمه شیخ محمد معصوم کفکافی؛ گلستان سعدی و شاه و گدا هلالی.^۲

۷. قزوینی، آصف‌خان میرزا قوام‌الدین جعفر بن بدیع‌الزمان (۱۰۲۲ق)؛ فارسی.
از این اثر، چهار نسخه به جای مانده. قدیمی‌ترین نسخه آن، گزیده‌ای است در
۵۸۰ بیت که در مجموعه ۳۸۴۴ کتابخانه ملک آمده است.

آغاز: همه مانده ز همراهیش واپس خدا همراهی او کرده و بس
انجام: (افتاده) گرو برده ز چالاک ز افلاک سر خورشید را برداشت از خاک^۳
۸. سنجر کاشانی، محمدهاشم بن حیدر (۹۸۰-۱۰۲۱ق)؛ فارسی.

از این اثر، هشت نسخه موجود است که قدیمی‌ترین نسخه این خسرو و شیرین،
در مجموعه ۳۸۴۴ کتابخانه ملک آمده. این نسخه از رفتن شیرین به باغ آغاز
می‌گردد و حدود ۳۰۰ بیت دارد.

آغاز: صباحی عالم‌آرا چون مه بدر پدر نورو و مادر لیلة القدر
انجام: به اول گام چون شد قامتش راست صنم صد ره ز پا افتاد و برخاست^۴

۱. دانش‌پژوه، محمد تقی و علینقی منزوی، فهرست کتابخانه سپهسالار، بخش ۴، تهران، چاپخانه
دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، ص ۳۶۹.

۲. دانش‌پژوه، محمد تقی، فهرست میکروفیلمهای کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران،
تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۳، ص ۱۰۶.

۳. همان، ص ۹۱. برای آگاهی از سایر نسخه‌های این اثر، رک: درایتی، مصطفی، همان، ص ۸۷۱.

۴. همان، ص ۹۱-۹۲.

۹. روح الامین، محمد امین (۹۷۱ - ۱۰۴۷ ق)؛ فارسی.

پنج نسخه از این اثر در دست است که قدیمی‌ترین آن به شماره ۱۱۲۰ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود. از چند بیت این مثنوی چنین برمی‌آید که نظم اثر در سال ۱۰۱۷ آغاز شده و تا ۱۰۱۸ به طول انجامیده است. شاعر مقدمه‌ای به نظم و نثر بر این کتاب نگاشته و آن را به محمد قلی قطب شاه، پادشاه دکن، تقدیم کرده. در آغاز داستان نیز به مدح پادشاه پرداخته است.

این نسخه به خط نستعلیق، در ۲۷۹ برگ نگاشته شده است. کاتب اثر مشخص نیست و تاریخ کتابت آن را به احتمال باید نیمه نخست قرن یازدهم دانست. آغاز: خداوندا به عشقم راه بنمای / دری بر رویم از تأیید بگشای^۱

۱۰. معموری، عبدالوهاب بن محمد (ق ۱۱ ق)؛ فارسی.

۱۱. وصال شیرازی (۱۲۱۰ ق)؛ فارسی.

این اثر تنها یک نسخه دارد که به شماره ۷۴۹، متعلق به کتابخانه وزیری یزد است. نسخه این اثر به خط نستعلیق، در ۱۸۴ برگ، به تاریخ ۲۸ شوال ۱۲۷۷ نگاشته شده است.

آغاز: برون ذاتش ز ادراک و حواس است / فزون قدرش ز معیار و قیاس است
انجام: دوش کند شیرین مذاق از این گفتار / خواهد آمرزش ز بهر کاتب از آمرزگار^۲
۱۲. نامی اصفهانی، محمدصادق (۱۲۰۴ ق)؛ فارسی.

از خسرو و شیرین نامی، ۲۹ نسخه در کتابخانه‌های ایران مشاهده شده است. قدیمی‌ترین نسخه آن، در بخش پنجم مجموعه ۱۲۷۶ کتابخانه ملک آمده. این نسخه، گزیده‌ای از اثر است که در صفحات ۱۰۰-۲۲۸ مجموعه گنجانده شده. نسخه اثر متعلق به قرن یازدهم است و کاتب آن نامشخص است.

آغاز: شنیدم نقش‌بندان حکایت / چنین بستند نقش این حکایت
انجام: یک امروزی که در گیتی جوانیم / بیا کام دل از شادی ستانیم^۱

۱. افشار، ایرج و محمدتقی دانش‌پژوه، همان، ج ۷، ص ۳۶۹.

۲. شیروانی، محمد، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد، ج ۲، بی‌جا، بی‌تا، ص ۶۳۲.

۱۳. دشتی، محمدخان بن حاجی خان (۱۲۴۶-۱۲۹۸ق)؛ فارسی. دو نسخه از این خسرو و شیرین در دست است که قدیمی‌ترین آن در کتابخانه مجلس به شماره ۱۸۹ موجود است. این اثر به نام ناصرالدین شاه سروده شده و به دست یوسف مستوفی‌الممالک، به او داده شده است.
- نسخه این اثر به خط نستعلیق، در ۷۷ برگ و به سال ۱۲۷۸ نگاشته شده است.^۲
۱۴. وفائی (ق ۱۳ق)؛ فارسی. این شاعر در اشعارش «وفی» تخلص می‌کند و از شاگردان ملا محمد صادق متخلص به نامی (م ۱۲۰۴ق) است. وفائی بخشی از مثنوی خسرو و شیرین خود را مدت‌ها قبل سروده بوده و میان آن وقفه‌ای روی داده است؛ پس از مدتی ادامه آن را سروده و در اثرش به این وقفه اشاره کرده است.
- یک نسخه از این مثنوی موجود است که به شماره ۱۳۶۹۶، در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود. تعداد ابیات آن حدود ۱۲۴۰ بیت است و پایان نسخه افتاده. نسخه در ۱۰۴ برگ به خط نستعلیق نگارش یافته و نام کاتب آن نامشخص است.
- آغاز: نوپرداز این گنجینه راز   ز دل‌تنگی چنین برداشت آواز
انجام: به حمدی هر که ما را شاد سازد   خدا از هر غمش آزاد سازد^۳
۱۵. (=فرهاد و شیرین) شعله نیریزی، محمدجعفر بن محمدباقر (۱۳۱۶ق؟)؛ فارسی. مثنوی‌ای است در بیان عشق خسرو و شیرین که چاپ شده است. از این اثر چهار نسخه موجود است که قدیمی‌ترین نسخه آن در بخش اول مجموعه ۱۳۸۰۵ کتابخانه مجلس، نگهداری می‌شود.
- آغاز: یکی پرسید از پروانه زار   که ای در کوی مشتاقان گرفتار
انجام: سعادت یار دولت رهنمونش   قوی دل همچو کوه بیستونش^۴

۱. افشار، ایرج و محمدتقی دانش‌پژوه، همان، ج ۸، ص ۱۸۴.

۲. دانش‌پژوه، محمدتقی و بهاء‌الدین علمی انواری، فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مجلس سنا، ج ۱، بی‌جا، بی‌تا.

۳. صدرایی خوئی، علی، همان، ص ۲۲۱-۲۲۲.

۴. صدرایی خوئی، علی، همان، ص ۳۵۳-۳۵۴. برای آگاهی از سایر نسخه‌های این اثر، رک: درایتی، مصطفی، همان، ص ۸۷۲.

۱۶. شاپور تهرانی، شرف‌الدین ارجاسپ؛ تنها ۵۰ بیت از این مثنوی باقی مانده است؛ فارسی.

مجموعه شماره ۳۸۴۴ متعلق به کتابخانه ملک، کتابت سده یازدهم، خط نستعلیق. این خسرو و شیرین، آخرین متن این مجموعه است.

آغاز: صباحی ز آب کوثر روی شسته گلی از چشمه خورشید رسته^۱
۱۷. نوائی، امیرعلیشیر (۸۴۴-۹۰۶ق)؛ ترکی.

۱۸. سالم تبریزی، محمودبیگ بن ابوالفتح بیگ (ق ۱۲)؛ ترکی.

نسخه این اثر به شماره ۳۰۴۷ متعلق به کتابخانه مجلس، نسخه‌ای است ناقص به خط نستعلیق قرن ۱۲ ق. به شیوه هندی. محمد بیگ بن ابوالفتح بیگ ترکمان (سالم تبریزی) ناظم خسرو و شیرین ترکی (در قالب مثنوی)، منظومه‌های دیگری را نیز از جمله یوسف و زلیخا و لیلی و مجنون، سروده است.

نسخه این مثنوی ۴۶۳ صفحه دارد که صفحه‌های ۳۶ و ۳۶۵ آن سفید است و بعضی از صفحات وصال شده است.^۲

۱۹. خانای قبادی (ق ۱۲)؛ کردی.

از این اثر تنها یک نسخه به شماره ۹۷۹۲ در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود.^۳

خسرو و شیرین‌هایی از شعرای نامعلوم

غیر از نوزده مورد ذکر شده، چندین اثر با نام خسرو و شیرین یا با این مضمون، بین نسخ خطی موجود است که شاعر اکثر آنها نامشخص است. ده اثر از این عنوان در زیر ذکر شده که همه آنها به شعر فارسی است.

۱. افشار، ایرج و محمد تقی دانش‌پژوه، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۷، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹، ص ۹۲.

۲. حائری، عبدالحسین، و سیدابراهیم دیباجی، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۰، بخش ۱، تهران، چاپخانه مجلس شورای ملی، ۱۳۴۷، ص ۴۹۲.

۳. طباطبایی بهبهانی، سیدمحمد، فهرست مختصر نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۳۲۹.

۱. خسرو و شیرین: نامعلوم، تألیف شده در روزگار جهان‌گیر، بی‌تا؛ نسخه: دانشگاه اصفهان، شماره ۴۷۲ [فهرست نشریه دانشگاه تهران، ج ۱۱، ص ۸۹۶].
۲. —: نامعلوم، قرن ۱۱، تنها در دو صفحه؛ نسخه: تهران، کتابخانه ملک، شماره ۳۸۴۴/۳۲ [فهرست کتابخانه ملک، ج ۷، ص ۹۲].
۳. —: نامعلوم (تخلص شاعر در اشعار دیده نشد)، با خسرو و شیرین نظامی مقابله شده و غیر از آن است، از آغاز و پایان افتادگی دارد، بی‌تا، خط نسخ، ۶۸ برگ؛ نسخه: قم، کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی، شماره ۷۷۹۱-۳۹/۱۷۱ [فهرست کتابخانه گلپایگانی، ج ۳، ص ۱۷۱۴].
۴. —: یک مثنوی که به روزگار جهانگیر سروده شده، آغاز: جوان شد بار دیگر عالم پیر/ به عهد شاه نورالدین جهانگیر؛ بی‌تا، خط نستعلیق، ۱۵۲ برگ؛ نسخه: قم، مسجد اعظم، شماره ۱۸۹۲ [فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ج ۲، ص ۸۲۸].
۵. —: عناوین این منظومه تقریباً شبیه منظومه خسرو و شیرین نظامی است اما آن نیست، بی‌تا، نستعلیق، ۳۰۱ برگ؛ نسخه: قم، مسجد اعظم، شماره ۴۱۵۶ [فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ج ۲، ص ۸۲۸].
۶. —: مثنوی مفصلی است در داستان خسرو و شیرین، تألیف ۱۰۶۹ق، نستعلیق، ۱۵ برگ (۱۸۷ پ-۲۰۲ پ)؛ نسخه: تهران، کتابخانه مجلس، شماره ۱۳۸۵۸/۴.
- آغاز: به نام آنکه ما را زندگی داد   وز آن پس مژده پابندگی داد
انجام: بود سال تاریخ آن کان نور   زهی جای عیش و مقام سرور (۱۰۶۹)^۱
۷. —: منظومه‌ای در داستان خسرو و شیرین، بی‌تا، کاتب: محمدخان تبریزی، نستعلیق، ۱۵ برگ (۱۳۵-۱۵۰ ر)؛ نسخه: تهران، کتابخانه مجلس، شماره ۱۳۹۸۳/۳.
- آغاز: به نظمش آنچه لایق بود، برداشت   به جا آن را که بیسندید، بگذاشت
انجام: منم خسرو، مرا شیرین بود یار   تو فرهادی، تو را حسرت بود کار^۲

۱. صدرایی خوئی، علی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۷، همان، ص ۴۲۲.

۲. همان، ص ۵۷۸.

۸. —: مثنویاتی در عشق و عاشقی از لسان خسرو و شیرین، بی‌تا، نستعلیق، ۱۰۷ برگ؛ نسخه: مشهد، کتابخانه شیخ علی حیدر، ش ۱۲۸۲ [فهرست کتابخانه شیخ علی حیدر، ج ۳، ص ۲۳۶].
۹. —: بی‌تا، ۱۸۱ برگ؛ نسخه: تهران، کتابخانه ملی (انتقالی از کتابخانه پهلوی — مجموعه نوازی)، شماره ۱۷۶۴۰ [رایانه: ۹۳۶].
۱۰. منظومه مفصلی در داستان شیرین و خسرو، اغلب الفاظ شعر این منظومه به فارسی و شاید هم به یکی از لهجه‌های فارسی ایران (گویا گیلانی یا مازندرانی)، بی‌تا، نستعلیق، ۳۷ برگ (۱-۳۷)؛ نسخه: قم، کتابخانه گلپایگانی، شماره ۱/۸۸۱۱-۳۱/۵۹ [فهرست کتابخانه گلپایگانی، ج ۳، ص ۱۷۱۲].

کتابخانه مجلس شورای اسلامی منتشر کرده است:

